

Baderomsfortellinger

Kjønnspraksiser gjennom kroppspleie

Ingvild Refsum

**Thesis submitted in partial fulfilment of the requirements for the
Degree of Master of Philosophy in
Gender Studies**

Centre for Gender Studies
University of Oslo

Vår 2018

Baderomsfortellinger

Kjønnspraksiser gjennom kroppspleie

Ingvild Refsum

© Ingvild Refsum

2018

Baderomsfortellinger. Kjønnspraksiser gjennom kroppspleie.

<http://www.duo.uio.no>

Trykk: Reprosentralen, Universitetet i Oslo

Sammendrag

Denne oppgaven handler om hvordan kjønn praktiseres og uttrykkes gjennom rutiner for vask og stell av kroppen. Kildematerialet består av spørrelistesvar om personlig hygiene som ble samlet inn i 2014 av det kulturhistoriske arkivet Norsk etnologisk gransking (NEG). Med utgangspunkt i 255 skriftlige besvarelser fra NEG, har jeg undersøkt hvilke tendenser som trer frem i subjektive fortellinger om egen kroppspleie.

I gjennomgangen av materialet anvender jeg sosialantropologen Mary Douglas sine idéer om renhet og kroppens symbolske grenser sammen med ulike kjønnsteoretiske perspektiver. Med referanse til teorier som handler om hvordan mening tillegges utfra kontekst og i relasjoner, undersøker jeg hvilken betydning kjønnsnormer har for kroppspleieideal og praksis. I lesingen av besvarelsene ser jeg på hvordan kroppspleie er kjønnnet og fungerer som symbolsk skille for identitet og tilhørighet.

Analysen omhandler praksiser for kroppsvask og hårfjerning. I analysen belyser jeg hvordan praksisene og beskrivelsene kan knyttes til diskurser om kjønn og normer for stell av kroppen, og hvilken rolle kjønnsnormer og ideal spiller for kroppspleiepraksiser. Ved også å ha med en historisk innramming, settes økonomiske samfunnsforhold i sammenheng med individuell kroppspleie og endring. Jeg undersøker hvordan ytre rammer påvirker ideal, estetiske preferanser og sosiale normer, og hvordan subjektive fortellinger rommer kulturelle manifestasjoner på kroppens flater.

Summary

This project describes how gender is practiced and expressed through body care habits, in descriptions of daily routines of cleaning the body, grooming and hair depilation. The research material consists of responses to a qualitative questionnaire on personal hygiene collected in 2014 by the cultural archives institution Norwegian Ethnological Research (NEG). Based on 255 written answers of personal accounts from NEG, I have investigated what trends appear in narratives of body care.

In the review of the material, I use Mary Douglas' ideas about purity and the body's symbolic boundaries together with different theoretical perspectives on gender. Grounded in theories that argue how meaning is created contextually and relationally, the meaning of gender norms for body care ideals and practices is investigated. In the reading of the answers, I look at how body care is gendered and acts as a symbolic distinction for identity and affiliation.

The analysis investigates washing of the body and hair removal practices. In the analysis I look at how the practices and descriptions can be linked to discourses about gender and norms for body care, and what role gender norms and ideals have on body care practices. By also having a historical framing, I put economic developments in context with changes in hygiene standards and individual care habits. I look at how external frameworks affect ideals, aesthetic preferences and social norms, and how subjective narratives accommodate cultural manifestations on the body's surface.

Forord

I arbeidet med denne oppgaven har det vært mange involverte som fortjener takk, flere enn de som her blir nevnt – men dere er ikke glemt!

Takk til Norsk etnologisk gransking, især Audun Kjus, Eli Chang og Line Grønstad, for å la meg grave i materialet deres og gi meg stipend for å gjøre det.

Takk til Senter for tverrfaglig kjønnsforskning ved Universitetet i Oslo for lærerike år og luksuriøse fasiliteter for en masterstudent.

Takk til «The elders» for å vise vei og alle medstudenter som dro meg fremover.

Takk til Maria for å holde moralen oppe, budsjettet nede og pusten i gang på rom 253.

Takk til Elanor for inspirasjon og entusiastiske tilbakemeldinger.

Takk til Eirin for oppmuntring og innspill i nødens stund.

Takk til studieveileder Helle Granum for din åpne dør, gode råd, og for alt du ordner.

Takk til veileder Sara Orning for at du heiet på meg og prosjektet mitt fra start.

Takk til veileder Thomas Walle som tok opp stafettpinnen, utfordret og fulgte meg til mål.

Takk til familien min som ikke forstod hva jeg holdt på med, men støttet meg like fullt.

Takk til Ingrid for at du alltid minner meg på hva som er viktig.

Og en særlig takk til Alf Tore, for din hårete nysgjerrighet og evne til å tørke tårer med kjærlig tro og uendelig tålmodighet – nå er jeg ferdig.

Ingvild Refsum

Oslo, 10. mai 2018

Innholdsfortegnelse

Sammendrag.....	V
Summary	VI
Forord.....	VII
1 Innledning.....	1
1.1 Å ha, å være og å gjøre kropp	1
1.2 Prosjektets bakgrunn, historisk og samtidig kontekst	3
1.3 Oppgavens oppbygging.....	6
1.3.1 Avgrensning og problemstilling.....	6
1.3.2 Forskningsspørsmål.....	7
1.4 Teoretiske perspektiver og begrepsforklaringer.....	7
1.4.1 Hvorfor kroppspleie er viktig å studere.....	12
2 Metode, materiale og mening.....	16
2.1.1 Norsk etnologisk gransking – NEG	16
2.1.2 NEGs meddelere	17
2.1.3 Rekruttering og representativitet.....	19
2.1.4 Hvem svarer?.....	20
2.2 Mitt materiale og utvalg	24
2.2.1 Språk og føringer.....	27
2.2.2 Kjønn og aldersfordeling i materialet.....	29
2.3 Mine metodiske valg og følgene for analysen	30
2.3.1 Operasjonalisering: beskrivelse av fremgangsmåte	30
2.3.2 Systematisering av materialet («koding»).....	32
2.3.3 Valg og bruk av svar og sitater.....	33
2.3.4 Feministisk perspektiv – hvorfor denne linsen og hva gjør den for synet?.....	35
2.3.5 Mitt perspektiv ved analyse og tolkning	36
2.4 Mine etiske overveielser i bruk av spørrelistemateriale.....	37
3 Såpeglatte kropper.....	39
3.1 Renhet.....	39
3.2 Vask av klær og kropp	41
3.3 Ren, pen og luktfri – funn og tendenser i materialet.....	42
3.3.1 Begrunnelser for å vaske seg – flytende behov	43
3.3.2 Idealer, normer og behov i endring	47

3.3.3	Lukt = den nye skitten.....	51
3.3.4	Praksis for vask av kroppen – rekkefølge og soner.....	55
3.4	Skjønn og kjønn	59
3.5	Oppsummering	61
4	Hårfine grenser.....	64
4.1	Definisjon av kroppshår og hårfjerning	64
4.2	Bakgrunn og utbredelse.....	65
4.3	Funn og hårete betydning	67
4.3.1	Betonte soner.....	68
4.3.2	Ansiktshår – stolthet og skam	70
4.3.3	Kjempende kvinner og myke menn	72
4.4	Begrunnelser for hårfjerning	76
4.4.1	Synlighet og sosiale normer	76
4.4.2	Renhet og velvære – skitt, orden og lukt.....	78
4.5	Påvirkning – ytre påføringer og indre preferanser	78
4.5.1	Endring – med alder og trender i tiden.....	82
4.6	Å gjøre hår.....	85
4.6.1	Naturlig skjønnhetsarbeid	88
4.6.2	Hår out of place – normer, brudd og sanksjoner	90
4.7	Hår som grensemarkør for kjønn	94
4.7.1	Oppsummering	96
5	Ferdig på badet	98
5.1	Likt og ulikt for kroppsvask og hårfjerning	99
5.1.1	Skitne menn og rene kvinner.....	103
5.1.2	Alder og endring.....	107
5.1.3	Norm og praksis	108
5.2	Praktiserte praksiser – «Kvifor gjer du det du gjer»?.....	110
5.2.1	Kroppslig symbolikk	111
5.3	Oppsummering	113
	Litteraturliste	117
	Vedlegg	i
	Vedlegg 1: Oversikt over meddelere og brukte svar.....	ii
	Vedlegg 2: Min kontrakt med NEG	iv

Vedlegg 3: NEG spørreliste nr. 250: «Pleie av kroppen – personleg hygiene» (skriftlig versjon).....	vii
Vedlegg 4: NEG-spørreliste nr. 250: «Pleie av kroppen – personleg hygiene» (utskrift av SurveyMonkey-undersøkelsen).....	x

1 Innledning

1.1 Å ha, å være og å gjøre kropp

Jeg har en kropp. Altså er jeg.

Som utdannet samtidsdanser og gjennom ulik arbeidserfaring har jeg forholdt meg til *kroppen* som noe helt konkret. Jeg har vært avhengig av min egen kropps evne til å prestere, og jeg har kommet tett på andres kropper. Som miljøterapeut i alderspsykiatrien har jeg pleiet andre som selv var ute av stand til å gjøre det. Jeg må dusje hver morgen. Siden jeg var omtrent tolv år, har jeg bortimot daglig smurt meg inn med bodylotion, fra nederst til øverst. Jeg har fått komplimenter for prestasjoner og velmente kommentarer rettet mot utseende. Men jeg har også blitt vurdert, bedømt og forkastet i yrkessammenheng på grunn av min fysikk og fremtoning.

En av grunnene til at jeg føler meg hjemme under betegnelsen «feminist» er fordi jeg opplever at min kropp har direkte påvirkning på hvordan jeg erfarer verden. Som mange før meg, fant jeg derfor en varm favn hos de feministiske klassikerne. Simone de Beauvoirs tekster og Toril Mois tolkninger ga resonans, mens Susan Bordo og Naomi Wolf satte videre ord på gjenkjennelige følelser. I møte med mange av de akademiske og filosofiske betraktningene over konseptet kroppen, derimot – der kroppen ikke er gjenstand for sanselig, men teoretisk utforsking – opplever jeg teorien som for abstrakt til å beskrive min fysiske erfaring.

Jeg opplever at vi lever i en «utstillingsverden», der ditt ytre – kroppen – forteller hvem du er. Som skapende kunstner har jeg stilt spørsmål ved tradisjonelle normer og forventinger, og kjønn og kropp har stått sentralt i arbeidet. Jeg er opptatt av hvorfor vi gjør som vi gjør. Som scenekunstner utforsker og formidler jeg meninger og følelser med et ordløst formspråk gjennom kroppen. Den akademiske tilnærmingen til personlige temaer, metodikken og uttrykksmåten har skapt mye frustrasjon, og har vært en lang og hard lærekurve. Og jeg innser at potensialet for de store omveltningene ved å skrive denne oppgaven er svært begrenset.

Likevel: Stell av kroppen er noe som angår alle. Kroppspleie er på samme tid gjenstand for både mye og lite oppmerksomhet. Som daglig praksis er gjøremålene ofte automatiserte. Men selv om handlingene kan være lite gjennomtenkte, er de samtidig ladet med mening.

Personlige preferanser inngår i en diskurs av førende kulturelle normer og ideal, og får innvirkning på hver enkelts liv.

Når jeg har fortalt om dette prosjektet, har responsen jevnt over vært entusiastisk. Veldig mange har uoppfordret delt sine erfaringer, anekdoter og tanker om personlig hygiene. Kroppspleie er både gjenkjennelig og noe mange har meninger om. Mens lukt er et ømtålig tema, har særlig kroppshår engasjert. Jeg har lagt merke til hvordan disse samtalene er preget av en viss forutsigbarhet, og ofte negativitet, som om vi nærmest følger en mal, uavhengig av miljø eller politisk tilhørighet.

Dessverre er det en klisjé å rette oppmerksomhet mot «kroppspress» og «skjønnhetsarbeid» som feminist. Det er lett å avfeie temaet som trivielt, eller til og med å avskrive kritikken helt. Tilsynelatende er kroppen definert som et område der kvinner nå «fortjener å gjøre som de vil», og derfor også bør få velge å pleie seg etter egne preferanser, uten andres innblanding. Jeg vil påstå at det fortsatt er viktig å rette fokus mot «kroppsspleie» – nettopp fordi det er trivielt – all den tid så mange mennesker, og da særlig kvinner, investerer og bedømmes for sin innsats på badet. Et kontinuerlig skjønnhetsarbeid som kan se ut til å ta stadig mer tid, krefter og ressurser, og som er blitt et lukrativt marked for en hel industri, ligger bak bestrebelsene til å oppfylle normative ideal.

Jeg kjenner selv på skam; når jeg svetter eller frykter at jeg lukter. Og hva tenker egentlig *de andre* om mine hårete legger? Som feminist «burde» jeg jo protestere ved ikke å følge «skjønnhetsnormen», men jeg har tatt hensyn til partnere og ytre påvirkning når det kommer til kroppsspleie og behåring. Da jeg møtte en mann som foretrakk hårete armhuler, ble jeg satt på prøve. For første gang i mitt 35-årige liv lot jeg håret gro. Jeg likte det, men følelsen av at det ikke «tok seg ut» når håret ble synlig i sosiale sammenhenger, trumfet likevel. Jeg var redd for at håret på kroppen min, og spesielt under armene, ville ta for mye fokus i min jobb som yogainstruktør. Samtidig er det befriende å omfavne min egen uretusjerte kropp.

Da jeg kom over Norsk Folkemuseums kroppsspleieprosjekt utlyst i Vitenskapsbutikken ved UiO, så jeg en gyllen mulighet til å forene min bakgrunn innen dans og min interesse for kroppslige uttrykk. I denne oppgaven ser jeg nærmere på det som former hva vi gjør på badet, hvordan vi presenterer oss for omverden og reagerer på andres kroppsstell og hygiene, og hva disse valgene og betraktningene, bevisste eller ubevisste, gjør med oss.

Jeg tar utgangspunkt i et skriftlig spørrelistemateriale innsamlet av det kulturhistoriske arkivet Norsk etnologisk gransking (NEG) ved Norsk Folkemuseum. Materialet mitt består av 255 besvarelser på spørrelisten «Pleie av kroppen – personleg hygiene» sendt ut av NEG i 2014, som del av deres pågående prosjekt om «Stell og pleie av kroppen»¹. Jeg har sett på meddelernes fortellinger om egne vaner for kroppspleie. Både indirekte og gjennom deres konkrete beskrivelser gjenspeiles praksiser, normer og skjønnhetsideal. Dette uttrykker endringer gjennom 1900-tallet både individuelt og på samfunnsnivå.

Jeg ønsker å undersøke forbindelsen mellom det subjektive, det kroppslige og det samfunnsmessige ved å se på hvordan kjønn uttrykkes og befestes gjennom rutiner for og diskurser om kroppspleie. Mitt synspunkt er at våre normer og ideal er påvirket av de nære omgivelsene og kulturen vi lever i. Hvordan kommer det til uttrykk i personlige hygienevaner? Hva kan trivielle praksiser for vask og hårfjerning si noe om?

1.2 Prosjektets bakgrunn, historisk og samtidig kontekst

Norsk etnologisk gransking (NEG) har med sine spørrelister dokumentert fortellinger om subjektive erfaringer rundt hygiene, vasking og kroppsstell i Norge fra sent 1800-tall til i dag. Kartleggingen av hygiene i norsk sammenheng startet med samfunnsviteren Eilert Sundt sitt verk «Renslighetsstellet i Norge», utgitt i 1869. Sundt beskrev befolkningens hjem og vaskerutiner etter feltstudier landet rundt. Funnene motsa datidens legestands påstander om folks manglende stell og kunnskap om hygiene (Maartmann, 2000).

NEGs spørrelister omhandler ulike tema og blir sendt ut til og besvart av enkeltpersoner over hele landet. Spørrelistene er skriftlige, kvalitative spørreundersøkelser (Kjus og Grønstad, 2014). Informantene, i denne oppgaven omtalt som meddelere, svarer utfra egne erfaringer, kunnskap og minner (ibid.). I motsetning til samfunnsvitenskaplige survey-undersøkelser, er spørrelistesvarene ikke ment å være statistisk representative. Spørrelistene inviterer i stedet meddelerne til å reflektere rundt handlinger, fenomener og hendelser.

Spørrelistematerialet jeg benytter er del av et større dokumentasjonsprosjekt som NEG har holdt på med over lengre tid. Spørrelistene til NEG sitt prosjekt «Om stell og pleie av kroppen» ble sendt ut i en versjon i 1994 og i oppdatert utgave i 2014. I 1994 sendte de ut

¹ Spørrelisten er lagt til som vedlegg 3 og vedlegg 4.

spørreliste nr. 169: «Personlig hygiene i eldre tid». I denne undersøkelsen ble det spurt om opplevelser og minner fra barndom og tilbake i tid. NEG mottok 113 svar på denne spørrelisten. I undersøkelsen fra 2014 spurte NEG derimot om hva folk gjør i dag. Det kom inn 255 besvarelser. Til sammen skildrer svarene vaner og praksiser for kroppsspleie fra tidlig 1900-tall til nåtid (Grønstad, 2015).

Besvarelsene fra 1994 preges i stor grad av å være lange og detaljerte², mens svarene fra 2014 er mer varierte i lengde og kvalitet. I begge kommer det frem hvordan økonomisk vekst med modernisering og produkttilbud har hatt direkte og indirekte påvirkning på vaskevaner og kroppsspleie. Tilgang til vann og avløp, utforming av badrom, utvikling av interiør og nye hygieneprodukter har ført til endringer for folks helse og velvære. Dette har påvirket den enkeltes daglige stellerutiner, og samtidig gitt økte forventninger til alminnelig personlig hygiene og oppfatninger om renslighet.

I spørrelisten fra 2014 som jeg henter mitt materiale fra, bes meddelelsen beskrive baderommet sitt som første punkt. Noen forteller da også om hvordan de har hatt det før, både når det kommer til boligstandard, sosioøkonomiske forhold og endring i personlige stellervaner. I måten de omtaler tidligere badrom- og hygienestandard på, uttrykkes også hva som er normen nå. Moderne byggeskikker med gode sanitærforhold og økt kjøpekraft har påvirket hvordan vi vasker oss i dag kontra for bare noen tiår tilbake. Dusj og vannklosett tas som selvfølger, i motsetning til tidligere tider som denne meddelelsen beskriver:

Jeg vokste opp med en håndvask på soverommet, som alle i familien benyttet, og utedo. I dag har jeg et greit badrom med både dusj og badekar adskilt, og selvfølgelig vannklosett. (44656, mann, 68, trafikklærer)

En annen endring og konsekvens av økt fokus på boligstandard og hygiene gjennom 1900-tallet, er at man vasker og steller seg alene (sett at man er i stand til det) på et egnet og avskjermet rom. Et eget badrom til å utføre kroppsstell fører også til mer privatliv, mens det i trangbodde tider var vanlig å vaske seg sjeldent, sammen, og å dele på vaskevannet. Slike ukentlig karbad på kjøkkenet etter rang er også beskrevet 2014-materialet, og ses i motsetning til dagens norm:

Da jeg var liten, var det bading kun hver lørdagskveld. Da brukte vi samme badevannet etter tur, toppa bare med litt varmt vann. Tidene har forandret seg, ja! (44628, mann, 56, maskinist)

² Jeg brukte dette materialet i en semesteroppgave om menstruasjon i 2016. Oppgaven er tilgjengelig hos NEG.

Et poeng i Sundts verk (1975) [1869], var at folk hadde kunnskap og kompetanse, men manglet teknologien eller forholdene til å utføre ønsket og hygienisk stell. Heri ligger også en klassedimensjon. Borgerskapet hadde bedre kår. Velstand la til rette for renslighet, og renhet viste også status. Flere rom i boligen ga dessuten anledning til å skjerme seg og gjøre stellet uforstyrret (om enn med tjenerskapets assistanse).

Nå er «egenpleie» blitt et begrep som også gjenspeiler overflod og nytelse utover det å gjøre seg ren. Hygiene og kroppsstell er alminneliggjort, og essensielle pleieprodukter finnes i alle prisklasser. Med industrielle fremskritt, moderne samfunnsutvikling, hevet livsvilkår og produkttilbud var fokuset på folkeopplysning om renslighet og 1800-tallets oppdragende hygienekampanjer rasjonelle utfra forholdene (Frykman og Löfgren, 1994 [1979], s. 148). Som resultat ble helse, standarder og krav til hygiene bedret. Den norske etnologen Ingun Grimstad Klepp har i SIFO-rapporten «Fra rent til nyvasket. Skittent og rent tøy» (2003), blant annet tatt utgangspunkt i NEG's spørrelistemateriale. Hun beskriver utviklingen slik:

Fra å være knyttet til høytid, blir kroppsvask et ledd i et medisinsk ordensprosjekt der helse settes i høysetet som argument for de nye renhetskravene. Dette fortsetter etter annen verdenskrig, samtidig som velvære er et stadig viktigere argument. Skolebøker og annen litteratur som behandler temaet støtter opp om ferdigvareindustriens mange nye kosmetiske produkter, og fremstiller disse som nødvendige og ønskelige (ibid., s. 63).

I mellomkrigstiden ble reklame definert som et samfunnsnyttig redskap. Ved å stimulere folks latente behov og begjær etter ting, produserte den kunder, som igjen inspirerte til økt arbeidsinnsats og dermed indirekte også bidro til verdiskapningen. «Reklamen ble i stadig sterkere grad definert som en drivkraft for høyere levestandard» (Myrvang, 2009, s. 97). Reklamen anvendte resultater fra psykologisk vitenskap og forskning på sanserisk stimuli i sin forføring av forbrukere (ibid.). I likhet med mange av dagens ofte offensive salgskampanjer, spilte reklamen mye på frykt for utenforskap.

I dag vil jeg påstå at mye av kroppspeien er «overflødig» eller overskrider en fornuftig renslighetsbegrunnelse og sterkt influert av kommersielle krefter. Stemmene som fører ordet har produkter å selge. Dette kommer til uttrykk i både hyppigheten av kroppsvask og antallet «nødvendige» produkter som er tilpasset bruken utfra kroppsområde og individets personlige preferanser. Som denne meddeleren beskriver det:

Jeg bruker shampo til håret, intimsåpe nedentil, og en dusjgele til resten av kroppen. (44637, kvinne, 61, selvstendig næringsdrivende)

Dette står i kontrast til tidligere da ett produkt, grønnsåpe, holdt til all vask, både av kropp og hus, fra gulv til hår, selv om det fortsatt er de som sverger til at ett produkt dekker alle behov.

1.3 Oppgavens oppbygging

Jeg har nå beskrevet mitt personlige utgangspunkt og bakgrunnen for prosjektet. Jeg gjør kort rede for den historiske utviklingen rundt personlig hygiene fordi disse samfunnsendringene legger premissene for den tidsånden som jeg og meddelerne forholder oss til.

Videre vil jeg presentere oppgavens problemstilling og forskningsspørsmål, samt teoretiske perspektiv for analysen. Oppgaven undersøker i hvilken grad praksiser for kroppspleie er kjønnet, og hvordan kjønn, normer og ideal uttrykkes, befestes og reproduseres gjennom daglig personlig stell av kroppen. Derfor kommer jeg også inn på hvorfor dette er viktig å studere, og hvilken forskning som allerede finnes på feltet.

Det empiriske materialet og min fremgangsmåte for analyse beskrives i metodekapittelet. Her reflekterer jeg over metodiske valg, materialets art og muligheter.

Jeg presenterer så funn og diskuterer disse i lys av teori i to analysekapitler under temaene «vask av kroppen» og «hårfjerning». Her vil jeg først og fremst se på hvordan praksisene for kroppspleie er kjønnet. Funnene sammenlignes og drøftes ytterligere i konklusjonskapittelet, hvor jeg i tillegg vil gå dypere inn i hvordan meddelerne forholder seg til og deltar i kroppspleiediskurser.

Til slutt oppsummerer jeg funnene og diskusjonen og setter dem i en større sammenheng.

1.3.1 Avgrensing og problemstilling

Hensikten med oppgaven er å se om kjønnede idealer kommer til uttrykk bevisst og ubevisst gjennom beskrivelser av praksiser for kroppspleie og egen hygiene. Det kvalitative svarmaterialet som ligger til grunn for oppgaven er omfangsrikt og komplekst, og gir et unikt innblikk i «vanlige» menneskers kroppspraksiser og kjønnsuttrykk. Fordi alle har en kropp og må forholde seg til verden gjennom den, utgjør kjønnede kroppspraksiser en vesentlig del av

opplevelsen for identitet og tilhørighet. Et feministisk perspektiv bidrar som et nyttig verktøy til å beskue naturligjeringen av normer og ideal i disse kroppslige praksisene. Flere faktorer gjør seg gjeldende, blant annet klasse, alder og seksualitet, men jeg lar kjønn være bærende i min analyse.

Dette har ledet frem til problemstillingen:

Hvordan gjenspeiles kjønnsnormer i praksiser for personlig hygiene og hårfjerning?

Jeg ønsker gjennom dette spørsmålet å foreta en undersøkelse av holdninger og praksiser for kjønnsuttrykk gjennom kroppsspleie i en sosiokulturell sammenheng fra et feministisk perspektiv.

1.3.2 Forskningsspørsmål

I arbeidet med oppgaven har jeg stilt følgende hovedspørsmål:

- Er praksiser for kroppstell kjønne?
- Hvordan kommer kjønnsnormer og ideal til uttrykk gjennom beskrivelser og praksiser for kroppsspleie?

Dette undersøker jeg videre med disse spørsmålene:

- Hvilke behov og begrunnelser går igjen i meddelernes fortellinger om vask og hårfjerning?
- Viser personlige hygienebeskrivelser normative tanker om renslighet?
- Hva innebærer «renhet» som teoretisk begrep?
- Hvordan kommer renhetsfølelse til uttrykk i besvarelsene?
- Hvilken betydning har kroppsspleie for personlig velvære?

1.4 Teoretiske perspektiver og begrepsforklaringer

I denne oppgaven omtaler jeg kroppsspleie innenfor to hovedtemaer; vask av kroppen og behandling av hårvekst på kroppen. I spørrelistematerialet kommer det frem at kroppsvask i dag inngår som en selvsagt del av den personlige pleien (Klepp, 2003, Maartmann, 1998,

2000). En stor del av kroppspleiepraksisene dreier seg også om stell av hår på kroppen og hodet. I tillegg til vask og renslighet, har jeg derfor valgt å se på praksiser for hårfjerning. Jeg har utelatt hodehår og konsentrerer meg om håret på kroppen og i ansiktet. En vesentlig del av menns stell inkluderer fjerning og pleie av ansiktshår eller skjeggvekst. For kvinner handler hårfjerning om å fjerne uønsket hårvekst på kroppen og i ansiktet.

Det finnes ulike måter å forstå kropp og kjønn på. I min undersøkelse av hvordan kroppspleie er kjønnnet, anvender jeg teori fra flere disipliner; antropologi, sosiologi, kulturhistorie, filosofi og kjønnsforskning. Det grunnleggende teoretiske utgangspunktet i min tilnærming er likevel at identitet, kjønn og virkelighetsoppfatninger er sosiale og kulturelle konstruksjoner (Ambjörnsson, 2004, Bordo, 1997, Shilling, 2003, Solheim, 1998, 2007, Widerberg, 1995). Kultur er derimot ikke noe som bare rammer individet utenfra. Det er også noe subjektivt, som det enkelte individet fortolker og handler innenfor. Kulturelle forestillinger om kjønn påvirker stell og pleie av kroppen. I denne oppgaven brukes begrepene «maskulin/feminin» og «kvinnelighet/mannlighet» med forståelsen av at dette er kulturelt konstruerte begrep, der innholdets betydning har oppstått i en kontekst og endret seg med tiden.

Praksiser for kroppspleie varierer utfra gjeldende normer, og både normene og praksisene er kjønnede. Dette medfører at kvinner og menns kroppspleie arter seg forskjellig både utfra ulike kroppslige og personlige preferanser, men at disse er kulturelt betinget. Til en viss grad kan det virke som om kjønnsnormene står i motsetning til hverandre (Ambjörnsson, 2004, Fyrand, 1987, Solheim, 2007, Synnott, 1987). Menn som driver med kroppsbygging, tar solarium og er opptatt av utseendet sitt, vil ikke nødvendigvis anse denne kroppspleien som en feminin praksis. Dette er et eksempel på at alder og klasse har betydning for hva som kan anses som maskuline praksiser for kroppspleie. Kroppspleie ses i flere miljøer som feminine praksiser og menn som bedriver dem som feminine eller metroseksuelle (Langeland, 2014).

Ifølge kjønnsforskeren Samantha Holland (2004) er «feminitet» et konsept som er lett identifiserbart for de fleste, men vanskeligere å beskrive. Begrepet er like variabelt innholdsmessig som de som bruker betegnelsen. Det inneholder skiftende, subjektive komponenter og forventninger, og kan ikke ha én enkelt definisjon; det er en kompleks og flytende betegnelse. Konnotasjonene til feminitet innebærer blant annet førende antagelser om følelser, fysikk, intelligens og seksuell tilgjengelighet (ibid.).

I dag brukes ofte begrepene «mannlighet» og «maskulinitet» om hverandre.

Maskulinitetsbegrepet ble derimot først vanlig å bruke i Norge langt inn på 1900-tallet. Mens mannlighet var en standard forbeholdt de som kunne utvise karakterfasthet i henhold til visse middel- og overklassekriterier på 1800-tallet, var maskulinitet et begrep som kunne anvendes om alle menn. For å forstå kulturell maskulinitet, har forholdet mellom mannlighet og umannlighet vokst frem i nordisk kjønnsforskning (Lorentzen og Mühleisen, 2006).

Relasjonen mellom det mannlige og det umannlige er en dynamisk prosess som gir mulighet til å forstå annen maktproblematikk (ibid.).

Ifølge Fredrik Langelands doktoravhandling fra 2014 er maskulinitetsuttrykkene for menn begrenset og preget av en enten-eller-dikotomi; «macho» eller «metro». Disse motpolene står i et avhengighetsforhold ved å holde avstand til hverandre, som både forsterker den andre og virker gjensidig bekreftende. Filosofen Simone de Beauvoir har påpekt at en mann «aldri starter med å fremstille seg som et individ av et bestemt kjønn; det er en selvfølge at han er mann» (Beauvoir, 2000, [1949], s. 35). Alle menn oppfyller imidlertid ikke mannlighetsidealet. Den kulturelle og sosiale konstruksjonen av mannlighet produserer også umannlighet, ifølge historikeren Jonas Liliequist (1999). Konstruksjonen av mannlighet handler om å balansere styrke og svakhet (ibid.).

Kvinnelighet og mannlighet er derimot ikke statiske størrelser, men blir kontinuerlig forhandlet frem i sin sosiale sammenheng. Ved å se kjønn *diskursivt*, det vil si som kulturelt betingede normer og overbevisninger, kommer det tydeligere frem hvordan femininitet og maskulinitet er konstruert. Både feminin og maskulin oppførsel er imiterende praksiser. Kjønnsforskere har vist hvordan kjønnsfremstillinger er overført, tilegnet og forhandlet frem (Ambjörnsson, 2004, Bordo, 1997, Lorentzen og Mühleisen, 2006). Kroppspleie og personlig hygiene er også tillærte vaner formet av omgivelsene, noen ganger direkte «arvet» gjennom oppdragelse eller andre former for sosial korreksjon. Hva som til enhver tid er «vanlig» utfra behov og mulighet skaper normen, noe praksiser for vask av kroppen og hårfjerning er uttrykk for.

Kroppsliggjøring

Når alt er i «flux», blir kroppen det stabile holdepunktet. «Det har vist seg at det særlig er i tider med store forandringer i den samfunnsmessige organiseringen, for eksempel sterke krav til omstilling og fleksibilitet, at kroppen kommer i fokus» (Engelsrud, 2006). I likhet med

mange andre samfunnsområder, øker også spesialiseringen og individualiseringen av kroppen. Å fortelle mennesker at kroppen deres kan og bør forandres, eller optimaliseres, virker som et lett omsettelig budskap i dagens samfunn (ibid.).

Det finnes omfattende forskning som tar opp hvordan sosial tilhørighet innskrives i kroppen. Implisitt tar kroppen til seg de kulturelt etablerte vanene som eksisterer på et sted til en bestemt tid: «De ulike måter et samfunn utøver makt, disiplinerer og forsøker å gestalte normene på, blir synlige gjennom kroppen» (Engelsrud, 2006, s. 67). Det å høre til en sosial gruppe blir synlig gjennom kroppsteknikker og kroppsspråk; måten å gå, forholde seg til andre og bruke blikk og gester på. Kroppspleie og hygiene, det å vaske seg er tillærte vaner, formet av omgivelsene. Hva som er vanlig utfra behov og mulighet blir normativt gjennom implisitte og eksplisitte sosiale forventninger og formaninger.

Skitt og orden

Den britiske sosialantropologen Mary Douglas argumenterte for at «Kroppen er en modell som kan stå for et hvilket som helst avgrenset system» (Douglas, 1997, s. 121). Ifølge Douglas sin tese speiler menneskekroppen samfunnet i den forstand at begge oppfattes som avgrensbare størrelser. I forordet til den norske utgaven av hennes bok «Rent og urent. En analyse om forestillinger omkring urenheter og tabu» (1997) utgitt i 1966, trekker Jorun Solheim frem hva som implisitt ligger i dette argumentet; kroppen er full av åpninger, både hvor det indre tyter ut og det ytre trenger inn, og kan derfor også representere det grenseløse (ibid., s. 15). I analysen ser jeg på kroppspleiepraksiser i lys av dette.

I Douglas (1997) sitt verk undersøkes ord og mening knyttet til «skitt». Douglas viste hvordan definisjonen av skitt er kontekstuell og historisk betinget, og beror på dens religiøse, sosiale og kulturelle sammenhenger. Douglas brukte begrepet «matter out of place» om substanser som ikke hørte hjemme der de var eller ikke kunne plasseres i en entydig kategori. Det vil si at det skitne er noe på galt sted. Ifølge Douglas er det først når vi skaper en idé om renhet at vi gjør skitten til noe skittent. Det skitne er naturlig, men blir avvikende når det bryter mot det rene. «Skitt krenker tingenes orden. Når vi fjerner skitten, er ikke dette en negativ handling, men en positiv innsats for å bringe orden i våre omgivelser» (Douglas, 1997, s. 21).

Douglas sine teorier om renhet og urenheter, eller orden og kaos, handler om behovet mennesker har for å rydde i kategorier og sortere ting på rett plass. Douglas sin hovedtese går

ut på at noe som blir betraktet som «rent» i en sammenheng, kan være «urent» i en annen, avhengig av situasjonen eller kategorien det plasseres under. For eksempel er hår på hodet «rent» og vakkert, mens hår i maten er skittent og ekkelt. Hva som er ryddig, eller i «uorden» endrer seg også i takt med kategoriseringen.

Skitt, eller det urene, er altså resultatet av en forståelse av hvor ting hører hjemme. Når det finnes metoder og produkter for å holde kroppen ren fra så vel ytre påføringer av skitt som egenprodusert svette, blod, hårvekst eller avslørende lukt, får det konsekvenser for når vi betegner kroppen som skitten og med behov for rengjøring (Klepp, 2003). Når mulighetene for vask og renslighet utvides, innskrenkes samtidig hva som er akseptabelt i normer for renhet. Normene uttrykkes i praksiser for personlig hygiene og kroppspleie, selv om disse ikke alltid samsvarer i praksis.

Disiplinerte kropper

Ifølge kjønnsforskeren Susan Bordo overgår praksis overbevisning. Gjennom organiseringen og reguleringen av tid, rom og handlinger i vårt daglige liv, blir kroppene våre trent, formet og merket av førende historiske former for identitetsfølelse («selfhood»), begjær, maskulinitet og femininitet (Bordo, 1997). I «The Body and Reproduction of Femininity» (1997) har hun den tidligere anvendte hysteri-betegnelsen og spiseforstyrrelser som utgangspunkt. Hun setter diagnostisering av kvinner og idealisering av kvinnekroppen i sammenheng.

Bordo påstår, med referanse til Pierre Bourdieu og Michel Foucault, at kroppen er «a practical, direct locus of social control» (1997, s. 91). Praksisene som utgjør normativ femininitet er de som muliggjør kontroll over den uregjerlige kroppen. For Bordo er altså kroppen en flate for reproduksjon av særskilte kulturelle normer for ideal, som internaliseres, og former personlighet og sosial regulering.

Bordo baserer seg på filosofen Michel Foucaults teorier om diskurs, symboler og makt i samfunnsstrukturer og relasjoner. Disse går ut på at kroppen er tekst og har symbolsk mening, og at gjennom praksiser reproduseres normer og ideal som viderefører hierarkiske system som kjønnsroller. Bordo argumenterer for at kroppen formes av samfunnet, kulturelle normer og reguleringer risses inn og forsterkes i kroppens språk og utseende. Alt vi gjør, måten vi kler og ter oss på, daglige gjøremål og kroppslige handlinger er formet av kulturen vi lever i.

Ifølge Foucault er det moderne mennesket et produkt av reguleringer, og med det blir kroppen et subjekt til forbedring og nyttig bruk, en såkalt «docile body» (Bordo, 1997, s. 91). Kroppen er formbar og kan tilpasses de til enhver tids gjeldende idealene. Gjennom strenge regimer av disiplinerende handlinger korrigeres kroppen deretter. De daglige vanene for vask og hårfjerning kan ses som del av disiplinerende kroppspraksiser. Når nødvendigheten internaliseres, og det finnes et vell av behandlinger og tjenester for å optimalisere kroppens ytre og indre, blir dermed normale funksjoner fremmedgjort og skambelagt.

Mens kroppen for Mary Douglas er et symbol, er den for Michel Foucault et diskursivt felt. For begge ligger interessen primært i hva kroppen formidler om noe annet enn seg selv, sjelden i hva kroppen sier om seg selv. Ei heller hvilke implikasjoner det at mennesker er kroppslige («embodied») har for handling, ifølge sosialantropolog Berit Thorbjørnsrud (1998). Douglas' teori om symbolske grenser er abstrakt og handler om kulturell struktur. Hun er ikke spesielt opptatt av kjønn (Solheim, 1998). Jeg bruker likevel dette teoretiske rammeverket til å undersøke hvordan kulturelle avgrensninger er knyttet til kjønnsdistinksjoner for kroppspleiepraksiser.

1.4.1 Hvorfor kroppspleie er viktig å studere

Kroppspleie angår alle, men hvor mye man legger i stellet varierer og er individuelt. Norsk etnologisk gransking stiller, med sitt pågående prosjekt om kartlegging av rutiner for personlig hygiene i «Om stell og pleie av kroppen», spørsmål om temaer av privat karakter³. Svarematerialet gir en unik mulighet til å grave dypere i personlige erfaringer, hverdagslige handlinger, intime temaer og det kroppslige.

Kroppspleie er en aktivitet som i særlig grad kvinner bruker en betydelig andel tid og ressurser på, og er en del av kvinners dagligliv og erfaringsgrunnlag. «For women, as study after study shows, are spending more time on the management and discipline of our bodies than we have in a long, long time» (Bordo, 1997, s. 91). Dette gjør kroppspleie til en betydningsfull handling som det er verdt å rette oppmerksomhet mot.

³ Den tidligere versjonen av spørrelisten sendt ut i 1994 inkluderte også spørsmål om menstruasjon, og innhentet egne og andrehånds fortellinger om menstruasjon fra tidlig 1900-tall som nok ellers ikke ville blitt dokumentert.

Kjønn og kropp og pleiepraksiser

Det å forske på kvinnerelevante tema, som i kvinneforskning, er ikke synonymt med feministisk vitenskap. I feministisk vitenskapsteori settes det samtidig søkelys på kjønns betydning i sammenheng med makt og strukturer. Dette kan man også se i beskrivelsene av kroppspoleie innenfor fagfeltet.

Det som finnes av undersøkelser og litteratur knyttet til stilling av kroppen er stort sett publisert i sosiologiske og psykologiske tidsskrifter innen kjønnsforskning (Möller, 2007). Nordiska Museet i Stockholm hadde en utstilling om hår i 2012–2013 der de åpnet for at publikum skulle bidra med sine egne fortellinger og personlige betraktninger (Nordiska Museet, 2012). Utstillingen viser at temaet er aktuelt og vekker interesse fra flere hold. Fra et antropologisk perspektiv kan hårets sentrale stilling i det sosiale skillet av kjønnede kropper skyldes dets betydning som både natur og kultur (Stevenson, 2001, i Ambjörnsson, 2004, s. 151).

Forholdet mellom kropp og sjel står samtidig sentralt i vestlig idéhistorie. Sosiologen Chris Shilling (2003) har beskrevet hvordan et naturalistisk perspektiv historisk sett har ført til en dualistisk forståelse av kroppen som splittet mellom kropp og sjel, og av kjønn som dikotomisk skille mellom kvinne og mann, noe samtiden fortsatt bærer preg av. Forbindelsen mellom kropp og sjel blir tydeligere utover 1800-tallet. Idealet tok form i antakelsen om at en sunn kropp tydet på et sunt legeme (Engelsrud, 2006), men artet seg forskjellig for kvinner og menn. Utseende og innvendig moral ble også satt likhetstegn mellom, og urenheter varslet om hedenskap (Bolstad Skjelbred, 1972, Maartmann, 2000).

På den annen side, skriver sosialantropologen Jorun Solheim i «Kjønn og modernitet» (2007) at idéen om og forståelsen av kjønn som utelukkende binære kategorier og en fundamental opposisjon mellom det kvinnelige og det mannlige, er et moderne fenomen med spesifikke moderne trekk. Moderniteten som samfunnsformasjoner både hviler på og konstituerer denne kjønnsmotsetningen. Ifølge Solheim er endringen knyttet til kapitalismens gjennombrudd og den borgerlige offentlighet som sosial praksis. Forestillingen om fundamental kjønnsforskjell fortsetter å gjennomsyre institusjoner og prege tenkemåte, begreper og kategorier.

Med antropologisk symbolteori som bakteppe, skriver Solheim i «Den åpne kroppen» (1998) at «det symbolske» fundamentalt sett handler om tegn som sirkulerer mellom personer og grupper. Det er gjennom meningsutveksling at det kroppslige og det kulturelle møtes: «Våre kropper skriver seg inn i kulturen, samtidig som kulturen skriver seg inn i kroppen» (Solheim,

1998, s. 61). Symbolene sirkulerer og sementeres (ibid.). Dette viser seg helt konkret i praksiser for kroppsstell. Ved å være ren og luktfri i sosiale sammenhenger og fjerne synlig kroppshår oppfylles samtidens ideal og kulturelle normer.

Det å bruke tid på husarbeid er forbundet med femininitet (Solheim, 1998). Det samme er kroppspleie (Bordo, 1997). Ifølge Statistisk Sentralbyrås tidsbruksundersøkelse fra 2010, bruker fremdeles kvinner mer tid på husarbeid og «personlige behov» (som omfatter søvn, måltider og stell og pleie) enn det menn gjør, selv om skillet er betydelig redusert siden 1970 (Statistisk sentralbyrå, 2018). Historisk har kvinner hatt ansvar for pleie og stell av både egen kropp, sine barn og familiens hjem (Klepp 2003, Maartmann, 1998). Med fremveksten av forbrukersamfunnet i etterkrigstidens Norge, ble kvinner, især «husmoren», satt i fokus for markedsføring av husholdnings- og vaskeprodukter (Myrvang, 2009).

Ifølge sosialantropologen Anthony Synnott (1987) har hår utslagsgivende betydning både i populærkultur og teorier om kroppen og symbolikk. Selv om Synnott påstår at hår er viktig for kroppssymbolikk, og det er forsket på tradisjoner og praksis av hår på hodet innen kulturhistorie og etnografiske studier, har jeg funnet lite forskning på betydningen av kroppshår.

Det er heller ikke mange samfunnsvitenskapelige studier på praksiser av hårfjerning hos kvinner, og enda færre på menn, ifølge Toerien et al (2005). I «Men's body depilation: An exploratory study of United States college students' preferences, attitudes, and practices», konkluderer Susan A. Basow og Katherine O'Neil (2014) med at fjerning av kroppshår for menn, selv om det fortsatte er valgfritt, muligens er i ferd med å bli normativt, i det minste blant deres utvalg bestående av hvite, heterofile collegestudenter i USA. Mens de påstår at studier i engelskspråklige land har dokumentert at fjerning av kroppshår for kvinner, ikke bare er normativt, men påkrevd for å bli positivt oppfattet, både av kvinner og menn (Basow og O'Neil, 2014).

Idealene for hårfjerning har endret seg over tid. En hårete kropp har for menn vært ansett som ikke bare normen, men et tegn på maskulinitet gjennom store deler av vestlig historie (Immergut, 2010; Martins et al., 2008, i Basow og O'Neil, 2014). De siste tyve årene har derimot en motstridende trend gjort seg stadig mer gjeldende (Boroughs et al., 2005, Boroughs og Thompson, 2002, 2014; Martins et al., 2008; Terry og Braun, 2013), med økende omfang av bilder av menns hårløse kropper i media og sterkere sosiale føringer på at

menn skal forbedre sin fremtoning ved å redusere synlig kroppshår (Dotson, 1999; Immergut, 2010; Pope et al., 2000 i Basow og O'Neil, 2014). Imidlertid skal det bemerkes at menn trolig trimmer kroppshår i større utstrekning enn de fullstendig fjerner det. Det varierer også hvordan hår ulike steder på kroppen anses som sosialt akseptabelt å fjerne eller beholde (Basow og O'Neil, 2014).

Jeg har ikke klart å finne noe tallmateriale på tidsbruk spesifikt for nordmenns kroppsspleiepraksiser eller utbredelsen av hårfjerningsvaner i eldre eller nyere tid. I RFSU (Riksförbundet för Sexuell Upplysning) Norge sin årlige undersøkelse om seksualvaner i 2008, kom det frem at «ni av ti norske kvinner fjerner kjønnshår»⁴, men uten opplysninger om hvem som er blitt spurt. RFSU har ikke lenger tilgang til rapporten og spør heller ikke lenger om hårfjerning i sine undersøkelser (privat e-post med RFSU Norge 26. mars 2018).⁵

Kjønnsforskeren Fanny Ambjörnsson (2004) påpeker at det snakkes masse om kvinners kropper og kroppsspleie, men at diskusjonen om hvordan dette påvirker kvinners faktiske kropper og kroppslige erfaringsgrunnlag ufarliggjøres gjennom språket. Ifølge Ambjörnsson er det fremfor alt kvinnekroppen som offentlig bedømmes, og kvinner innvies tidlig i kjønnsstrukturer som kjennetegnes av kroppslig overvåking og vurdering av egen kropp (Bartky, 1990, Bordo, 1993, Young, 2000 i Ambjörnsson, 2004, s. 172), og som får dem til å bruke sin energi på å forme kroppen og eget utseende. Dette underbygger betydningen av å belyse kroppsspleie fra et feministisk perspektiv.

Ifølge feministisk vitenskapsteori kommer forsømmelsen av kvinnerrelevante temaer og perspektiv av at kvinner historisk i den vestlige idétradisjonen er blitt forbundet med kroppen, mens menn er knyttet til intellektet. Sosiologen Karin Widerberg (1995) mener dette er en viktig grunn til at patriarkatet blir reproduisert, samt at kjønn og kjønnsstrukturer usynliggjøres (Haug i Widerberg, 1995). Når noe tas for gitt, blir det «naturlig». Det er nettopp det tilsynelatende banale og vanlige som må granskes nærmere for å forstå hvordan vi deltar i reproduksjonen (ibid., s. 121). Hverdagslige praksiser som det reflekteres lite over, og som i stor grad går på automatikk, slik som personlig hygiene og stell og pleie av kroppen, er derfor viktig å belyse.

⁴ Opplyst i video til artikkel på nettstedet MinMote.no:
<https://www.minmote.no/#!/artikkel/24292163/kommentar-la-haaret-gro-i-fred-gutter>

⁵ Siden RFSU også selger produkter for intimbarbering, er det interessant at de ikke lenger spør om dette i sine undersøkelser. Det kan tyde på at det har blitt en såpass universell norm at det ikke lenger er av interesse.

2 Metode, materiale og mening

I dette kapittelet beskriver jeg NEG's spørrelistemateriale og min metodiske tilnærming. Først vil jeg kort presentere Norsk etnologisk gransking, som jeg henter mitt materiale fra, og forklare hvordan det er produsert. Videre gjør jeg rede for utforming og bruk av spørrelister som metode og kvalitativt analyseverktøy, og ser på hvordan denne typen materiale kan fortolkes. Deretter beskriver jeg spørrelisten og materialet som jeg bruker besvarelsene til. Til slutt beskriver og begrunner jeg min fremgangsmåte for lesingen og analysen av materialet, og gjør rede for mine etiske hensyn og refleksjoner.

2.1.1 Norsk etnologisk gransking – NEG

Norsk etnologisk gransking (NEG) er et kulturhistorisk arkiv ved Norsk Folkemuseum. NEG ble stiftet i 1946 på initiativ av museet for å «samle, forvalte, formidle og forske på beretninger fra dagliglivets historie»⁶. Innsamlingsarbeidet ble høsten 2016 flyttet til nettstedet Minner.no. Arkivet er i prinsipp tilgjengelig for alle til forskning og allmenn kulturformidling. Det brukes av NEG og Norsk Folkemuseum, eksterne forskere og studenter.

Opprinnelig var formålet til NEG å kartlegge arbeidsprosesser, gjenstander, skikker og tradisjoner fra den nasjonale folkekulturen i det førmoderne jordbruket i bevaringsøyemed, men virksomheten har nå også som mandat å innhente samtidsdokumentasjon og inkluderer mangfoldige tema og perspektiv langt forbi beretninger om «livet på landet». Tidsmessig har også fokus i NEG sine spørrelister skiftet fra «gamle dager» til nær fortid, ifølge førstekonservator og tidligere leder av NEG, Ann Helene Bolstad Skjelbred (2006).

Ifølge NEG's nettside er bærebjelken i virksomheten de løpende seriene av spørrelister om forskjellige emner som privatpersoner svarer på. Spørrelister blir brukt som metode for innsamlingen av personlige fortellinger. Førstekonservator ved NEG, Audun Kjus, og tidligere konservator Line Grønstad beskriver selv metoden som en form for intervju der samtalen skjer i brevform (Kjus og Grønstad, 2014). I listene stilles spørsmål som meddelerne besvarer så utførlig som de kan (Bolstad Skjelbred, 2006).

⁶ Ifølge nettsiden til Norsk etnologisk gransking: <https://norskfolkemuseum.no/NEG>

Spørrelistene har vært brukt som kulturhistorisk fremgangsmåte for å utforske levemåter og livsvilkår i de nordiske landene lenge, men er mindre benyttet som metode i dag (Kjus og Grønstad, 2014). Da NEG ble grunnlagt, ble de tette båndene mellom folkloristikk (folkeminnevitenskap), etnologi (folkelivsgransking), dialektforskning og folkemuseumsarbeid gjenspeilet i temaene for spørrelistene (Bolstad Skjelbred, 2006). Ettersom både historiesynet, fagutviklingen og NEGs forskningsarbeid har endret seg, er nedslagsfelt, tema og tidsperspektiv utvidet.

Fokuset i spørrelistene er flyttet fra det generelle til det individuelle, og fra «objektiv» dokumentasjon til subjektiv refleksjon. Meddelerne svarer på vegne av seg selv og ikke oppsummert av utvalgte representanter for lokalsamfunnet som tidligere. For eksempel engasjerte Eilert Sundt prester, fordi han formodet at de som yrkesgruppe hadde oversikt over spørsmålene han ønsket besvart, ifølge etnologen Anna Helene Tobiassen (1988).

Spørrelistesvarene er kilder til både opplysninger om og holdninger til fenomenene som beskrives (Kjus og Grønstad, 2014). Samtidig er «de konkrete opplysningene alltid innleiret i meddelerens perspektiver på de samme forholdene» (ibid., s. 384). Både de gamle og nye spørrelistesvarene er tilbakeskuende, selv om det varierer i formen etter når de er samlet inn. *Minnemateriale* har sine begrensninger både som historisk og sosiologisk dokumentasjon. Samtidig gir det andre muligheter. I stedet for å stille spørsmål ved om kildene forteller en etterprøvable objektiv sannhet, må spørsmålene dreie seg om hvilke perspektiver og holdninger som kommer til syne i svarmaterialet (Bolstad Skjelbred, 2006).

2.1.2 NEG's meddelere

Det empiriske materialet består av svar fra meddelere fra NEG's egen medarbeiderbase. Meddelerne er rekruttert ved hjelp av e-postlister, gjennom nettverk og sosiale medier som Facebook, direkte kontakt med politiske partier og oppfordringer i media (Kjus og Grønstad, 2014). De som har besvart en spørreliste, får alltid forespørsel om å besvare nye. Vervingen har også foregått i forbindelse med ulike foredrag, avertering og redaksjonelle saker i media, ofte ved direkte henvendelser til organisasjoner og forum. Dette har ført til at NEG har opparbeidet seg et stort nettverk av meddelere med spredning i alder, bakgrunn og bosted.

Frem til 2011 ble spørrelistene sendt ut i papirform. Spørrelisten jeg benytter materialet fra, ble sendt ut da NEG var i en omleggingsfase og midlertidig brukte den kvantitative

spørreskjematjenesten SurveyMonkey (Kjus og Grønstad, 2014, s. 388). Nå foregår hovedsakelig besvaringen av spørrelistene til NEG på nettstedet Minner.no, der dette er løst annerledes. I forbindelse med omleggingen fra utsending av skriftlige spørrelistor til digitale undersøkelser på nett, ble også antallet meddelere utvidet.

NEGs registrerte meddelere mottar årlig flere undersøkelser om ulike emner som ifølge NEG er av kulturhistorisk betydning. Omtrent halvparten av undersøkelsene blir gjennomført på vegne av eksterne forskere. Alle som vil svare på spørrelistor får delta, og å svare er frivillig og ubetalt, men alle som svarer er med i trekningen av Flax-lodd. Hvert spørrelistesvar og annet som NEG mottar til arkivet, gis et unikt aksjonsnummer. Disse har stigende rekkefølge (NorskFolkemuseum.no: «Å forske med NEG»).

NEG omtaler de som svarer på spørrelistene som sine «medarbeidere». Disse er registrert i NEGs «faste medarbeiderbase». Betegnelsen «meddeler» brukes også. I denne oppgaven har jeg valgt å bruke begrepet meddeler og ikke det mer vanlige «informant». Dette er dels for å gjenspeile noe av NEGs egen beskrivelse og tilknytning til personene, og dels for å vise at de ikke har svart direkte eller med noen kobling til meg. Samtidig viser betegnelsen til at de med sine subjektive fortellinger nettopp meddeler informasjon.

Det er imidlertid et skille mellom tidligere utsendelser og de digitale spørrelistene. Tidligere ble spørrelistene sendt ut til et fast utvalg, mens de nå distribueres fritt. I utgangspunktet kan dette bety en demokratisering og berikelse med potensielt flere perspektiver. Selv om NEG har gått bort fra å la noen utvalgte representere nedtegnelsen av lokale skikker, er det begrenset hvor mange flere stemmer som blir hørt med dagens digitale åpenhet.

NEG har som formål å speile et rikt utvalg perspektiv på de fenomenene de retter søkelys mot. Samtidig råder NEG over hva som blir spurt om, og definerer dermed hva som er av kulturhistorisk interesse. Selv om meddelerbasen deres har økt i omfang, spør det om den er blitt mer mangfoldig sammensatt, eller om de nye meddelerne rekrutteres fra det samme sosiologisk homogene landskapet som tidligere. Utfra min lesing av spørrelistematerialet kan det virke som at da NEG utvidet nettverket sitt, kom flere av de samme stemmene til, og at det i liten grad førte til en utvidelse eller inkludering av «andre» fortellinger.

2.1.3 Rekruttering og representativitet

Med spørrelister som innsamlingsmetode når man et stort antall informanter over store geografiske områder med relativt små omkostninger (Tobiassen, 1988). Selv om metoden er digitalisert, kan variablene fremdeles ikke kategoriseres til et kvantitativt resultat, og materialet krever fortsatt grundig gjennomlesing. Hvert svar er en unik form for personlig fortelling som kan studeres nærmere ved *kvalitativ nærlesing*, ifølge Bolstad Skjelbred (2006).

For å studere utvalgte fenomen i kultur og samfunn kan imidlertid spørrelistesvar være en nyttig kilde til kunnskap og perspektiver på de aktuelle fenomenene. Spørrelistesvar kan samtidig gi erfaringsbaserte opplysninger om et fenomen og meddelerens vurdering av det (NorskFolkemuseum.no: «Å forske med NEG»). I motsetning til kvantitativ og representativt materiale, er det altså først og fremst den subjektive forståelsen, vurderingen og opplevelsen som står sentralt i spørrelistematerialet. Når holdninger og verdier skal skrives frem, blir det desto viktigere å adressere hvem som blir spurt og hvem som velger å svare på spørrelistene.

Digitaliseringen får konsekvenser både for svarene man mottar og hvordan de bør analyseres. Hvilke følger det får for formen, lengden og detaljrikdommen i besvarelsene vil variere etter hva meddelerne selv er vant med og spørrelistens utforming. I en «digital demokratisering» faller noen fra, særlig eldre meddelere som kanskje ikke er like fortrolige med å svare digitalt som de er med å betro seg på papir. For noen blir det lettere å droppe å svare, eller å svare svært kort, mens andre synes det blir enklere å svare og skrive utfyllende svar.

Derimot er det noen åpenbare fordeler med systematisering og arkivering av materialet når det er digitalt. For eksempel kan man lettere skille ut meddelere etter geografisk tilhørighet eller kjønn, hvis det skulle være av interesse.

Selv om spørsmålene er de samme, er utformingen noe ulik på nett og papir. I papirutgaven av spørrelisten er det enkelt for meddelerne å få oversikt, og NEG har oppfordret til å se over spørsmålene først. Dette mener de «gjør det lettere å svare fritt og selvstendig» (Kjus og Grønstad, 2014, s. 389). I SurveyMonkey får man et svarfelt etter hvert spørsmål. For å formidle at NEG ønsker at meddeleren skal la egne erfaringer og kunnskap lede besvarelsen, er spørsmålene porsjonert ut med undertemaer (ibid.).

2.1.4 Hvem svarer?

Ifølge NEG kan svarene vanskelig behandles kvantitativt, og meddelerne vil tvilsomt kunne grupperes som representative utvalg for større befolkningsgrupper i landet (NorskFolkemuseum.no: «Å forske med NEG»). For NEG har heller aldri sammensetningen av meddelere vært ment å være balansert når det gjelder geografi, alder, kjønn eller sosial klasse, og en eventuell representasjon er mer et resultat av tilfeldigheter (Kjus og Grønstad, 2014). Siden meddelerne ikke er rekruttert eller valgt ut etter sosiologiske eller kvantitative undersøkelseskriterier, er det heller ikke hensiktsmessig å analysere materialet etter slike variabler. Viktigere enn et statistisk representativt utvalg er frivilligheten og villigheten til å dele personlige erfaringer. Det merkes at dybden og kvaliteten på svarene er av en helt annen karakter fra de motiverte meddelerne enn de som tilfeldig svarer på spørrelisten (Bolstad Skjelbred, 2006). I mitt materiale er spennet vidt mellom de som svarer utførlig og de som knapt har fylt ut alle spørsmålene. Noen er åpenbart rekruttert i foredragssammenheng siden de referer til situasjonen det er svart i.

Siden besvarelsen er frivillig, varierer deltakelsen. Geografisk, kjønns- og aldersfordelingen har derfor variert fra undersøkelse til undersøkelse. De som svarer, er trolig de som er mest interessert i temaet. Det at meddelerne svarer utfra egen vilje og motivasjon, og etter hvert blir godt trent i å svare på spørrelistene, kan også reise tvil om hvor representativt materialet er (Bolstad Skjelbred, 2006). Mange av meddelerne skriver lett og langt, og noen virker å være erfarne skribenter og fortellere. De som har besvart spørrelistene over lengre tid, blir etter hvert erfarne fortellere. De som bruker tid på å svare og gir utbroderte svar, er dessuten skriveføre i utgangspunktet (ibid.). I min lesing av spørrelistematerialet er det mange av meddelerne som virker nettopp «trente i formen».

Ifølge NEG beror erfaringsrikdommen i spørrelistesvarene på tilliten som er bygget opp over tid mellom arkivet som institusjon og deltakerne (NorskFolkemuseum.no: «Å forske med NEG»). Emnet for en spørreliste er av betydning for besvarelsene, både når det gjelder svardeltakelse og utførelse. Uansett har spørrelistene den fordel at nettopp intime temaer kan deles på en muligens mindre intimiderende måte enn ved en intervju samtale. Det forutsetter imidlertid tillit til virksomheten. Utfra lengde og utleveringsgrad på mange besvarelser, indikerer det at NEG har opparbeidet seg en slik tillit hos mange.

Motivasjonen for å svare vil variere for den enkelte meddeler. Det kan grunne i et engasjement for at samtidens hverdagsliv skal dokumenteres for ettertiden, i skrivelyst, eller personlig interesse for temaer og egen refleksjon eller «tankeoppdydding» (Bolstad Skjelbred, 2006). I svarmaterialet fra 2014 finner jeg alt dette til stede. Noen av svarene kommer helt tydelig fra folk som har svart på NEG's spørrelister over flere år, mens andre er førstegangsdeltakere. Det vites likevel ikke om de som har besvart spørrelisten som jeg benytter svarmaterialet til i denne studien, er nyrekrutterte «faste» meddelere, engangsmiddelere, eller «papirmeddelere» som har blitt med over i den nye formen.

Forholdet mellom materialet og forskeren

Formen på NEG-materialet er omfattende og krever stor innsats av den som skal bruke det. De åpne spørsmålene gir besvarelsene et essayaktig preg, eller brev stilet til NEG's personale eller en tenkt leser (Bolstad Skjelbred, 2006). Den som svarer, har mulighet til å utforme et helhetlig og personlig svar som rommer verdier og holdninger. For å tolke svaret, kreves nærlesing av materialet og mange gjennomlesinger fordi man underveis støter på nye perspektiver (ibid.). Både enkeltspørsmål og spørrelistenes tema kan provosere, berøre eller virke ubetydelig. Men affekterte svar og motforestillinger til å svare åpner også for andre innfallsvinkler enn planlagt (Nilssen, 2012).

En fordel med den upersonlige formen spørrelisten kommer i, er at meddelerne slipper å forholde seg til å møte meg som forsker. Samtidig skriver de til *ingen*, men med visshet om at det vil bli lest av *noen*. Dette er åpenbart de gangene meddelerne selv kommenterer sine egne svar direkte til leseren, eller putter smile- og blunkefjes i teksten. At det er NEG som er avsender betyr at man er informert om at svarene har kulturhistorisk interesse. Noen meddelere stusser likevel over relevansen av undersøkelsen, som dette svaret er et eksempel på:

Har ikke problemer med å svare på sånt, man sier jo ikke mere enn man har lyst til. Men jeg lurer litt på samfunnsnyttigheten av slike undersøkelser, godt betalte mennesker sitter og lager og sender ut slike spørsmål....svarene kan jo ikke brukes til noe "nyttig" uansett. De blir vel bare arkivert. Eller hur? (44705, mann, 63, navigator/snekker/taktekker)

Mens andre mener det har aktualitet og verdi å undersøke, som denne meddeleren skriver:

Interessant tema som kan si mye om hvordan samfunnet vårt er, tror jeg.
(44774, mann, 31, komponist)

Ikke alle forstår spørrelisten utforming og kommenterer det de opplever som mangler ved utformingen:

Nja, nå er ikke plassen her stor nok til at jeg kan uttrykke misnøyen med undersøkelsen. Bruk mer tid neste gang, sett opp X bokser slik at det blir mulig å krysse av, gjerne flere valg, og evt en kommentarboks ved behov. Dere får klart flere svar og det hjelper & så utfylleren. (44572, mann, 51, selvstendig)

Det meddeleren etterspør kan likne på mer kjente «gallup»-undersøkelsesoppsett og viser liten forståelse for spørrelisten som kvalitativ innsamlingsmetode. Noen synes den uvante formen gjør det krevende å svare, slik som denne meddeleren:

Det gikk greit å svare, men jeg hadde synes det var lettere om det var en type avkryssningsskjema enn å måtte skrive ut fra eget hode. (44736, kvinne, 22, student og fundraiser)

Andre opplever det motsatte:

Det var egentlig ikke vanskelig å svare på, kanskje heller litt vanskelig at det ikke ble for mye skriving. (44724, mann, 78, sjømann/verkstedarbeider)

Flertallet svarer at de setter pris på muligheten til å utbrodere og skrive fritt, som her:

Det er fint å kunne utbrodere i stedet for å bare krysse av på skjema, for da savner man ofte å kunne forklare nyansene. (45616, kvinne, 40, kommunikasjonsrådgiver)

Noen kommer derimot også med opplysninger som fremstår mer «kvantitative» med oppramsing av mål og antall:

Badet er på 3,9 kvadrat, separat WC på 1,7 kvadrat klosett og vaskeservant, separat vaskerom på ca 3,9 kvadrat hvor vi har 1 fryseskap og vaskemaskin og 1 tørkeskap fra tak til gulv på ca 0,3 kvadrat (...). Vi har skapmøbel med vaskeservant, 1 stort speil og 2 små på innsiden av skapdørene. 2 små skap som brukes til medisiner og tannkrem, aftershave og slikt og fruen har kosmetikk o.l. i sitt skap. 1 stort skap m 3 hyller for håndklær. 1 skuffeseksjon med 3 skuffer hovedsakelig brukes til hårtørre, lagring av såpe og sjampo som ikke brukes og 3 skap like høye som skuffeseksjonen som også brukes som brukes til lagring av ting som ikke brukes så ofte. I mine første 10 år bodde vi 4 personer på 1 rom og kjøkken, morgen og kveldsstellet foregikk i vaskevannsfat på kjøkkenet. (44676, mann, 72, maskinist, maskinarbeider og pensjonist)

Det spesielle med spørrelistene er nettopp at meddelerne oppfordres til å «skrive fritt» utfra hva de forbinder med tema. Meddelerne går inn i temaer som både er personlige, intime og som til dels har vært tabubelagt, og svarer inngående (Bolstad Skjelbred, 2006). Kroppspleie og personlig hygiene er et slikt tema. I mitt materiale er det også eksempler på de som har svart mer detaljert enn nødvendig om sin egen kroppspleiepraksis.

Siden meddelerne oppfordres til å «skrive fritt», kan det i prinsipp ikke bli for mye, eller «feil». For meg som leser opplevdes det likevel noen ganger ubehagelig å komme veldig tett på meddelerens intime detaljer om hvordan og hvorfor stell utføres. Det er for eksempel mange som nevner vask og hårfjerning i forbindelse med seksualliv. Detaljer om forhud som trekkes tilbake og utførelsen av rompevask og hemoroidestell kan oppleves i overkant privat selv om det er anonymt besvart. Samtidig er dette også eksempler på informasjon som sannsynligvis ikke ville blitt fremlagt like åpent i en intervjusamtale. Det viser også hvordan kroppspleie forbindes med flere kroppslige sfærer. Fra den fysiologiske og medisinske der hygiene står sentralt, til det filosofiske og meningsbærende – eller det sanselige, der andre aspekt vektlegges.

Emnet for en spørreliste er av betydning for besvarelsene, både når det gjelder svardeltakelse og utførelse. Enkelte tema kan oppleves ømfintlige og følelsesladde (Tobiassen, 1988). Selv om kroppspleie er hverdagslige praksiser, er det fortsatt et ladet nærgående tema, som disse meddelerne bemerker:

For så vidt et interessant tema som jeg vil tro at alle har tanker om. Er likevel ikke helt bekvem med å dele tanker om f. eks. kjønnshår. (44712, mann, 31, seniorrådgiver)

Jeg opplever at det gikk tett på intimgrenser å svare på denne, og har vært litt mer tilbakeholden enn for andre temaer, kjenner jeg. (45619, kvinne, 47, advokat)

Andre igjen kan derimot synes at spørsmålene er for forsiktige.

I spørsmål 7, «Kommentarer til temaet og undersøkinga», gis muligheten til å reflektere både over temaet generelt og hvordan det opplevdes å svare på spørrelisten. Noen benytter her muligheten til å komme med ny informasjon, anekdoter eller meninger, i tillegg til å utdype eller kommentere egne svar. Flere «moraliserer» over egne, andres, tidligere og nåtidige kroppspleiepraksiser. Få svarer at det var så problematisk å svare at det gikk utover deltakelsen. Flere svarer tvert imot at de opplevde det overraskende lett å svare på et i utgangspunktet intimt og personlig tema.

Selv har jeg både blitt utfordret og inspirert og lært av besvarelsene. For eksempel fikk jeg kjennskap til at det hadde vært en utstilling om hår ved Nordiska museet i Stockholm for noen år siden (Nordiska museet, 2012⁷) som jeg har hentet opplysninger fra.

Uttalte verdier og preferanser kommer frem både direkte og implisitt. Språket er derfor med på å forme min oppfattelse av svarene. Noen har tenkt mye over både egen og andres kroppspleie, og utbroderer sine tanker om samfunnets påvirkning på personlig hygiene. Noen gir relativt eksplisitte forklaringer. Selv om det ikke nødvendigvis var vanskelig for meddeleren å svare, opplevdes besvarelsene noen ganger som intimt å lese. I lesingen har jeg både blitt beveget, irritert og kjent på ubehag og vemmelse av meddelernes fortellinger. Jeg kjente meg mange ganger igjen i beskrivelsene, men ble også utfordret til å tenke gjennom og stille spørsmål ved mine egne vaner.

Reaksjonene mine handler om min posisjon; forteller om hva jeg selv er vant til, forholder meg til, forventer og anser som riktig eller av verdi. Det innebærer at i stedet for å gjøre en nøytral observasjon, er jeg engasjert – med de fordelene og ulempene det medfører. Det er en fordel å være engasjert i det tema man undersøker, men er man for engasjert kan egne følelser tåkelegge linsen (Nilssen, 2012). Ikke minst er det viktig å unngå en moralsk eller dømmende posisjon for meddelernes fortellinger dersom det bryter med mine egne normer og ideal.

2.2 Mitt materiale og utvalg

Kildematerialet som er utgangspunktet for denne oppgaven, er besvarelser fra NEG's spørreliste nr. 250, med navnet «Pleie av kroppen – personleg hygiene». Den ble sendt ut i 2014 og er utarbeidet av daværende konservator ved NEG, Line Grønstad. Materialet er på drøye 600 sider og består av totalt 255 svar, hvorav 152 har svart via SurveyMonkey. I alt 35 av svarene er håndskrevne.

I spørrelisten bes meddelerene fortelle om hvordan de steller og pleier kroppen sin. De blir bedt om å beskrive sitt eget baderom, tannstell, kroppsvask og hårpleie. De blir også spurt om noe har endret seg i rutinene over tid, om hvorfor de gjør som de gjør, samt oppfordret til å dele mer generelle betraktninger om kroppspleie. Spørsmålene er utdypet med flere

⁷ Utstillingen stod 19.10.2012–01.09.2013.

undertema, stikkord og oppfølgingsspørsmål. For å avgrense omfanget av materialet og fokusere på min problemstilling om hvordan kjønnsnormer gjenspeiles i praksiser for kroppspleie, tok jeg utgangspunkt i følgende spørsmål i spørrelisten:

- **Spørsmål 3:** «Vask av kroppen» / «Fortel om vask av kroppen»
- **Spørsmål 4:** «Hår på kroppen og i andletet / «Fortel om hår på kroppen»
- **Spørsmål 6:** «Generelt om pleie av kroppen» / «Generelt om kroppspleie»
Underspørsmål: «Kva gjer at du gjer som du gjer?»
- **Spørsmål 7:** «Har du noko du vil legge til?» / «Kommentarar til temaet og undersøkinga»

I tillegg stilles oppfølgingsspørsmålet «Kva tenker du om kvifor du gjer som du gjer?». På denne måten inkluderes meddelernes betraktninger om eget stell og deres tanker rundt temaet.

Selv om NEG's spørreliste om stell og pleie av kroppen ikke er konsentrert om kjønnede kroppspleiepraksiser, viser svarmaterialet hvordan meddelerne forholder seg til kulturelle normer og ideal for hva som er forventet av kvinner og menn når det gjelder kroppspleie.

Meddelerne oppgir ikke nasjonalitet, men stedsangivelse for hvor det de forteller om er hentet fra. Det er likevel åpenbart at NEG-besvarelsene er skrevet fra et norsk perspektiv. Andelen deltakere med uttalt innvandrerbakgrunn er svært liten. Skrivefeil i besvarelsene bærer preg av slurv og ikke språkvansker. I lesningen av besvarelsene tar jeg derfor utgangspunkt i et vestlig verdensbilde og nordeuropeiske tradisjoner. Dette underslår ikke at det selvsagt pågår en utveksling på tvers av landegrenser. Noen beskriver dessuten eksplisitt hvordan de har tatt til seg nye vaner og endret praksis for hårfjerning og kroppspleie i forbindelse med utenlandsopphold. Flere trekker særlig frem påvirkning fra amerikanske skjønnhetsideal og normer.

I sin doktoravhandling «Kroppens transformasjoner blant unge Agder-kvinner i New York i perioden 1945–1965» fra 2016 intervjuet etnolog Siv Ringdal 21 kvinner fra Agder som emigrerte til New York i perioden. De unge kvinnene endret raskt stil og antrekk da de kom til USA. Ofte ble nordmennene hjulpet av fruen i huset der de arbeidet som hushjelp til å

følge kroppsspleiepraksisene og nærme seg de nye idealene (Ringdal, 2016). Hvordan omgivelsene påvirker og fører til endring i stellet kommer jeg tilbake til i analysen.

Selv om standarden varierer noe, gjenspeiler baderomsbeskrivelsene generelt gode sosioøkonomiske betingelser. De fleste forholdene som beskrives kan betegnes som «typiske norske hjem». Også stellet, både produkter og beskrivelsen av kroppsspleiepraksisene (for eksempel når det gjelder hårtype), er i stor grad gjenkjennbare som vestlig, funksjonsfrisk middelklassetilhørighet. Klasseperspektivet kommer ikke bare til syne i baderoms- og kroppsspleiebeskrivelsene, men også i anekdoter, holdninger og språk. For eksempel refererer en meddeler til det kulturhistoriske verket til Frykman og Löfgren; «Det kultiverte mennesket» fra 1979, en annen forteller at hun svarer på spørrelisten etter å ha hørt et program på NRK P2 om NEG.

Oppgitt yrkesstatus varierer fra studenter, arbeidssøkende, selvstendig næringsdrivende, hjemmeværende, uføretrygdete og pensjonister. Listen med yrkestitler er også variert, med titler som bondekone, pølsemaker, sekretær, frisør, maskinist, sivilingeniør, arkitekt, advokat, kulturhistoriker, bibliotekar, sykepleier og lærer.

Når det gjelder spørrelisten vil forskjeller i klassebakgrunn, kjønn og alder kunne ha innvirkning på hva og hvordan de svarer. Selv om fokus for analysen er på kjønn, har jeg forsøkt å ha med meg bevisstheten om dette. Samtidig er det viktig å huske at kjønn alltid virker sammen med alder og klasse.

Ifølge Ann Helene Bolstad Skjelbred, tidligere leder for NEG, i artikkelen «Hva slags svar? Spørreliste som metode og materialet som kilde» (2006), henger kvaliteten på svarene sannsynligvis mer sammen med meddelernes generelle innsikt og evne til å formulere seg skriftlig, enn på meddelerens kjønn. Jeg er derimot av den oppfatning at kjønn har betydning på flere nivåer: Kjønn er nettopp med på å forme meddelerens «generelle innsikt». Hvis man tar utgangspunkt i at kjønn er vesentlig for forståelsen av det å være menneske (Beauvoir, 2000), vil kjønn også ha innvirkning på meddelernes svar. Hvordan vi ter oss i verden er påvirket av kulturelle rammer, og disse er ikke kjønnsløse (Ambjörnsson, 2004, Bordo, 1997, Solheim, 2007). For noen temaer vil kjønn ha mer relevans enn andre, men kjønn er ikke en nøytral faktor. I denne oppgaven har jeg lagt som premiss at kjønn har betydning.

Plikt til å svare

Det at meddelerne selv melder seg til å svare på spørrelisten, kan tyde både på interesse for temaet og at de finner det uproblematisk å fortelle om. Det er ikke til å se bort ifra at de faste meddelerne, selv om tema for spørrelisten ikke er av interesse for dem, kan føle en stor grad av forpliktelse til å svare likevel. Forholdet mellom NEG og de faste meddelerne er en etablert relasjon som vedlikeholdes med blant annet julehilsen fra NEG. Kanskje har de dessuten vunnet et Flax-lodd eller blitt sitert av en forsker en gang, noe som øker følelsen av både tilknytning og plikt.

Pliktfølelse er kanskje det som ligger under i dette svaret, siden meddeleren unnskylder at hun ikke svarer «mer utfyllende» enda besvarelsen hennes er langt fra kortfattet:

Skulle gjerne vært mer utfyllende i svarene mine, men jeg fikk ikke tid dessverre.
(44792, kvinne, 38, servicemedarbeider/renhold, nå ufør)

Det er en tydelig forskjell mellom de yngre, og de nye, og de eldre og faste meddelerne i hvordan de vurderer det å delta på undersøkelsen. Flere av de eldre meddelerne uttrykker at de opplever det å være NEG-medarbeider som et samfunnsnyttig bidrag. Noen uttrykker også glede over innsatsen med å svare på spørrelister, som denne meddeleren av eldre årgang:

Jeg synes alltid at det er morsomt å få være med som NEG-medarbeider. Det gjør livet mitt rikere. (44683, kvinne, 86, musikk lærer)

Noen av de eldre meddelerne skriver hilsener direkte rettet til NEGs medarbeidere, og disse svarene bærer preg av at det å svare på NEGs spørrelister er et personlig oppdrag for dem. For eksempel signerer en fast meddeler med «Sommerhilsen fra», skrevet på brevpapir med roseblomster (44682, kvinne, 76, ikke opplyst yrke).

2.2.1 Språk og føringer

I utsendelsen av spørrelisten fulgte et følgebrev med instruksjoner til den som skal svare. Der ble det gjort rede for bakgrunnen og formålet med undersøkelsen. Det er nødvendig å gjøre rede for hensikten, og både forklare hvordan spørrelisten er ønsket besvart og oppfordre til å svare. Samtidig kan dette ha en ledende effekt (Tobiassen, 1988).

Siden meddelerne «skriver fritt», består materialet av meddelernes egne assosiasjoner og formuleringer. Det betyr at språklig gjenspeiler svarene meddelernes holdninger til temaet gjennom ordvalg og vektlegging (Tobiassen, 1988). Dette skaper en forbindelse mellom fortelleren og leseren som gir en verdifull nærhet til stoffet og de berørte i fortellingen. Som Tobiassen påpeker; «Ofte er svarene også meget presist og treffende formulert, og egner seg godt til å illustrere spesielle poeng i fremstillingen» (Tobiassen, 1988, s. 19).

Ifølge konservator Anne Moestue sin artikkel om spørrelistesvar fra NEG (2001) er de personlige fortellingene blitt til i et samspill mellom arkivet og meddeleren. Både meningen som ligger bak ordene i de valgte spørsmålene og fortolkningen av disse i svarmaterialet er derfor interessante å granske nærmere (ibid.).

I analysen har jeg vært inspirert av diskursanalytisk metode, ved at jeg har sett på hvordan meddelerne omtaler sin egen praksis, og forståelse av og betraktninger rundt, kroppsspleie generelt. Innen diskursanalyse er man mer opptatt av hvordan svar kan tolkes innenfor kulturelle mønstre, slik som kjønnete praksiser, enn svarets korrekthet. I analysen veksler jeg mellom meddelernes svar, mine forkunnskaper om kulturen vi lever i og andre kilder. Jeg adresserer forholdet mellom kultur og individ og hvordan kulturelt etablerte diskurser påvirker hvordan meddelerne uttrykker seg (Thagaard 2002, s. 110).

Spørsmålstillingen i spørrelisten legger opp til mer enn rene beskrivelser av handlinger, ved å stille spørsmål om begrunnelser («Kva gjer at du gjer som du gjer?») og oppfordre til refleksjon («Kva tenker du om kvifor du gjer som du gjer?»). Flere kommenterer at de blir bevisst på hva de gjør ved å svare på spørrelisten. I metodeboken «Analyse i kvalitative studier» trekker Vivi Nilssen (2012) frem hvordan deltakere i undersøkelser blir bevisstgjort.

Siden det kan oppleves som mer utleverende å fortelle om daglige vaner enn å erindre barndomsminner, spurte NEG i 2014 også om hvordan det opplevdes å svare på et så intimt tema (Grønstad, 2015). De fleste har svart at de syntes det var uproblematisk å svare på spørrelisten. Tvert imot er det flere som har svart at dette ikke burde være vanskelig å skrive om, men noen synes imidlertid det var merkelig. Mange har svart at de fant det interessant å tenke gjennom egne vaner, og å sette ord på det som ellers i stor grad går som automatisk handling. Flere svarer dessuten at spørsmålene har fått dem til å tenke gjennom hva de gjør, og at det har vært interessant for deres egen del.

Så lenge eg er anonym kan eg svare på kva som helst. Egentlig var det en aha opplevelse å skrive ned alt eg gjer for utseende, noko eg ikkje har tenkt på. Eg trur tida har forandra seg med at me lettare følger ting i media uten å eingong tenke over det. (44805, kvinne, 29, student (under attføring))

Daglig kroppspleie består i stor grad av handlinger vi ikke tenker videre over og holder privat. For noen oppleves det intimt å dele beskrivelser av egne stallevarer. Derfor kan det være at svarene er ufullstendige eller ikke gir en korrekt beskrivelse av egen praksis. Noen ganger kommenteres også dette av meddeleren selv. Oppfatningen om hva man *bør* gjøre og *hvordan* kommer ofte likevel frem. I gjennomgangen av materialet har jeg da også funnet eksempler på at norm og praksis ikke alltid sammenfaller. Hos noen er det motsetningene mellom hva de sier og hva de gjør.

Både minner og praksis kan dessuten bli omskrevet i ettertid til å passe med samtidens holdninger. «Avhengig av tema, trekker medarbeideren ofte sin barndom, sine foreldre eller fortidens mennesker inn i sin beskrivelse og betraktninger om fortidens praksis» (Bolstad Skjelbred, 2006, s. 36). Dette finner jeg mange eksempler på i mitt materiale:

Da jeg var barn badet vi tre søsken i stamp på kjøkkengolvet. Modern fyrte i vedovnen og vi badet hver lørdag. Deretter fikk vi nytt undertøyskift og på med pyjamas før vi satt oss til radioen for å høre lørdagsbarnetimen. (...) Badet mitt i dag har badekar, sauna, dusj og vaskemaskinen står også der. Det er ca 20 kv.m. Og på golvet er det italienske fliser og varmekabler. Vi har blyglassvindu og en vinduskarm som er laget av Alta skifer. (44619, kvinne, 59, professor)

2.2.2 Kjønn og aldersfordeling i materialet

Jeg har tatt med kjønn og alder fordi det er sentrale faktorer i analysen. Kjønnfordelingen i materialet er:

- Kvinner: 188 (74 %)
- Menn: 64 (25 %)
- Annet: 3 (1 %)

Det er tre meddelere som har svart «Ønskjer ikkje svare/Anna» på spørsmålet om kjønnskategori. Det kan se ut som en av dem har hoppet over spørsmålet ved en feil. En har svart veldig kort og heller ikke opplyst om yrke, slik at det kan virke som vedkommende ikke ønsker å gi disse opplysningene. Den tredje meddeleren som ikke har oppgitt

«mann»/«kvinne» som alternativ, uttrykker derimot politiske meninger og refleksjoner om kjønn og kroppspoleie. Derfor tenker jeg at meddeleeren bevisst har valgt denne kategorien. Forskeren som utformet spørrelisten, Line Grønstad, fortalte meg (i telefonsamtale 20. oktober 2016) at de så behov for et tredje svaralternativ for kjønn.

Den yngste meddeleeren er 19 og den eldste 90 år (gjennomsnittsalderen er 54 år). Flere yngre kvinner har svart, mens mennene er eldre. Materialet dekker verken kjønn eller alder utfyllende. Besvarelsene gir også opplysninger om yrke og bosted, og geografisk tilhørighet for svarenes innhold. Alle fylker er representert.

2.3 Mine metodiske valg og følgene for analysen

«Kvalitativ forskning nærmer seg verden der ute for å forstå, beskrive og noen ganger forklare sosiale fenomener fra innsiden, fra forskningsdeltakernes perspektiv» (Nilssen, 2014, s. 13). Det meddeleeren forteller om kan regnes som faktaopplysninger. Derimot er meddeleerens personlige opplevelse *subjektiv*. Derfor må jeg studere besvarelsene som individuelle fortellinger, og ikke som generelle betraktninger. Imidlertid er det viktig med bevissthet om at *meddeleerne selv* ikke skiller mellom det som kan regnes som «objektivt sant» og den subjektive opplevelsen. Det betyr at i lesingen av besvarelsene må jeg lese hvert svar som et individs egen fortelling. Og selv om flere av meddeleerne beskriver mye av det samme, vil måten de gjør det på være forskjellig. Jeg kan derfor ikke bare studere besvarelsenes innhold, men også formen og språket.

I mitt materiale gjenspeiles både perspektiv, holdninger og verdier – men også hvordan disse kan ha endret seg hos meddeleeren selv og i meddeleernes omgivelser. Uten å trekke meddeleernes oppriktighet i tvil, kan besvarelsene dessuten romme mange unøyaktigheter, og det er ikke alltid samsvar mellom holdning og utøvelse i praksis.

2.3.1 Operasjonalisering: beskrivelse av fremgangsmåte

I begynnelsen av analysearbeidet måtte jeg bruke mye tid på å sette meg inn i og komme under huden på materialet, for å gjøre det «mitt». En klar fordel med å bruke NEG's spørreliste og innsamlede materiale er at jeg slapp å utføre innsamlingen selv. Ulempen er derimot at jeg måtte forholde meg til en ferdig utformet liste, som ikke var mine spørsmål. Jeg hadde heller

ingen mulighet for oppfølging. Jeg var dessuten avhengig av NEG's velvillighet og mulighet til å svare på mine spørsmål når det kom til materialets sammensetning siden jeg ikke hadde tilgang til dette. I tillegg er materialet av en omfattende størrelse og rikt omfang. Jeg måtte derfor gjøre en rekke begrensninger. Dette var tidvis en vanskelig prosess.

Samtidig som det er mer krevende å samle inn materialet selv, innebærer det å arbeide med materiale innhentet av andre, mindre kontroll i forskningsprosessen (Tobiassen, 1988). En fordel med spørrelistematerialet er at det er tilgjengelig for bearbeiding i den formen det har, og ikke behøver å transkriberes eller renskrives. Jeg valgte imidlertid å bearbeide materialet ved å sortere svarene i en samlet Excel-oversikt. Alle besvarelsene er scannet av NEG, og jeg kunne derfor kopiere innholdet som var digitalt levert. De håndskrevne svarene ville derimot kreve mye arbeid å skrive inn, slik at jeg valgte å skrive inn utvalgte sitat og heller mer utfyllende stikkord om innholdet.

Det er imidlertid ikke sikkert at jeg ville ha fått «bedre svar» på det jeg lurte på om jeg hadde utarbeidet mine egne spørsmål. Ifølge Bolstad Skjelbred vil det være et tilbakevendende problem at et intervjumateriale, uavhengig av form, ikke kan svare på de spørsmål forskeren stiller seg, ettersom forskning og perspektiver endrer seg (Bolstad Skjelbred, 2006, s. 28).

Ifølge Nilssen (2014) «starter en kvalitativ studie med noen overordnede spørsmål og spisser dem etter hvert som prosessen går fremover eller utvikler seg («emergent design»). Metodiske steg blir foretatt basert på de stegene som allerede er gjennomført» (ibid., s. 27). Jeg startet lesingen med noen hovedspørsmål og tilpasset forskningsspørsmålene etter hvert som prosessen gikk fremover. Jeg har ikke fulgt et metodisk design, men forsøkt flere fremgangsmåter og utviklet egne varianter underveis i analyseprosessen. Mening og retning har kommet til på veien.

For å sette meg inn i og få god oversikt over materialet, har jeg lest gjennom svarene mange ganger, både digitalt og på papir. På utskriftene noterte jeg underveis. Det kunne være stikkord for tema, mine reaksjoner og assosiasjoner, tanker om sammenhenger, teorireferanser, forskjeller og likheter i besvarelsene. Jeg merket meg funn som skilte seg ut og tendenser som gikk igjen. Jeg skrev ned mine refleksjoner rundt hva jeg hadde funnet. Denne fremgangsmåten kan beskrives som en såkalt induktiv analyse: «Induktiv analyse innebærer å oppdage mønstre, temaer og kategorier i datamaterialet i motsetning til en

deduktiv tilnærming der data blir analysert ved hjelp av et forhåndsdefinert rammeverk» (Patton, 2002 i Nilssen, 2014, s. 14).

Samtidig hadde jeg allerede et forhåndsdefinert rammeverk, knyttet til kjønn og kropp som avgjørende. I valg av prosjektet, min interesse for tema og utarbeidelsen av problemstillingen, lå mine antagelser og forventninger forankret. Selv om jeg forsøkte å «nullstille» meg mest mulig og lese besvarelsene med et åpent sinn, ble mine funn likevel farget av min personlige og feministiske tilnærming. Det tok tid før jeg forstod at alder var vel så viktig som kjønn i analysen. Og at funnene slett ikke var like åpenbart «kjønnet» som jeg hadde forestilt meg. Med mitt utgangspunkt; å undersøke hvordan kjønnede praksiser kommer til uttrykk gjennom kroppspoleie, blir det derfor riktigere å si at jeg vekslet mellom en deduktiv og induktiv metode. Jeg både fant nye perspektiver og fikk forsterket mine antagelser.

2.3.2 Systematisering av materialet («koding»)

Selv om meddelerne beskriver sine egne praksiser for kroppspoleie og fortellingene varierer, identifiserte jeg mange likheter og noen felles tema i besvarelsene. Jeg systematisert det empiriske materialet etter disse temaene, i tillegg til flere undertemaer og stikkord. Jeg leste, noterte ord og begrep som jeg assosierte med materialet. Denne måten å tilnærme seg materialet på kalles for «grounded theory» (Nilssen, 2014, s. 83). Jeg kodet så materialet ved å sortere det etter tematiske kategorier, såkalt «åpen koding» (ibid.).

Kodingen begynte med å organisere etter faktorene kjønn og alder. Jeg la inn alle besvarelsene jeg hadde digitalt tilgjengelige i Excel-oversikten. Jeg brukte fargekoder og emneord for å markere og sortere innholdet i svarene. Jeg brukte forskjellige farger på besvarelsene i sin helhet eller svar på enkeltspørsmål som utpekte seg eller som jeg av ulike grunner fant særlig interessante. I ettertid ser jeg at denne sorteringen var unødvendig detaljert og omfattende. Imidlertid førte prosessen til at jeg fikk god oversikt og inngående kjennskap til meddelernes fortellinger.

I løpet av prosessen har rammen for oppgaven blitt tydeligere og problemstillingen spisset. Ved å nærlese og systematisere materialet, merket jeg meg visse temaer og tendenser. Ved å gjenta lesingen av besvarelsene fikk jeg stadig hentet ut nye opplysninger og perspektiver. Dette igjen kunne skape ny frustrasjon fordi det ble vanskelig å begrense omfanget. Men etter hvert som jeg fikk god oversikt over materialet, kunne jeg sette strek for gjennomgangen av

det. Da kunne jeg også trekke flere paralleller mellom svarene, og se på hvordan besvarelsene uttrykte både forestillinger og praksiser som samsvarte og viste forskjeller.

Jeg sorterte besvarelsene i oversikten med kolonner for NEG-aksesjonsnummer, kjønn, fødselsår, yrke. Jeg startet med å skrive inn stedsanvisningene for svarene, men det viste seg å være krevende på grunn av spørsmålsstillingen. Etter hvert valgte jeg å utelate de geografiske variablene for bosted og hvor erfaringene var hentet fra fordi disse var både vanskelig å kategorisere og ufullstendige. Av de 152 svarene som kom inn via SurveyMonkey, oppga 150 av meddelerne bosted, mens bare 108 svarte på spørsmålet om hvor svaret kommer fra. Jeg noterte derimot dersom meddeleren eksplisitt understreket i sin beskrivelse hvor svaret var hentet fra, for eksempel ved reise- og utenlandsopphold.

Etter som jeg så behov for det laget jeg flere kolonner der jeg skrev stikkord og tema, mine kommentarer, markante sitater, teori- og litteraturreferanser og eventuelle spesielle merknader. På denne måten ble svarene søkbare og mulige å sortere utfra ulike faktorer som kjønn og alder eller andre kategorier og tema. Det gjorde også at jeg kunne finne igjen sitat og gå tilbake til svar jeg hadde merket meg på senere tidspunkt i prosessen.

De håndskrevne svarene var mer krevende å forholde seg til siden de ikke var like lettleste eller tilgjengelige som de maskinskrevne og digitale besvarelsene. Dette gjorde at jeg kanskje ikke behandlet dem like systematisk eller grundig som resten. Ofte ble de liggende nederst i bunken. Men da jeg tok dem frem ble jeg desto mer berørt av mange av disse svarene. Her var det flere eksempler på de utbroderte, personlige og «gode fortellingene», og både hilsener og tegninger adressert til NEG's ansatte.

2.3.3 Valg og bruk av svar og sitater

For å skille meddeler-sitatene fra min tekst og for å spare plass, har jeg gitt alle svarene innrykk og enkel linjeavstand, uavhengig av sitatets lengde. Jeg har dessuten rettet opp åpenbare skrivefeil. Dersom det har vært rom for tolkning har jeg satt ordet i firkantklamme. I tråd med NEG's retningslinjer har jeg med det unike aksesjonsnummeret ved henvisning til svarene (NorskFolkemuseum.no: «Å forske med NEG»). I tillegg har jeg nedtegnet opplysninger om kjønn, alder og yrke.

Jeg ønsket ikke å lage fiktive navn til meddelerne, men for å personifisere svarene, har jeg valgt å ta med den yrkestittelen eller statusen som meddelerne selv benytter. Jeg anonymiserte derimot ett av svarene fordi opplysningen om yrke og grad i kombinasjon med alder og kjønn var gjenkjennbart. Jeg synes det er interessant både hva folk beskriver seg som, og hvordan jeg ser for meg at det påvirker deres svar eller ståsted. For eksempel tenker jeg at den eldre helsearbeideren som sier at vi barberer oss mer nå enn før, kan ha kjennskap til det gjennom sitt virke. Selv om yrke kan spille en rolle, er selvsagt heller ikke en generalisering utfra yrkestitler mulig. Dessuten er også dette farget av hva jeg forbinder de ulike yrkene med.

Jeg har valgt ikke å ta med geografisk opplysninger fordi jeg i liten grad har tatt hensyn til geografi. Jeg fant at den geografiske informasjonen var for tilfeldig til at jeg kunne utnytte den systematisk. Fordi man svarer både på «hvor svaret er hentet fra» og hvor man ved besvarelsen befinner seg, blir en nøyaktig stedsangivelse vanskelig å definere. Slik jeg har valgt å gjøre analysen, gis et innblikk i hvilken betydning kjønn og alder kan ha for variasjon innen kroppsspleie i dag. Bosted er en faktor som har betydning, men jeg fant ikke at disse opplysningene var utslagsgivende. Selv om det kunne vært interessant å følge opp nærmere, ville det likevel ikke vært representativt for stedet. Det ville også vært formet av mine antagelser, som forskjeller mellom om by og bygd i Norge. Resultatet er at forståelsesrammen blir vestlig idétradisjon og norsk kulturhistorie.

Et annet valg jeg gjorde var å begrense bruken av svar fra den samme meddelerne i oppgaven. Dette var med tanke om å vise mest mulig av materialet, og la flest mulig av meddelerne komme til orde. Kjrus og Grønstad (2014) understreker at nettopp mangetydigheten i materialet – «som er uttrykk for enkeltpersoners stemme», er viktig å få frem i en analyse (ibid., s. 35). Dermed respekterer forskeren den enkelte medarbeiders fortelling og gir forskjellige perspektiver til det enkelte temaet (Kjrus og Grønstad, 2014).

Totalt har jeg brukt sitat fra 87 meddelere.⁸ Utvalget tilsvarer omtrent en tredjedel av besvarelsene. Kjønnfordelingen i sitatene er relativt lik fordelingen i materialet totalt:

- Kvinner: 60 (69 %)
- Menn: 26 (30 %)
- Annet: 1 (1 %)

⁸ Se vedlegg 1 for en oversikt over meddelerne jeg har brukt svarene til med antall siteringer.

Aldersmessig er utvalget mitt jevnt fordelt fra 22 til 86 år (gjennomsnitt på 50 år). Sitatene er valgt for å illustrere mine funn, men jeg har også inkludert avvikende og motstridende svar for å vise variasjonen i materialet. Både svar jeg kjente meg igjen i og reagerte på, er tatt med. Noen meddelere er sitert et par ganger, noen inntil tre og en fire steder. Denne utvelgelsen har skjedd ubevisst, men i seleksjonen av hvem jeg da har latt komme til orde kan det like gjerne ha skjedd en forsterking av mine antagelser som en demokratiseringsprosess.

Imidlertid kunne jeg gjort det lettere for meg selv ved i stedet å analysere et fåtall svar mer inngående. Denne begrensningen kunne gitt meg mulighet til å gå mer i dybden på de mest fremtredende tendensene. I retrospekt ville jeg kanskje heller plukket ut et mindre utvalg av meddelere og brukt hele svar til å analysere og sette mer av innholdet i kontekst. Dette gjorde Mari Ringnes Gløtberget i sin masteroppgave i europeisk kultur; «Betydningsfulle baderom: en studie om materialitet og renslighetspraksis» (2017). Det er mulig jeg da hadde fått frem *den enkeltes fortelling*, ved å fremstille deres perspektiv gjennom sammenheng og motsetninger i meddelerens besvarelse. Det ville gjort det enklere å se dem i forhold til hverandre. Samtidig har jeg fått frem mer av materialet og gitt uttrykk for flere stemmer i utvalget ved å bruke svarene mer fragmentarisk enn ved kun å velge ut noen få besvarelser. Med tanke på mitt forskningsspørsmål rundt kjønns betydning for kroppsspleiepraksiser, har jeg ved å gå bredere til verks tydeligere fått frem disse tendensene i materialet.

2.3.4 Feministisk perspektiv – hvorfor denne linsen og hva gjør den for synet?

Metodisk støtter jeg meg på en feministisk tradisjon som stiller spørsmål ved det bestående, hierarkiske maktstrukturer og samfunnsnormer. Kroppen har en sentral rolle i feministisk teori og er ikke en nøytral størrelse i teorier om kjønn. Flere feministiske teoretikere har påpekt hvordan det å utøve disiplin gjennom forming av kroppens ytre kan (gjen)skape og opprettholde kontroll (Bordo, 1997, Solheim, 1998). Feministisk teori tar utgangspunkt i nettopp subjektive fortellinger og kroppslige erfaringer. Særlig bæres kvinnelige opplevelser frem. Ikke minst vektlegges dette som vesentlig og ikke trivielt (Hesse-Biber, Leavy og Yaiser, 2004, Smith, 2004). NEGs metodikk passer bra med et feministisk perspektiv i vektleggelsen av subjektive fortellinger og dokumentasjon av hverdagslige praksiser. Metoden tar derimot verken standpunkt eller utfordrer makthierarkier og førende samfunnsstrukturer. De kroppslige erfaringene mangler også. Selv om meddelerne noen

ganger beskriver sanselige opplevelser, er det få som vektlegger det emosjonelle i forholdet til egen kropp og kroppspleie.

Ifølge Moestue og Bolstad Skjelbred (2006) består spørrelistematerialet av en kombinasjon av objektiv og subjektiv dokumentasjon. På grunn av nivåforskjellene i svarene; personlig praksis versus generaliserende om kultur, kan jeg ikke tolke generaliserende svar som automatisk refleksjon av faktisk sosial praksis. Meddelerens opplevelse eller inntrykk av hva som skjer er ikke nødvendigvis sant på samfunnsnivå. Samtidig forteller flere om hvordan deres praksis og preferanser er påvirket av samfunn, kultur og reklame på spørsmålet om «Kva gjer at du gjer so du gjer?». Et eksempel:

Jeg har lite og lyst kroppshår, og er glad for det siden det hårløse idealet gjelder så til de grader. (44732, kvinne, 44, formidlingskonsulent)

I svarene sine både deltar meddelerne i en diskurs om kroppspleie, samtidig som de referer til diskurser om kroppspleie, normer og ideal. De oppfatter seg altså både som subjekter og objekter.

2.3.5 Mitt perspektiv ved analyse og tolkning

Feministiske teoretikere stiller seg tvilende til idéen om en objektiv kunnskap, fritatt fra individets egen sosiale, økonomiske og kroppslige bakgrunn. Uansett fremgangsmåte eller forskningsmetode, vil forskerens bakgrunn påvirke forskningsprosessen og dens resultater (Malterud 2003, s. 44). Lesingen og analysen vil være preget av mine antagelser, erfaringer og forståelse av tema. Jeg deler i stor grad meddelernes overordnede kulturelle bakgrunn. Felles referanserammer kan utgjøre et problem, hvis meddeleren føler at tanker eller opplevelser er for opplagt til å ha noen verdi. Nærhet til feltet kan også gjøre forskeren blind. Siden jeg forsker på et tema jeg er kjent med og opptatt av, har jeg måttet være forsiktig med å lese inn mine egne meninger, men skille mellom meddelernes svar og mine tolkninger av dem.

Derimot kan felles forståelsesrammer og innsikt også være en ressurs. Innen feministisk metodologi har man åpnet for at forskerens personlige erfaringer kan inkorporeres mer i forskningen, og det subjektive perspektivet trekkes frem som relevant og verdifullt. Mange feministiske forskere bruker nettopp seg selv og sin egen historie. De personlige opplevelsene

og betraktningene blir sett på som viktige bidrag til å gi mening også til andres erfaringer (Harding 2004, Hesse-Biber, Leavy og Yaiser, 2004, Smith, 2004). Derimot bør man være seg bevisst sin egen posisjon i forskningssituasjonen (Haraway, 1988). Jeg kan beskrives som ung, kvinne, funksjonsfrisk og feminist. Dette gir meg visse forutsetninger og erfaringer som både kan være til fordel og ulempe.

Derimot kan aldri refleksivitet erstatte teori eller empiri. Ifølge Nilssen (2014) vil den kvalitative forskeren både være oppmerksom på og anerkjenne sin subjektivitet og det faktum at hun bringer en forforståelse med seg inn i studien. Bakgrunn, erfaringer og kunnskap, samt det teoretiske rammeverket ledsager prosessen med å forstå og å skape mening i datamaterialet (ibid.). Fordi forskeren anerkjenner den verdiladede naturen, rapporterer hun sine egne verdier, forutinntatthet og eventuelle «biases» i likhet med den verdiladede informasjonen fra forskningsdeltakerne (ibid.).

Empirien vil alltid være et resultat av flere faktorer. Studier med skriftlige spørrelister, uten et møte eller direkte relasjon mellom meg som forsker og meddelerne, gir et annet resultat enn for eksempel et kvalitativt intervju ville ha gjort. Andre spørsmål eller annen oppfølging, kunne dermed generert andre svar. Jeg antar derfor at den kunnskapen som kom ut av min lesing av materialet, ikke er noe sannere enn det neste leser vil komme frem til.

2.4 Mine etiske overveielser i bruk av spørrelistemateriale

Min kontrakt for bruk av spørrelistematerialet er avtalt med Norsk etnologisk gransking.⁹ Dette innebærer at godkjenning fra Norges forskningsråd og samtykkeerklæringer fra meddelerne er NEG sitt ansvar. Meddelerne har ikke skrevet under på et eget skjema, men vilkårene står øverst i en markert tekstboks på følgearket til spørrelisten som sendes inn:

Den som svarar på lista er samd i at svaret blir arkivert (anonymt) og blir brukt av forskarar i dag og i framtida. Brukarar av materialet pliktar å verne integriteten til opphavspersonen og eventuelt andre personar skildra i svara.¹⁰

I SurveyMonkey var dette løst ved følgende tekst på siste side av undersøkelsen:

⁹ Min kontrakt med NEG er vedlagt som vedlegg 2.

¹⁰ Hentet fra NEG spørreliste nr. 250 (2014), vedlegg 3.

Når du trykker på SEND INN-knappen blir svaret ditt inkludert i konservator Line Grønstad sitt planlagde forskingsprosjekt om pleie av kroppen. Det blir også tatt vare på i Norsk etnologisk gransking sitt arkiv ved Norsk Folkemuseum for framtidig forskning. Svaret ditt er anonymt, og du kan når som helst be om at vi sletter det.¹¹

Ved digital besvarelse på nettstedet Minner.no fyller man også dette ut som siste punkt før levering. I tillegg kan man selv styre publiseringsgrad og slette svaret sitt i ettertid.

Jeg har vært påpasselig med å håndtere materialet konfidensielt og ivareta den tilliten deltakerne har vist NEG ved å svare. Spørrelistesvarene inkluderer flere sosiologiske bakgrunnsvariabler: kjønn, fødselsår, bosted og yrke. Besvarelsene inneholder både personopplysninger, også uforvarende av tredjepart og til dels intime detaljer. Svarene er anonymisert. Imidlertid gjør enkelte kombinasjoner av opplysninger at meddeleeren likevel kan identifiseres, hvis for eksempel vedkommende er frisør på et lite sted. I tråd med NEG's retningslinjer unngår jeg å identifisere personer. Jeg refererer heller ikke til personer som har besvart spørrelisten, og bruker ikke innsendte bilder eller personinformasjon på annen måte.

I tillegg til å bevare meddelerenes anonymitet ved å unngå gjenkjennelse, har jeg forsøkt å være etterrettelig overfor meddelerne i fremstillingen og bruk av svarene deres. Selv om meddelerne ikke har svart direkte til meg, er det deres deltakelse og åpenhet som har lagt grunnlaget for denne oppgaven. Min behandling av deres fortellinger er gjort med respekt og takknemlighet.

¹¹ Utskrift av SurveyMonkey-undersøkelsen er vedlagt som vedlegg 4.

3 Såpeglatte kropper

The evolution of «clean» is also a history of the body: Our attitudes to cleanliness reveal much, occasionally too much, about our most intimate selves (Ashenburg, 2007, s. 13)

I dette kapittelet skal jeg ta for meg temaet vask av kroppen. Douglas sin strukturalistiske teori har vært mye brukt i forståelsen av renhet (Douglas, 1997, Klepp, 2003, Solheim, 1998). Ved i tillegg å se vask og stell av kroppen gjennom et feministisk perspektiv iletter jeg kjønn som et aspekt for analysen. Hovedsakelig bruker jeg svarene fra spørrelisten som kildemateriale til tanker om personlig hygiene og til hvordan kjønn uttrykkes gjennom kroppsspleie, men jeg belyser også hvordan beskrivelsene av kroppsspleiepraksiser uttrykker normative forestillinger diskursivt som tekst. Det overordnede spørsmålet er: Hvordan kommer kjønnsideal og normer for renslighet til uttrykk gjennom beskrivelser av vaskerutiner i spørrelistematerialet? Og hva betyr det å være ren?

Aller først vil jeg gjennomgå begrepet «renhet» og teori som er tematisk relevant for å belyse mine funn i spørrelistematerialet om kroppsvask (Douglas, 1996, 1997, Bolstad Skjelbred, 1972). Jeg setter også renslighetsideal i et historisk perspektiv (Ashenburg, 2007, Maartmann, 2000, Stenvik, 2011). Videre ser jeg på hva meddelerne oppgir som grunner til å vaske seg (Klepp, 2003), og hvordan samfunnsendringer og miljø innvirker på personlig hygiene (Jansen og Heggen, 2007, Ringdal, 2016). Selv om kroppen er blitt mindre privat i offentlig diskurs, er daglig kroppsspleie i stor grad en handling vi ikke tenker videre over og utfører alene i enerom. Jeg undersøker derfor hvordan meddelerne beskriver at de gjør hygienestellet sitt. Til slutt diskuterer jeg på hvilken måte meddelerne i besvarelsene forholder seg til normer for renhet og om disse praksisene er kjønnnet (Ambjörnsson, 2004, Bordo, 1997, Solheim, 1998, 2007).

3.1 Renhet

Rutinene mine er en blanding av det jeg har lært hjemmefra og ting jeg har funnet ut av på egenhånd, og ettersom jeg ikke snakker om kropp med andre, kommer eventuelle eksterne impulser inn mot min vilje. (44652, kvinne, 26, kundesentermedarbeider)

I besvarelsene til spørrelistematerialet står forestillinger om *renhet* sentralt. I likhet med kjønnede normer er disse kulturelt formet, og direkte og indirekte påvirket av tillært kunnskap og overførte tradisjoner, som beskrevet i sitatet over. Å være ren har imidlertid mange betydninger. Kroppsstell handler om hygiene, men like mye om opplevelser av renslighet og velvære. I stor grad handler praksisene om å definere og kontrollere kroppens grenser, og å skape og pleie et skille mellom individet og de andre (Douglas, 1996, Klepp, 2003). Douglas' teori om rent og urent (1996) er forankret i studier av praksiser for vask og pleie av kroppen. Fremstillinger av kjønn er også påvirket av idéer om rent og urent. Både historiske og nåtidige ideal har ulike forståelser og betydning for kvinner og menn når det kommer til å være *ren* (Bolstad Skjelbred, 1972, Jansen og Heggen, 2007).

Ifølge forfatteren Katherine Ashenburg sin bok «The Dirt On Clean: An Unsanitized history» (2007) om vestens forhold til vask av kroppen, kan hva som anses som rent og renslig for oss i vår samtid virke som tidløse og universelle idéer, men det er ingen av delene. Renslighet er et komplekst kulturelt fenomen som er i konstant endring. På samme måte som standarder for renslighet og nødvendig kroppspele diskuteres i dag, ble normene for personlig hygiene debattert i Sundts samtid. Etnologen Camilla Maartmann brukte materiale fra NEG's spørreliste nr. 169: «Personlig hygiene i eldre tid» fra 1994, forløperen til spørrelisten fra 2014 som jeg bruker, i sin hovedoppgave fra 1998 til å diskutere renslighet i Norge i mellomkrigstiden. Maartmann definerer renslighet som fysiske handlinger som fjerner skitt, mens renhet er betegnelsen på tilstanden som oppnås gjennom renslighetspraksis, eller altså *renselse* (ibid.).

Eilert Sundt innledet sitt verk om renslighetsstell i Norge (1975) med å gjennomgå eldre rensesskikker, der han gir en rekke eksempler på tabuer og ritualer forbundet med menneskekroppen. Renhet er knyttet til religiøse og kulturelle verdier og har en varierende betydning utfra sin kontekst. Særlig har kvinner, folk fra lavere samfunnslag og «de andre» blitt ansett som urene, ustyrlige og umoralske. Oppfatningen av kvinnen som «uren» i visse perioder, knyttet til menstruasjon og fødsel, finner man igjen i flere samfunn uavhengig av religion, ifølge Ann Helene Bolstad Skjelbred sin avhandling «Uren og hedning» (1972, s. 76). Nødvendigheten av renselse står sentralt i mange sammenhenger fremdeles, selv om renselsesritualene har andre og mindre sakrale former i dag (Jansen og Heggen, 2007).

Historisk sett har ordningsprinsipper i kultur og samfunn hatt utgangspunkt i religion. Kirkesamfunns makt, verdier og religiøs utbredelse har skapt føringer for individer og

fellesskap. Streben etter rene sinn gjennom ulike kroppslige praksiser som faste, bønn og vask har opprettholdt kulturell orden, normer og ideal (Jansen og Heggen, 2007). I den kulturelle og religiøse bevisstheten har skitt og synd spilt overlappende roller. Både kristendommen og rasjonelle ideal forteller om en pågående kamp mot det fysiske, skitne og laverestående. På alle områder tilstrebes renhet, både konkret og metafysisk. I boka «Skitt» (2011) beskriver forfatteren Bår Stenvik det som at vi fører en konstant krig med den fysiske skitten rundt oss.

Maartmann beskriver hvordan hygieniske begrunnelser for kroppsvask vokser frem i mellomkrigstiden. Mens renslighet tidligere hadde hatt sakrale aspekt, blir det mer et ordensprosjekt, ifølge Maartmann (1998). Nye helseforskrifter ble formidlet på skolen og andre institusjoner. Fra 1970-tallet hevder Klepp at «det store prosjektet som hadde som mål å skape behovet for renslighet i det norske folk var realisert, og hygienen var omdannet til kroppsliggjorte tilbøyeligheter» (Klepp, 2003, s. 40).

3.2 Vask av klær og kropp

Sundt fant tre begrunnelser for kroppsvask i sin samtid: Det ble vasket til ære for Gud, for andre mennesker, og av en del praktiske årsaker (Klepp, 2003, s. 16).

I 2003 ga Statens institutt for forbruksforskning ut rapporten «Fra rent til nyvasket» ved etnolog Ingun Grimstad Klepp (Klepp, 2003). I rapporten tar hun utgangspunkt i ulike typer litteratur og det innkomne svarmaterialet på flere av NEG-s spørrelister som har tatt opp temaet klesvask, deriblant også nr. 169. I denne spørrelisten av NEG-s kroppspfleieprosjekt er *eldre tid* vektlagt, og meddelerne oppfordres til å beskrive forhold så langt tilbake som de husker. Klepp har sett på besvarelser som tar opp emnene vask og stell av kroppen, renhold av klær, menstruasjon og et siste mer vurderende spørsmål der meddelerne bes om å gi en vurdering av endringene som har skjedd innen personlig hygiene fra deres barndom til i dag.

I sin studie vektla Klepp kilder som både kunne si noe om normer og praksis. Mye av Klepps funn om klesvask er relevant for spørrelistematerialet fra 2014 og min analyse av vask og pleie av kroppen. I rapporten undersøker Klepp begrunnelsene for rengjøring. Innledningsvis påpeker hun at utover det selvsagte i å få tøyet rent, forklarer det ikke hvorfor vi vasker mer eller annerledes enn før, og hva som ligger i begrepet «rent». Klepp kommer frem til at den overordnede grunnen for å vaske er sosial:

Fra Sundts tid til i dag har vi vasket oss selv, våre klær og barn for å unngå sosial eksklusjon. Skillet mellom rent og urent er et skille som skaper orden. De rene klær sikrer en klar grense mellom individet og omverden. Å skape og å gjenopprette orden er vaskens klare mål (Klepp, 2003, s. 209).

Ifølge Klepp ligger de sosiale begrunnelsene for klesvask bak og under, og er både underforståtte og selvsagte. Klepp trekker frem at også de utbroderte estetiske begrunnelsene er viktige, men de henter samtidig sin mening fra det sosiale feltet. Dette gjelder også for vask av kroppen basert på spørrelistesvarene fra 2014.

En annen begrunnelse for klesvask ifølge Klepp (2003) er det behagelige ved å ha rene kroppsnære tekstiler som klær, håndklær og sengetøy. Dette er også gjenkjennelig i det å ha en ren, velduftende og glatt kropp, der nytelse og eget velvære teller mer enn ytre omgivelser og opplevde forventinger. Kroppspleie er forbundet med nytelse i seg selv, men det lystbetonte med kroppspleie og en ren og glatt kropp er påfallende forbundet med sosiale sammenhenger. Velværet er kanskje like mye tryggheten den sosiale sikkerheten gir. Fornøyelsen med stellet kan også ses som en glede ved å skape orden (ibid.).

3.3 Ren, pen og luktfri – funn og tendenser i materialet

Spørrelistesvarene viser at renslighet i dag betyr å ikke være synlig skitten og å være mest mulig fri for kroppslukt. Dette er også noe Maartmann (2000), Klepp (2003) og Grønstad (2015) finner. For noen betyr det i tillegg å være «velpleid», og for kvinnene innebærer ofte det en hårløs kropp. Renhet kan også handle om en indre følelse og kroppslig velvære, eller en form for renselse. Dette har sammenheng med normer og kjønnsideal, og uttrykkes gjennom *behov*.

Behovene for å vaske seg oppstår når man opplever seg som tilskitnet eller «skitten». Kilden til dette kan komme både utenfra og innenfra. I materialet finner jeg at denne følelsen oppstår når man er påført skitt av ytre omstendigheter som ved møkkete arbeid (for eksempel i fjøset) eller har vært ute i byen, blant folk (og dyr). Alternativt har en selv gjort seg skitten ved fysisk anstrengelse, ved egen eller andres utsondring av kroppsvæsker som svette, sæd eller menstruasjonsblod, som ved trening og sex, som her:

Dusjer vanligvis hver 2-3.dag hvis en ikke har hatt større aktivitet på gang. Ellers dusjer jeg når jeg har jobbet meg svett eller trimmet hårdt. Vasker da hele kroppen.

Vasker alltid håret først. Bruker hårsjampo i håret og vanlig såpe ellers. Føttene vaskes sist. (...) Skjønner godt at en tidligere vasket seg sjeldnere når en tar hensyn til hvordan en hadde tilgang på f.eks. varmt vann. (44708, mann, 66, sjømann/redningsleder, pensjonist)

Dette svaret rommer også flere tema som jeg kommer tilbake til, som at meddeleren beskriver en spesifikk rekkefølge for utførelsen av vasken med bruk av egne produkter for ulike områder på kroppen. Han viser dessuten kjennskap til og forståelse for tidligere tiders praksiser og andre standarder enn i dag.

Klepp påpeker at «den klare grensen mellom ens egen kropp og omverden er ikke nødvendig hjemme» (2003, s. 16). En klar tendens i materialet som flere av meddelerne gir uttrykk for, er at selv om det kan være behagelig å vaske seg for sin egen del, er det først i sosiale sammenhenger det blir *nødvendig* å være ren. Et eksempel:

Om vinteren har jeg mindre lyst til å dusje enn ellers; da er nok sosiale normer om ikke å lukte svette, den sterkeste drivkraften. Men hvis jeg er varm eller svett, er det alltid deilig å dusje. (44658, mann, 32, historiker)

Det sosiale aspektet kan lede til både inkludering og ekskludering. Det de fleste reagerer på hos andre, er avvikende personlig hygiene som resulterer i en kroppslig fremtoning som bryter med fellesskapets normer.

3.3.1 Begrunnelser for å vaske seg – flytende behov

I spørrelistesvarene kommer det frem at vask av kroppen i stor grad skjer etter faste rutiner, men rengjøringen springer også utfra *behov*. Behov er et relativt begrep. I besvarelsene skiller også meddelerne på behov utfra subjektive følelser og mer konkrete «objektive» begrunnelser. Disse samsvarer ikke alltid. Meddelerne skriver noen ganger både om hva de gjør, og det de ikke gjør. Eller de bemerker hva de skulle ha gjort annerledes. Gjennom dette fremviser de tanker om hva de «burde» ut ifra ulike forventninger, som å vaske seg oftere eller sjeldnere.

I likhet med Klepps funn av økt klesvask og rengjøring i sin studie (2003), beskriver mange i mitt spørrelistemateriale økning i hyppigheten av kroppsvask, og kommenterer denne endringen. At følelsen av renhet handler mye om å fremstå ren i sosiale settinger kommer frem i meddelerens svar ved at de senker behovet for vask når de er hjemme, alene, eller på

hytta, og hever renslighetsstandarden på offentlige arenaer, fest og viktige møter. Dette underbygges videre i redselen som uttrykkes for selv ikke å oppfattes som renslig, særlig for det å lukte, eller på annen måte bryte med normene for kroppspleie.

Vask av kroppen og kroppspleie opprettholder også orden. Å holde kroppen ren sikrer en grense mellom individet og omgivelsene. Den overordnede grunnen for å vaske seg er å fremstå som «ren» i sosiale sammenhenger. Både for å opprettholde plassen blant «de anstendige» (Klepp, 2003, s. 209) og skillet fra *de andre*. Som denne meddeleren sier:

Det hele dreier seg om renslighet og velvære, og hvordan en tar seg ut overfor andre mennesker. (44673, mann, 72, spesialpedagog)

I dag praktiseres vaskerutiner med utgangspunkt i en rasjonell tankegang, men praksisene har også et meningsaspekt som peker utover det rasjonelle. «De markerer ikke lenger overgangen til hellig tid, men kan forstås som en transformasjon fra den private til den offentlige kroppen» (Klepp, 2003, s. 16). I tid som tilbringes tilbaketrasket og alene, kan rensligheten begrenses og grensen mellom ens egen kropp og omverden vaskes ut.

Personlig velbehag?

Av spørrelistesvarene kommer det frem at noen vil ha vaskingen unnagjort mest mulig effektivt, mens andre beskriver nytelsen ved å bruke tid på å vaske og stelle seg som betydningsfullt for eget velvære. Hva som ilegges personlig velvære er ulikt. Velvære kan handle om en sanserisk opplevelse som er lystbetont, og om å føle seg vel etter omstendighetene. Som at man er «ren og pen» i en sosial sammenheng. Et eksempel:

Eg kjenner meg vel når eg veit at eg er rein og (relativt) velluktande, eller i det minste ikkje slik at eg risikerer å skremje vekk andre. Det hjalp på om eg veit at eg har trena i løpet av dei siste dagane. (44662, mann, 30, student)

I tillegg til å forsikre seg om at han er ren utvendig, for omgivelsene, poengterer meddeleren også en positiv opplevelse av kroppslig sunnhet. Velvære kan altså oppstå i kombinasjoner mellom ytre vedlikehold og indre sunnhetsideal, gjennom ytre og indre pleie eller renselse. Meddeleren ovenfor sier det hjelper på renhetsfølelsen om han har trent, altså en form for indre og subjektiv renhet. Mens han bruker sterke ord for å beskrive den ytre og sosialt betingete følelsen av renslighet, særlig det å ikke lukte skjemmende – for ikke å støte noen fra

seg. Det å være ren gir velvære fordi meddeleren da føler seg trygg på at han følger normene og passer inn ved å være ren.

Klepp (2003) hevder at det er påfallende hvordan det nyvaskede tøyet brukes i møtet med andre. På samme måte brukes kroppsvask og egenpleie systematisk sosialt. Stellet begrunnes med behag og nytelse. Den gode følelsen av varmt vann og pleie av kroppen er tilsynelatende et argument for individuelt velvære. Men det er betimelig å spørre hvorfor man liker den glatte hudoverflaten, utseendet, lukten eller følelsen som meddelerne beskriver at kroppsvask og pleie kan gi. Det ligger velvære i tryggheten den glatte, luktfrie renheten gir i sosiale fellesskap (ibid.).

Ytre orden for indre ro

Hvis påført skitt, kroppshår, eller substanser som blod og svette, som potensielt kan avgi lukt, krenker tingenes orden, er det å fjerne skitten, håret eller luktkilden en positiv innsats for å bringe orden i omgivelsene (Douglas, 1997, s. 21). På samme vis som det å henge opp prikkfritt tøy til tørk – som er en aktiv handling som skaper orden i tilværelsen – også har blitt opplevd som lystbetont fordi det bringer samsvar mellom omgivelsene og våre idéer (Klepp, 2003), kan det å pleie kroppen gi følelse av velbehag.

Selv om vask og kroppspeie genuint kan skape følelse av lystbetont velvære, skinner normen forkledt som velvære igjennom. Man føler seg vel når man er ren fordi det skaper trygghet og stabile grenser til andre mennesker og omgivelsene. Man tar altså sosiale hensyn og holder ytre orden. Denne meddeleren uttrykker det slik:

Jeg tror jeg gjør som jeg gjør fordi jeg føler et visst press på å se "fresh" ut, altså velstelt og opplagt. Det er jo også slik nå at man gjerne vil lukte godt og fremstå som ren. (44593, kvinne, 27, student)

Det som er synlig, er resultatet av kroppspeien, slik at de estetiske begrunnelsene for kroppspeie fundamentalt også blir sosiale: «Estetikken er det språket renhet kan uttrykkes gjennom» (Klepp, 2003, s. 18). kroppspeie er altså fortsatt uttrykk for «klasse» og sosial tilhørighet, slik hygienestandard og urenslighet har vært det tidligere (Maartmann, 2000). Estetiske idealer er dessuten knyttet til kulturelle kjønnsnormer.

Når man vasker seg og stiller seg slik at kroppen møter normer og skjønnhetsidealet om en luktfri, glatt og hårløs kropp (for kvinner), er det i Foucaults termer «the useful body» som

korresponderer med den samtidige estetiske normen (Bordo, 1997). Slik man tidligere målte husmødres innsats mot skitten i husholdningen, kan man si at dette nå har flyttet seg over til rengjøring av kroppen, innvendig og utvendig. Som beskrevet av denne meddeleren, som sier hun er blitt flinkere til å utføre arbeidet som ligger bak en velstelt kroppslig fasade:

Jeg føler meg vel når jeg er ren, og jeg liker at jeg har en slank kropp. Jeg forsøker å leve sunt, og å stelle huden min så godt jeg kan. Jeg er opptatt av å unngå forfall. Jeg har blitt flinkere til å stelle huden i ansiktet med årene. Jeg har også blitt flinkere til å bruke solkrem. Da jeg var ung var jeg ikke opptatt av sånt, og tenkte ikke på at uvaner jeg hadde da kunne få noe å si for huden min når jeg ble eldre. (44651, kvinne, 47, kunstner)

Indre skjønnhet og ytre sunnhet

Mens sunnhet tidligere skulle bidra til å oppfylle mål utenfor mennesket selv, er sunnhet i dag et mål i seg selv (Jansen og Heggen, 2007). Ifølge Maartmann (2000) endret mellomkrigstidens hygieniske oppdragelsesprosjekt normene for hvordan kroppen skulle fremstilles og fortolkes. Ved å tillegge hygienestellet moralske dimensjoner som praksis, ble sammenhengen mellom kropp og sjel underbygget. Dermed ble det viktig å umiddelbart gi et sansbart inntrykk av renhet for å formidle god moral og anstendighet.

At kroppen er en levende organisme, skal bokstavelig talt for enhver pris skjules. Med bedre sanitære forhold for alle deler av befolkningen og et nesten ubegrenset utvalg av hygieneprodukter, er det blitt stadig viktigere å kunne beherske og avgrense kroppens felt, og ikke vekke andres ubehag gjennom skitt eller vond lukt (Maartmann, 2000, s. 35).

Forventningen om at kroppens ytre gjenspeiler kroppens indre, sjelens «jag», innebærer forståelsen av at mennesket *er* sin kropp (Maartmann, 2000, s. 32). Menneskets identitet er uløselig knyttet til dets kroppsliggjørelse. Idet vi erkjenner at vi ikke bare *er* kropp, men at vi også *har* en kropp, oppstår en distanse mellom individet, subjektet og kroppen som objekt. «I vår uavlatelige fremstilling av kroppen og «jeget» blir kroppen formet og fortolket av den kulturen og det samfunnet den til enhver tid inngår i» (ibid., s. 33). Dette er kulturelt og historisk betinget og følgelig i stadig *endring*. Renslighet var altså ingen ny praksis, men den hygieniske diskursen ga handlingene et nytt symbolsk innhold (ibid.).

Ved å betegne daglige renselsesritualer som personlig hygiene, gis samtidig det vi betrakter som en *naturlig* innstilling til renslighet, eller rent og urent, en vitenskapelig og rasjonell fremstilling. Egenpleie, velvære og spa-forbruk er en forlengelse av «en sunn sjel i et sunt

legeme»-tanken: En moderne variant av et moralsk aspekt ved å være «ren innvendig» i form av dietter, renseseskurer og trening, altså høyst verdige og disiplinerte kropper, ifølge Trine-Lise Jansen og Kristin Heggen i «Renselspraksiser, helse og moral (2007).

3.3.2 Idealer, normer og behov i endring

Fra begynnelsen av 1900-tallet ble en omfattende hygienisk opplysningskampanje utviklet i Norge, med mål om å bedre befolkningens helse og «sunnhetstilstand» (Maartmann, 2000, s. 24). Opprinnelig ble et «sannhetsregime» frontet av offentlig hygieneforskrifter, gjennom pensum i kroppsøvingsfaget og husmorskoler (Klepp, 2003). Store sosiale forskjeller gjorde at mange ikke hadde fasiliteter hjemme, og offentlige bad var vanlig. De hygieniske idealene slo først gjennom i urbane strøk og øvre sosiale lag. Siden disse husholdningene var de første til å anskaffe moderne sanitære innretninger som bad, springvann og vannklosett, hadde de også muligheten til å etterleve idealene (Maartmann, 2000).

Hygienikere, sunnhetsekspertter, medisinere, akademikere fra ulike vitenskaper, lærere, helsepersonell og humanitære organisasjoner var med på å forvalte og definere den nye hygieneideologien (Maartmann, 2000). Roten til alt ondt var *skitt*, og all form for urenhet skulle bekjempes. Alt som kunne forbindes med «det skitne, svake og syke, burde elimineres, i det minste korrigeres» (ibid., s. 25). Renslighet fungerte som en markør mellom sosiale klasser og opplyste og ikke-opplyste nordmenn, men i tillegg skilte renslighet mellom det som «i Charles Darwins ånd betegnet som høyere- og laverestående kulturer» (ibid., s. 26). Borgerskapet skulle overføre sine idealer til hele folket. Da blir også skitt og lukt tegn på sosialt forfall (ibid.), eller *de andre*.

Med tilgang til vann og avløp, alminneliggjøringen av egne baderom og nye vaskemetoder som dusj og vaskemaskin i Norge, som det kommer frem i spørrelistematerialet fra 2014, beskrives ikke lenger bekjempelsen mot skitt som problematisk. Samtidig er manglende eller dårlig hygiene noe man ikke vil identifiseres med, og særlig er lukt årsak til ubehag og skille mot *de andre*. Dette indikerer at den tidligere rasjonalitetsidealistiske og religiøse kampen mot «det lave, det fysiske og det skitne» (Stenvik, 2011, s. 83) der renhet tilstrebes på alle områder, både konkret og metaforisk (ibid.), fortsatt pågår i ny form. Som beskrevet under:

Det å vaske seg og å ta vare på sitt ytre, også i klesveien, er viktig for selvfølelsen, selvtilliten og verdigheten. Man ser jo gjerne litt ned på folk som ser uflidde ut eller lukter svette... (44712, mann, 31, seniorrådgiver)

Sitatet er et eksempel på at kroppspleien også slår tilbake til å handle om individuell selvfølelse og sikkerhet i sosiale relasjoner og situasjoner.

I dag er opplæring om håndvask og personlig hygiene som helsefremmende tiltak mindre fremtredende i den offentlige diskursen om kroppspleie. Fokuset på skjønnhet, sunnhet og velvære har nå blitt dominerende (Jansen og Heggen, 2007). En kommersiell industri promotorer de nye renslighetsidealene hvor det ikke lenger handler om å bekjempe bakterier, men å holde kroppen ung, glatt og velduftende og ren fra innerst til ytterst. I sentrum for denne oppmerksomheten har kvinner stått (Ambjörnsson, 2004, Bordo, 1997).

Vaskehysteri?

Mens kampen mot smittsomme sykdommer og bevaring av folkehelsen legitimerte alt arbeidet vask av kropp, klær og hjem krevde, særlig av husmødrene, er det i dag en utbredt oppfatning at vaskehyppigheten har passert det som er helsemessig nødvendig, enkelte hevder også forsvarlig (Klepp, 2003). I spørrelistematerialet fra 2014 er det flere som bemerker at dagens normer tenderer til overdrevent hysteri, som her:

Hvis man har svettet mye, hvis man har vært utsatt for skitt og lort, hvis man har hatt saftig sex, er det klart at man kan trenge en dusj eller skikkelig såpevask. Men jeg er ikke i tvil om at jeg selv – i likhet med fryktelig mange andre i den rike, vestlige verden – dusjer mye, mye oftere enn det som behøves for å være ren og luktfri. (Hvis vi nå forutsetter at DET er et ideal.) (44700, kvinne, 65, journalist/informasjonsmedarbeider)

Ut fra spørrelistematerialet finner jeg ikke at meddelerne uttrykker bekymring for bakterier eller smitte på grunn av manglende vask. Tvert imot uttrykker flere bekymring for at vi i dag overdriver vasking og kroppsstell. Dette fremkommer som en etablert sannhet i materialet. Flere sier at de oppfatter «at alle andre dusjer for mye», men påpeker samtidig at dette ikke gjelder dem selv. Likevel, siden det å være anstendig, eller «se ren og pen ut» endrer seg, blir man nødt til å følge normene for å unngå sosiale konsekvenser. Et eksempel:

Jeg tror at man i dag er "overrenslike" og at dusjing hver dag eller flere ganger pr. dag ikke er sunt for huden og håret. Jeg tror derfor det er litt viktig at man ikke overdriver vaskingen og at man er forsiktig med sterke såper. Samtidig vil man jo gjerne se ren og fin ut og lukte godt. (44717, mann, 51, avdelingsleder/ingeniør)

Mange vil ikke føye seg etter det de opplever som en overdreven renslighetsnorm. Samtidig er det flere som kommenterer at de oppfatter det som at alle andre følger denne slavisk og ureflektert, mens de selv ikke gjør det. Slik at den faktiske renslighetsnormen holder en lavere standard enn idealet skulle tilsi utfra den rådende diskursen. Det følgende sitatet er et eksempel på dette:

Her er det mye hysteri! I enkelte miljøer skal vi ikke lukte menneske! Mener sjøl at jeg har et fornuftig forhold til dette med renhold og dusjing. Dusjer selvfølgelig etter all treningsaktivitet og harde arbeidsøkter hvor en er gjennomsvett og har barnåler i trusa og innenfor skjorta. Men litt småsvetting samler jeg på et par dager før jeg dusjer. Og gjør jeg ingenting fysisk (det skjer nesten aldri), dusjer jeg 3-4 ganger i uka. Av preparater bruker jeg ingenting, kun en luktfri shampo eller ei sunlightsåpe (eller den såpa som ligger der). Ingen hudkremer, lukter eller slikt dill. (44718, mann, 61, kontoransatt)

Dette svaret rommer dessuten et annet aspekt, nemlig hvordan vaskepraksisene er kjønnet. Meddeleeren legger vekt på tradisjonelt mannlige verdier når han forteller om vedhugging, trening og hardt arbeid som begrunnelse for kroppsvask. Han er opptatt av ikke å bruke noen unødvendige produkter til stellet og unngår lukt og «dill». Han opplever glede og mening i å bruke kroppen. Videre sier han at om han ikke er fysisk aktiv, dusjer han «3-4 ganger i uka», men det er han derimot nesten aldri, så det betyr at han dusjer bortimot daglig selv likevel.

Når det gjelder vask, protesteres det mer mot det uttalte renslighetsidealet i alle aldre, og det er ikke åpenlyst kjønnet. Her er det imidlertid variasjon i alder, særlig når det gjelder de eldre mennenes holdninger til personlig pleie. Selve omtalen varierer dessuten etter alder. Flere av de eldre meddeleerne bemerker overrenslighet som et eksisterende problem, ofte med en moralsk tone. Mens de yngre kommenterer at egen vaskepraksis nok er overdreven eller unødvendig, uten at det får konsekvenser for hva de gjør. Likevel ser det ut til at de enes om at det uansett kan være deilig med egenpleie.

Påvirkning og praksis

Normer og praksiser blir påvirket av forskjellige faktorer, kulturelt, over tid og geografisk. I spørrelistematerialet finner jeg at meddeleernes ulike praksiser og idealer har sammenheng med alder og livssituasjon. Klepp (2003) finner også forskjeller utfra alder i besvarelsene på NEG-spørreliste nr. 190 angående refleksjon rundt «hva man burde» og praksiser for vask. Selv om begrunnelsene kan være rasjonelle, er fortsatt normene for renhet kontekstuelle. Behov, normer og idealer flytter seg derfor i samsvar med omgivelsene og

samfunnsutviklingen. I materialet kommer det frem hvordan høyere boligstandard i Norge fører til endrede normer for vask og ideal for renhet. Renslighetspraksisene har også endret seg etter påvirkning fra omgivelsene, og har ført til endringer gjennom meddelernes liv.

I avhandlingen til Ringdal (2016) om Agder-kvinnene som emigrerte til Amerika, betrakter hun kroppene som kulturelle forhandlingsarenaer, som de unge kvinnene brukte for å manøvrere mellom en rekke motstridende idealer og praksiser. Det var stor avstand mellom den amerikanske populærkulturelle livsstilen og hjemlige pietistiskes bedehus-skikker. Muligheten for økt selvstendighet og frihet til egne livsvalg var begrunnelsen for å reise for mange unge kvinner. Gjennom kroppen ble kontrasten mellom den nye tilværelsen og det som ikke var akseptert der de kom fra, uttrykket.

Ringdal (2016) viser tydelige sammenhenger mellom mennesker, ting og miljø gjennom kvinnenens fortellinger om overgangen. Ifølge Ringdal er kroppen, med klær og andre materielle objekter, ikke en fast enhet, men noe som endrer seg kontinuerlig. Elementer som reklame, media og inspirasjon fra venninner var med på å påvirke kvinnenens oppfatninger av hva som var vakkert. Slik fulgte de nye estetiske ideal integrert som personlige preferanser.

I spørrelistebesvarelsene er det mange eksempler på hvordan samfunnsforholdene legger betingelser og fører til endring i personlig stell og hygienep praksiser. Flere viser til nettopp Amerika som påvirkningskilde for sine erfaringer og endringer i egen kroppsspleie. En meddeler forteller at hun vokste opp i New York på 1950-60-tallet, og om kontrasten mellom her og «over there»:

Da jeg vokste opp i New York i 50- og 60-tallet var det vanlig med en dusj hver morgen og hver dag vi hadde gym på skolen. Skulle jeg ut om kvelden kunne det også hende at det ble en minidusj i forkant. Jeg vasket da håret nesten hver dag. Da jeg kom til Norge merket jeg at dette var uvanlig, med så mye dusjing. Jeg fortsatte med mine vaner i mange, mange år, men jeg har endret dem de siste 10 årene. (45312, kvinne, 70, personalsjef)

I likhet med Agder-kvinnene i Ringdals studie forteller meddeleren om hva oppveksten i New York gjorde for hennes pleievaner, og hvordan hun påvirket av andre renslighetsideal tok med seg praksisen til Norge. Hun fortsatte lenge med sine etablerte rutiner selv om det da brøt med omgivelsenes normer, til hun endrer dem igjen, etter andre sosiale rammer og behov.

I spørrelistematerialet finner jeg derimot ikke at kjønn i seg selv er avgjørende for endringer i kroppsspleierutiner. Flere mannlige meddelere forteller også om endrede praksiser etter annen

kulturell påvirkning, eller ved flytting fra miljøet de opprinnelig kommer fra, som i dette eksempelet:

Dusjer en gang om dagen, litt mindre når der er kaldt, mer dersom jeg jobber ute om sommeren. Om vinteren når vi er i Asia hender det at det blir nødvendig med 4-5 dusjer om dagen, (kun en gang med såpe) på grunn av varmen/svetting. (...) Kun deodorant etter dusjen. Sikkert noe som sitter igjen fra min tid som sjømann. Mannfolk brukte ikke slike damegreier til sjøs. (...) Jeg reiste heldigvis til sjøs som 15 åring, og der var det andre badeskikker. Sjøfolkene må ha vært blant de aller rensligste menneskene i Norge før i tiden. (44617, mann, 70, kaptein offshorefartøy)

Denne meddeleren viser derimot hvordan normene er kulturelt kjønnset. Og at dette er noe som henger igjen fra tidligere renslighetspraksis. Igjen understrekes en form for maskulinitetsutøvelse gjennom å ta avstand fra «unødvendig» stell og produkter, her referert til som «damegreier». Men han forteller samtidig at sjøfolkene (stort sett menn på denne tiden) var blant de rensligste i Norge. I det utsagnet leser jeg at de trengte å dusje av seg svett og skitt etter hardt arbeid, og at denne ivaretagelsen av egen hygiene kom av hensyn til omgivelsene, uten at stellet ble sett på som feminint.

Alder og påvirkning fra omgivelsene får altså betydning for meddelernes personlige kroppspleiepraksis. Det tilbakeskuende i minnene er samtidig interessant i seg selv. Siden meddelerne ofte kommenterer hvordan standarden var før og hva de selv gjorde i fortiden, i kontrast til dagens normer, innebærer det både at de ser ned på egen tidligere praksis og har skikket seg til det bedre. Likevel er ikke det å følge nye standarder utelukkende positivt, fordi det innebærer å innrømme at man lar seg påvirke og kanskje følger et ideal mer enn det man egentlig opplever som «nødvendig». Dette viser hvordan normer for renslighet og kroppspleie påvirkes av samfunnet, både i Norge og globalt, samtidig som man kan se med subjektive eksempler at opplevelsen av det å bevege seg i verden har en kjønnsdimensjon.

3.3.3 Lukt = den nye skitten

Mens kropp og renslighet i begynnelsen var konsentrert om synlighet, tok lukt over som «den nye hygieniske sansen» ifølge Maartmann (2000, s. 30) i løpet av 1920- og 1930-årene. Nye renslighetsforestillinger trengte gjennom med mellomkrigstidens store sosiale avstander, og den rene og luktfrie kroppen ble en ny klassemarkør både til å hevde seg og skille seg fra de som luktet. Dermed betød kampen for hygiene også å bry seg med andre individers stell (ibid.). Imidlertid handlet luktfrihet ikke kun om klassebevissthet og hierarki. Lukt var også

kjønnsbestemt. Dette ble anskueliggjort i kvinners streben for å begrense lukten av det månedlige menstruasjonsblodet. Ifølge Maartmann var redselen for lukten av blodet ikke bare knyttet til det å bli sett på som urenselig, men også «det å føle sin seksualitet og kroppslige tilstand avslørt og stilt til skue for verden omkring» (ibid., s. 31). Det luktfrie idealet er også noe flere reflekterer over i spørrelistematerialet. Denne meddelelsen kommenterer endringen både med betenkeligheter og bekvemmelighet:

Det er rart, men ganske behagelig, at det så sjelden lukter svette av folk nå. Før var jo alle disse folkelige luktene en del av hverdagen. Jeg synes det tyder på at folk stort sett bryr seg om at de ikke skal plage andre på den måten. (44675, kvinne, 65, kulturhistoriker)

Hun sier at det at folk nå i større omfang eliminerer naturlige kroppslige luktutsondringer betyr at man tar mer hensyn til hverandre ved ikke å plage andre med lukten sin. Uttrykket «folk flest» henviser også til at de som ikke bryr seg, avviker, og er de mindre moralske «andre».

Dette har likhetstrekk med hva Klepp (2003) fant når det gjelder klesvask. Denne endringen ser hun særlig tydelig i forskjellen mellom eldre og yngre meddelernes ulike grenser for når et plagg er «skittent». Klepp skriver at hos de yngre er selv et snev eller en mulighet for kroppslukt nok til å vaske det. Mens «eldre som er vant til å bruke plagg lenger, oppfatter lukt som noe som kommer lenge etter at plaggene er synlig skitne» (ibid., s.13). Lukt er altså et relativt begrep.

Klepp skriver at «en viktig funksjon klær har er å gjøre kjønn sosialt akseptabelt. Dette innebærer å dekke deler av kroppen, og å skjule kroppslukter og utsondringer» (Klepp, 2003, s. 207). Klesdrakten, især for kvinner, er blitt betraktelig mer kroppsnær og gjennomsiktig og stadig mer bar hud kan vises (ibid.). Klepp påpeker at innenfor luktens område har tendensen parallelt gått motsatt, og for å skjule kroppens lukter må klærne rengjøres oftere. Det samme gjelder for vask av kroppen, og for hårfjerning, som jeg omtaler i neste kapittel. Ubehaget og frykten for å lukte selv og reaksjonene andres kroppslukt vekker kan tydelig spores i svarene på spørrelisten om kroppspleie fra 2014. Som her:

Eg vil også gjerne lukta godt eller nøytralt når eg treff andre mennesker, difor vaskar eg meg sikkert oftare enn kva som er bra for huda mi. (44596, kvinne, 32, fruktbonde og illustratør)

Det er flere grunner til at vi vasker oss mer og oftere enn tidligere. En viktig grunn er det økte fokuset på kroppslukt. Folk som lukter av kropp eller svette, avviker fra den luktfrie normen, slik at man ikke fremstår som «ren». Tidligere indikerte skitt dårlig moral (Stenvik, 2011), nå er det lukt som gir assosiasjoner man ikke vil festes ved. Hva som betraktes som lukt er derimot både relativt og kontekstuell.

Det som er felles når det gjelder vask og som utgjør liten forskjell mellom kvinner og menn i spørrelistesvarene, er at «alle» reagerer på sterk kroppslukt og er redd for å lukte selv. Dette er en endring fra tidligere tider da vask var mindre tilgjengelig og lukt mer akseptert. Skitt har vært tegn på forfall og fattigdom, dårlig moral og lav sosial status, men nå later det til at lukt er «den nye skitten». Det skaper sosiale reaksjoner å lukte; potensielt kan det føre til utestengelse fra felleskap ved ikke å ta hensyn til omgivelsene og bryte den luktfrie normen. Kroppsidealet er innskrenket for begge kjønn, men muligens kan eldre komme unna med litt mer gammeldagse rutiner.

Orden og grenser

When we smell another body, it is that body itself that we are breathing in through our mouth and nose, that we possess instantly, as it were in its most secret substance, its very nature (Jean-Paul Sartre i Ashenburg, 2007, s. 230).

Lukt har i materialet sammenheng med opprettholdelse av orden og grenser. Å lukte er noe som bryter med sosiale normer og renhetsideal. Lukter man, følger man ikke den sosiale normen om luktfrihet. Man avviker fra «normalen» ved verken å ta hensyn til fellesskapet eller rette seg etter omgivelsene. Lukten blir påtrengende fordi den både avslører og bryter personlige intimgrenser.

I spørrelistematerialet svarer mange at de sjelden legger seg borti andres kroppsstell, men dersom de reagerer er det fordi vedkommende *lukter*. Det som det reageres på, er når andres lukt er fremtredende, være seg at det lukter av «kropp», mat, fyll, fersk eller gammel svette, men vel så mye er overdreven parfymebruk hos både kvinner og menn årsak til negative reaksjoner. Som nevnt er det å unngå lukt den dominerende begrunnelsen for å vaske seg, men hvor grensen går er skjønnsmessig. Denne meddelelsen svarer at hun føler seg vel når hun er «passe ren». I dette leser jeg inn at hun skal «passe inn» med omgivelsene og ikke støte noen den ene eller andre veien:

At jeg føler meg passe ren og ikke lukter for sterkt av kroppslukter og svette.(...) Hvis noen lukter veldig sterkt av svette, eller uvasket kroppslukt hender det at jeg reagerer, men det skal mye til. Jeg kan også reagere dersom noen bruker veldig mye parfyme. (44648, kvinne, 49, veterinær)

Sitatet over viser også at forskjellen mellom «vond» og «god» lukt ikke er kategorisk. Både for mye kroppslig lukt, for eksempel svette, og påført parfymelukt bryter grenser for hva som regnes som akseptabelt.

Jeg reagerer på folk som virker sjuuskete, og også på folk som bruker altfor mye parfyme. (44720, kvinne, 68, kateket)

Redselen for å bryte med normene for lukt internaliseres og uttrykkes eksplisitt og implisitt i beskrivelsene av praksiser for kroppsspleie. Hyppig vask og ulike produkter benyttes som motmidler mot «avslørende» og støtende lukt fra kroppen, som hos denne meddeleren:

Jeg bruker deodorant, og synes det er viktig at den lukter godt og holder svettelukt unna så lenge som mulig. (44774, mann, 31, komponist)

Mye av reklamen utover hele 1900-tallet og til i dag spiller på at dårlig personlig hygiene fører til sosial stigmatisering, men ikke minst frykten for å lukte uten å være klar over det. «Det blir fremholdt at kroppslukten er spesielt risikofylt fordi man ikke merker den selv. Dermed kan man aldri bli helt sikker på at det ikke likevel lukter» (Klepp, 2003, s. 61). Reklamekampanjer for såper, deodorant, tyggis og tannpleieprodukter, spiller fortsatt på vond lukt og dårlig ånde som årsak til sosial ekskludering mens vedkommende er intetanende om hvorfor (og der løsningen; trygghet og inkludering, selvsagt er kjøp og bruk av produktet).

Imidlertid er reklame også rettet mot den mannlige forbrukeren, og at «sex selger» ser ut til å være grunnleggende for reklame av toalettsaker for menn (Myrvang, 2009). Det spilles ofte på hvordan betydningen av riktig lukt kan gjøre mannen mer maskulin og attraktiv for det motsatte kjønn. Både mennene og kvinnene som har svart på spørrelisten, i alle aldre, er opptatt av å lukte nøytralt, minst mulig eller om noe, «godt». Terskelen for å lukte er svært lav, selv i naturlige sammenhenger som ved fysisk aktivitet. Som tidligere vil man ikke assosieres med å være skitten, eller lukte, og reagerer på de som skiller seg ut og ved å gjøre det. Selv om vedkommende kanskje er uvitende om å bryte normen er det forbundet med tabu å si ifra til personen som har støtende odør. Noe denne meddeleren uttrykker:

En sjelden gang treffer jeg folk som lukter svette. Det er pinlig å si noe. (44692, kvinne, 77, sekretær)

At så mange uttrykker at de frykter å lukte og reagerer på andres skjemmende lukt, men samtidig opplever det som problematisk å si ifra, forteller at lukt er et ømtålig tema. Ved ikke å si ifra dekker man kanskje over skammen som potensielt kan utløses hos personen som intetanende lukter. Slik blir vedkommende ekskludert, men ikke innlemmet i årsaken. Å orientere seg er heller ikke enkelt. Rammene for hva som regnes for å være akseptabelt eller normalt er begrenset, som vist i følgende sitat:

Jeg reagerer veldig på vond kroppslukt, og synes det er vanskelig å være i nærheten av folk som ikke steller seg ordentlig, sånn at det lukter dårlig av dem. (...) Jeg liker heller ikke når folk bruker mye parfyme. Det beste er en svakt naturlig velduftende ren kropp/rent hår. (44651, kvinne, 47, kunstner)

Lukt kan derimot også vekke gode assosiasjoner og fremkalle minner. Et par meddelere kommenterer også det biologiske aspektet ved kroppslukt for menneskelig interaksjon – attraksjon og formering. At kroppslukt er naturlig brukes dessuten som et argument for å lede til motstand mot de førende idealene. Denne meddeleren skal gjøre et individuelt forsøk på å påvirke moralen ved selv å være et godt eksempel:

Jeg synes det er leit at mange synes å overdrive jaget etter å lukte noe annet enn seg selv, og pådrar seg overfølsomhet for endel kunstige tilsetningsstoffer, samtidig som de/vi går glipp av den gode følelsen som det gir å kjenne de naturlige, personlige menneskeluktene. Igjen tenker jeg at jeg får forsøke å gå foran med et godt, forhåpentligvis noenlunde balansert, eksempel på at det naturlige er å foretrekke. (44679, kvinne, 46, servitør)

Meddelerne mener hun gjør en personlig innsats for kollektivets beste, men setter seg samtidig til doms over de kunnskapsløse eller laverestående *andre*.

3.3.4 Praksis for vask av kroppen – rekkefølge og soner

Som jeg har beskrevet har begrunnelsen for å vaske seg sammenheng med forestillinger om renhet og behov formet av gjeldende normer og ideal. I det videre skal jeg se på hvordan kroppsstellet og vask av kroppen utføres. Hvordan gjenspeiles normer og idealer for vask av kroppen i den konkrete praksisen? Kroppen er samtidig ikke én størrelse, men består av mange «soner». Noen soner på kroppen anses for å være renere enn andre. Det kan virke som at jo lenger ned, jo skitnere er det. Underlivet er dessuten skittent både fysisk sett og metaforisk.

I spørrelisten til NEG stilles spørsmål om hvordan man utfører vask av kroppen, og hva man vasker først og sist. Dette er med på å underbygge at det eksisterer en egen rekkefølge. Spørsmålet åpner også for refleksjoner over hvordan og hvorfor man gjør som man gjør. Selv om meddelerne alle synes å følge en fast form for rekkefølge, kan denne variere. Ideelt virker det likevel som den går fra øverst til nederst, som her:

Starter med håret med sjampo, skyller ut shampo, så kroppssåpe, skuldre, under armer, bryst, mage, penis (trekker tilbake forhud), lår, legger og føtter. Så blir som regel rompa vasket til slutt. Skyller av. (44597, mann, 42, overingeniør)

Rekkefølgen ovenfra og ned viser hvordan kroppen inndeles i soner der noen områder anses som mer skitne enn andre. Likevel er det få som nevner føttene som en nødvendig sone for vask. Heller ikke håndvask er berørt i materialet. De områder som er mest kritisk å få bukt med er potensielt også kilder til lukt, som armhuler og underlivet:

Jeg dusjer ikke hver dag, men jeg vasker meg hver dag på strategiske steder. (...) Jeg er nøye med at armhulene og underlivet blir vasket hver dag. (44683, kvinne, 86, musikk lærer)

Jeg fant ingen åpenbar sammenheng mellom kjønn eller alder for rekkefølgen for vask av kroppen. Meddelerne kommenterer til sine egne beskrivelser om riktig og gal rekkefølge viser at det er en oppfatning om en spesifikk norm for hva som er mest vanlig, selv om den ikke følges av alle, som her:

Jeg dusjen hver morgen. Først vasker jeg skrittet med en mild flytende såpe (Asan). Kanskje er det rart at jeg starter der, men da bruker jeg hånddusjen, og så henger jeg den opp i passende høyde for å ta resten etterpå. Deretter skummer jeg inn ansiktet med en Clinique facial soap.» (44675, kvinne, 65, kulturhistoriker)

De ulike sonene krever ikke bare ulik oppmerksomhet og behandling, men også ulike produkter:

Bruker shampo, balsam, Dr. Greves underlivssåpe, såper på kroppen og ansiktsrens. (44710, kvinne, 41, familieterapeut)

Følgende meddeler beskriver hvordan hun «såper sammen» de ulike sonene på kroppen, de flyter over i hverandre og holdes ikke lenger adskilt:

Vasker skrittet først, deretter armhuler, til sist føtter (har hørt at det er feil rekkefølge, men olivensåpen skummer så dårlig at det er greit å først såpe inn et område med hår,

da er det lettere å lage skum som tas med videre i vasken). (44679, kvinne, 46, servitør)

Meddeleeren kommenterer at hun har hørt at dette er feil rekkefølge, men siden hun gjør det likevel, begrunner hun det med at såpen fungerer bedre da. Det virker som at det er nødvendig med en forklaring nå som forhenget til hennes private vaskepraksis trekkes fra.

Inndelingen og rekkefølgen av vask etter soner kan ha både religiøse aspekter og fysiologiske årsaker, siden svettekjertler og kroppsåpninger som i kombinasjon med luft og bakterier kan gi grobunn for uhygieniske forhold og lukt. Vond lukt kan være et tegn på forfall og sykdom som signaliserer fare. Men rasjonelle forklaringer blandes med symbolikk fra religion og kulturelle forestillinger, som moral, klasse og status, og gjør kroppsåpninger og steder på kroppen mer urene enn andre, uavhengig av faktiske realiteter.

Douglas (1997) omtaler kroppsvæsker som tvetydige substanser. Siden de både tilhører kroppen og forlater den, og enda til blander seg med andre væsker som trenger inn, blir de vanskelige å plassere, og dermed klassifisert som skitne. Det gjør det viktig å skille mannlighet fra kvinnelighet. Ifølge Solheim (1998) gjør det særlig kvinnekroppen, på grunn av menstruasjon og fødsel, utsatt – eller grenseløs. Det at kvinner blør og føder, gjør kvinnen «uren». Bolstad Skjelbred (1972) påpeker at dette er noe man ser igjen uavhengig av religion. Ved å holde seg «innen sin dikotomiske kategori», med tydelig avgrensning til hva man ikke er – det motsatte kjønn, skapes en tydelig grense og avklaring til omgivelsene. Det gjør at man oppfattes som «ren». Ved også å strebe etter et felles foretrukket ideal viser man både hensyn til felleskapet og gruppesamhörighet.

Noen soner anses som renere eller mer urene enn andre, og noen særlig private, som underlivet. Kroppen og sonene er kulturelt meningsladet. Behandlingen av soner er ikke intuitivt, men en innlært praksis som følger sosiale normer, som i sin tur er underlagt samfunnsmessig utvikling, ny lærdom og gamle tanker. Sonene ser derimot ikke ut til å være spesifikt kjønn. Dette står i motsetning til hår på kroppen, som jeg omtaler i neste kapittel.

Rituelle rutiner

The body – what we eat, how we dress, the daily rituals through which we attend to the body – is a medium of culture (Bordo, 1997, s. 90).

Vaskevaner og hva som anses som rent, er en del av ureflekterte, repeterte, daglige handlinger. I materialet dukker ofte begrepet «rituale» opp i meddelernes beskrivelser av sine kroppspleierutiner. Noen beskriver også sine daglige pleievaner som «rituelle»:

Jeg gjør som jeg gjør av vane og som lite rituale. Noen ting fordi det er tradisjon etter mor og bestemødre så jeg henger sammen med dem i hverdagshandlinger. (44740, kvinne, 44, lektor)

For å kjenne meg vel må jeg gjennom ritualet med vask eller dusj, skifte av truse, skjorte og sokker hver dag. Tannpuss, gre håret, Tabac under armene, pusse brillene. (44725, mann, 77, rektor barneskole)

Rutinen kan ta form som ligner et rituale i den forstand at det gjentas med et høyere mål i sikte; å bli ren. Selv om meddelerne bruker begrepet rituale og vanene kan forstås eller opplevs som ritualer, er ikke praksisen rituell i analytisk forstand, slik som her:

Jeg er påpasselig med å vaske underlivet godt med vann - og vasker alltid under forhudet på penis (eller føler jeg at det ikke er riktig vasket), jeg skrubber også rompen mot anus forsiktig (samme følelse om ikke). Etter å ha gjort dette føler jeg alltid at jeg må vaske hendene mine mens jeg dusjer, ellers føler jeg at de er skitne. Jeg vet ikke vitenskapelig om det egentlig har veldig mye for seg eller ikke, men det er et ritual jeg utfører like mye for min egen renhetsfølelse og velvære. (44609, mann, 30, lektor)

Kroppspleie er rutinepregete handlinger som repeteres uten videre refleksjon i det daglige. Med et rituale menes ofte en handling som har en symbolsk betydning og som gjentas etter en fastlagt form. I en religiøs sammenheng vil et ritual ha et meningsladet innhold og forstås som et møte med det hellige (Klepp, 2003). I mange ritualer står menneskekroppen sentralt. Douglas mener ritualer som utspiller seg omkring kroppen, ofte blir oppfattet som personlige. Derimot påstår hun at de private ritualene er offentlige fordi deres symbolske betydning handler om samfunnet (Douglas, 1997).

Ifølge Douglas (1997) kan alle opplevelser tas opp i ritual og gis en høyere mening. Særlig har personlige og intime kilder til den rituelle symbolikken stort nedslagsfelt (ibid., s. 121). Handlinger og ritualene vi utfører, er ikke begrunnet i rasjonalitet, men i symbolsk ordning som gir mening til et kulturelt univers. Hygieneritualer er slik del av en sorteringsprosess der enheten som skapes ved å skille og sortere skaper et helt meningsunivers der alle opplevelser er satt inn i en orden (Solheim i Douglas, 1997). Vi vasker oss så å si inn i samfunnet, og for å opprettholde plassen blant de anstendige (Klepp, 2003).

3.4 Skjønn og kjønn

Den Almuesmand, som ikke vasker sig om lørdagen heller, overtræder skikken og gjør sig skyldig i grovt sluskeri; men det kan endog være et ganske godt mærke for en bonde, at han følger den, idet han derved viser, at han ikke undser sig ved at være en arbejdsmand og gå som en arbejdsmand (Eilert Sundt, 1975, s. 290).

Normer kan forsterkes gjennom vaner. Når de fleste dusjer regelmessig og daglig, eller ved den minste fare for skjemmende lukt, blir det alminnelig, mens det å ikke gjøre det, som naturlig kroppslukt og fett hår (eller skjeggstubber i ansiktet for menn og hår på leggene for kvinner), blir uvanlig. I sosiale situasjoner kan det være viktig å fremstå som velstelt fordi det symboliserer en forståelse for kulturelle normer. Noen ganger viser det dessuten status og miljøtilhørighet, men det innbyr også til tillitt og inkludering i fellesskapet. For mange kvinner innebærer det en del utseendemanipulerende teknikker som viser at man faller inn under normen, selv om det selvfølgelig varierer hva normen er.

Av estetiske begrunnelser for vask trekker Klepp frem hvordan Eilert Sundt, beskrev hvordan «det hvite var vaskens mål og et område for kappestrid mellom kvinner» (Klepp, 2003, s.13), som viser *moralsk renhet*. «Den hvite vasken viser at kvinnen har kunnskap, er arbeidsvillig og moralsk ren» (ibid., s.13). Kvinner har blitt holdt ansvarlig for orden og god hygiene i hjemmet, mens menn (kvinner vasket også menns hår) og barn har vært en forlengelse av deres flid og husholdningsansvar. Mødrene hadde ansvaret for barna og hjemmets renhet, og for å videreformidle og etterleve renslighetsidealene (Maartmann, 2000) fra 1900-tallets kampanjer.

Ved lesing av besvarelsene får jeg inntrykk av at kroppspfleie er, eller i stor grad har vært, et kvinneanliggende. Dette viser seg implisitt ved at to tredjedeler av meddelerne er kvinner, og de skriver utfyllende og detaljerte beskrivelser i sine svar, ofte med produktnavn (som NEG spør etter). Mennene er ikke like konkrete, og fremstår i større grad som mindre «kompetente» eller kunnskapsløse. Utfra materialet kan det også virke som kvinner bruker flere og mer «spesialtilpassete» (og dyre) produkter enn det menn gjør. Selv om menn også uttrykker meninger om preferanser, og noen av de eldre mannlige meddelerne uttrykker skepsis til «overdreven renslighet», er det først og fremst kvinnene som har tatt stilling til sin og andres praksiser, grunner og påvirkninger for kroppsstellet. Noen tar også ansvar for andres, både mann og barns stell. Flere menn svarer at de bruker det som partneren kjøper av produkter, som i dette eksempelet:

Bruker såkalte nøytral hårvask og kroppsvask. Hårvasken heter: Neutral. Kroppsvasken heter: LACTACYD, og reklamen sier at den er mild og skånsom og uten parfyme. Hvorfor jeg bruker disse midlene? Fordi kona kjøper og bruker dem!!! (44725, mann, 77, rektor barneskole)

Her uttrykkes igjen en stereotypisk dikotom kjønnsfremstilling, ved at han som mann er passiv eller inkompetent og kona bestemmer når det kommer til også hans personlige kroppspfleie. I tillegg til at kvinnene skriver mer utfyllende i svarene, virker det som kvinnene også er mer vant til å dele kroppslige erfaringer av intim karakter som hygienestell er. Som en meddeler sier:

Hygiene, sminke, hår, etc, er slikt som eg trur jenter er vant til å dele med kvarandre uansett. (44659, kvinne, 26, kundeservice)

Det å forholde seg til, snakke om og diskutere kroppspfleie er del av en kvinnelig diskurs (Ambjörnsson, 2004). Det å pleie kroppen er i stor grad fortsatt feminint betont. Selv om det ikke nødvendigvis er som på Sundts tid, at det å være «sluskete» som mann oppfyller et maskulint ideal som røff og nevenyttig arbeidskar, uttrykkes noe av den samme tendensen i spørrelistematerialet fra 2014 hos de eldre mannlige meddelerne. Hvis stellet er påkrevd etter hardt arbeid eller trening (eller fra partneren), er det god grunn til å vaske seg. Det er derimot ikke like akseptabelt hvis det ikke skyldes et «egentlig» behov, men pleie for pleiens del. Det blir et spørsmål om hva som er mannlighet, og der idealene varierer etter alder. Likevel er ikke praksisene mer homogene bare fordi meddelerne er yngre.

Hvordan er dette kjønnet?

Integrering og differensiering mellom kvinner og menns virksomhetsområder er et uttrykk for kulturell orden (Jansen og Heggen, 2007). Normer og ideal for kjønn viser seg gjennom vask og produktbruk og «naturliggjøring» gjennom vaskevaner i form av faste og «nødvendige» rutiner. Dette bidrar til å forme imperativ som ligger innfelt i kjønnsrollene for kvinner og menn når det kommer til renslighetsstandarder. Det kvinner og menn utfører av kroppstell varierer utfra gjeldende kjønnede normer, og gjør i sin tur praksisene kjønnet. Dette er formet av kulturelle forhold, og står i en viss grad i motsetning til hverandre (Solheim, 2007). Dette fører til at kvinner og menns kroppspfleie arter seg forskjellig både utfra ulike kroppslige og personlige preferanser.

Normene for kroppsspleie kan synes å være ulike, avhengig av kjønn. I spørrelistematerialet arter forskjellen seg ved at kvinnene er mer opptatt av kroppsspleie, og forholder seg til skjønnhetsidealene på en mer uttalt måte enn det mennene gjør, og de deltar da i en kroppsspleiediskurs. Men også de mannlige meddelerne er opptatt av hvordan de fremstår. Noen tar derimot en nærmest overdreven avstand til det å stelle seg. Dermed deltar de også i en diskurs, men denne arter seg annerledes, nesten motsatt, ved at fokus på egenpleie blir negativt ladet. Denne forhandlingen og avstandstagningen fungerer igjen som en form for maskulinitetsutøvelse. Rengjøringen og stellet skal fylle en funksjon der målet ikke er å oppnå et påtvunget skjønnhetsideal, men kan fortsatt dreie seg om nytelse.

Tendensene viser ikke så stor kjønnsforskjell når det kommer til vask, men at det er merkbare endring ut fra sosioøkonomiske faktorer. Jeg finner avhengig av meddelerens alder endring ut fra personlige og samfunnsmessige økonomiske forhold; beskrevet i standarden på baderommet og hyppighet av vask. De yngre sier oftere at de «alltid har gjort slik». De eldre meddelerne reagerer på «yngres» følgende av nåtidige trender og viser skepsis til «overdreven renslighet», noe som kan vitne om generasjonsforskjeller.

Kroppslukt er derimot et tema som går igjen i alle aldre. Redselen for å lukte later til å være stor. Når alt skal være rent fra innerst til ytterst til en hver tid, og enhver skjønnhetsflekk kan være tegn på skrantende moral, krever det en stor innsats. Særlig problematisk blir det når det ikke engang er synlige elementer man kjemper mot, men kroppens svikefulle utsondringer av lukt. I spørrelistesvarene er ikke kroppslukt forbundet med ett kjønn, men det er heller ikke «kjønnsløst». Lukt peker seg ut som en tendens som viser en kjønn forskjell, men det er ikke like tydelig kjønn som antatt. Likevel kommer det frem i spørrelistematerialet hvordan også lukt skal gjøres riktig og at stellet er formet av kulturelle kjønnsnormer. Dette får følger for de personlige vaskepraksisene, og om man ser på stellet som nødvendig, jåleri eller tilsynelatende nøytralt velvære.

3.5 Oppsummering

For vask av kroppen finner jeg endring i praksiser for vask og synet på renhet over tid, mer enn som uttrykk for kjønn. Mens man tidligere vasket seg før fest og høytider, er det nå vanligere å dusje og vaske seg hver dag, det er på en måte blitt «helg hele tiden». Selv om

argumenter for vask om at manglende hygiene utgjorde helsefare, også om det var usynlig eller ikke luktet, nå er kommet under huden, trumfer forventningen om å *fremstå* som hygienisk og anstendig eller ren. Den tidligere synlige skitten i form av skitt, møkk og flekker på klærne og kroppen (ansiktet og hendene) er med hevet levestandard og hygienestandard uakseptabel. Nå forventes det i tillegg til at man fremstår som ren, at man er luktfri og ikke støter noen med sin dominerende kroppslukt. Men hvor denne grensen går kan virke uoversiktlig.

I spørrelistematerialet finner jeg mange eksempler på ulike kroppslige avgrensinger når det kommer til vask, ved at svette trenger seg ut fra kroppen og lukt trenger seg på. Kroppens grenser må overholdes utfra sosiale normer og kjønnsideal. Lukt forstyrrer ordenen ved å flyte utover kroppens grenser og være inntrengende på intimsfæren, og er en fare uansett kjønn og alder. Det jeg studerer i svarene til spørrelistematerialet er beskrivelser av arbeidet for å tilpasse og kontrollere kroppen gjennom stell, ved å opprettholde dens ytre flater etter moderne standarder for personlig hygiene og kroppsspleie. Beskrivelsene viser hvordan etterslep av tidligere tankegods om kroppslige grenser for renhet og kjønn er befestet i daglige, kroppslige vaskerutiner, og hvordan disse bunnar i hensyn til omgivelsene.

Renhetsfølelsen er både subjektiv og kontekstuell. Terskelen for å være skitten er mye høyere når man er ute av sine vante omgivelser og når man er alene eller hjemme, enn i sosiale sammenhenger. Vask og pleie gir en følelse av renhet, men en treningsøkt, hvile og sunt kosthold, eller en kombinasjon av dette for noen, kan også gi en opplevelse av indre renselse. Den regelmessige praksisens utførelse kan oppleves som personlig og som et eget individuelt ritual, selv om vasken ikke har noen religiøs tilknytning. Den symbolske betydningen er like fullt at man skaper og opprettholder en orden som sikrer sosial tilhørighet og gir ro i form av velvære.

I lesingen av besvarelsene har jeg sett på hvordan kroppsspleie er kjønnet og fungerer som et symbolsk skille, og befester en kulturell sirkulasjon av symboler som kroppsliggjøres. Utfra materialet ser imidlertid ikke vask og pleie ut til å være like «feminint befestet» som jeg først antok. Selv om kvinnene jevnt over skriver mer utfyllende og med omstendelig kunnskap, er det også flere eksempler på menn som bryr seg om kroppsspleie. Begrunnelsene som gis for stellet er velvære og sosiale konvensjoner. Meddelerne beskriver det å være ren som del av personlig velbehag, men dette er nært knyttet til sosiale normer og kulturelle ideal.

I spørrelistematerialet kommer tanker om renslighet og kjønnede ideal frem, men i beskrivelsene av kroppsspleiepraksiser uttrykkes også normative forestillinger diskursivt. Det tas i besvarelsene også for gitt at det er forskjeller på kvinner og menns behov og begrunnelser for stell, og diskursivt dreier det seg om at kvinner er mer opptatt av kroppsspleie enn menn. Særlig noen av de eldre mannlige meddelerne uttrykker at dette gjør det å bry seg om kroppsspleie til noe «umannlig». Stell som potensielt kan oppfattes som overflødig eller «jåleri», blir dermed omskrevet til å dreie seg om velvære som gjøres for ens egen del.

I feministiske diskurser har fokuset vært på kvinners påførte behov og påtrykte ideal (Bordo, 1997), men det kan se ut som dette er i endring. Den moderne optimaliseringstanken ser ut til å gjelde likt for alle menneskekropper. Selv om «urenhet» har vært knyttet til kvinnens natur og moral tidligere, er ikke dette noe som fremkommer som gyldig i svarmaterialet fra 2014. Kjønne fremstår som like «skitne», om noe forventes det at menn lukter mer «mann», men det betyr ikke bare at de får passere med sterkere kroppslukt. De må også ta hensyn til det ved å sørge for tilstrekkelig vask, såpe og deodorant for å holde stanken under kontroll.

Når meddelerne begrunner rengjøringen sin med renslighet, sier de implisitt at de som ikke vasker seg, er urenlige. Redselen for å lukte indikerer en holdning både om at det å være vitende om at man lukter og å risikere å lukte, er sosialt uakseptabelt. Men det forteller også om hva man er vant med. Hvis man er eldre og har opplevd endringene i normer for kroppsstell, har man muligens en høyere toleranse for kroppslukt enn yngre generasjoner, eller man synes dagens vaskeidealer er overdrevne. Når det kommer til vask av kroppen, er det ikke de store kjønnsforskjellene som gjør seg mest gjeldende, men hvordan synet på renslighet har endret seg. Det å føle seg vel, «pen og ren», betyr stadig mer polerte og luktfrie kropper til enhver tid utfra sosiale sammenhenger, normer og ideal.

4 Hårfine grenser

Dette kapittelet handler om hår på kroppen og i ansiktet, og hvilken betydning håret og stellet av det gis. Hvilken mening har kroppshår – fjernet eller beholdt, skjult eller blottet?

Eksempelvis er hår på leggene for en kvinne i utgangspunktet uten mening. Betydningen er noe som påføres. Mitt teoretiske utgangspunkt er at også det individuelle og samfunnsmessige synet på kroppshår – dets betydning – formes utfra sosial kontekst og gis sosial og kulturell mening (Ambjörnsson, 2004, Synnott, 1987). Biologisk er hår på kroppen naturlig, mens det på den sosiale kroppen er malplassert (Douglas, 1996, 1997), og betydning av håret er kjønnnet. Symbolsk orden vedlikeholdes med plassering i kjønnskategorier (Solheim, 2007). Dette viser seg i omtalen av kroppshår og i form av praksiser og produkter for hårfjerning (Ambjörnsson, 2004, Fyrand, 1987, Lie, 2010). Gjennom daglige praksiser og handlinger gir individet selv kroppen dens mening, slik at det blir en subjektiv prosess samtidig som de subjektive følelsene er sammenvevd med førende maktstrukturer (Bordo, 1997).

4.1 Definisjon av kroppshår og hårfjerning

Kroppshår kan defineres på ulike måter. I denne oppgaven har jeg forholdt meg til kroppshår som alt håret på kroppen, inkludert det i ansiktet, men ellers utelatt håret på hodet, i likhet med Toerien, Wilkinson og Choi i artikkelen «Body Hair Removal: The ‘Mundane’ Production of Normative Femininity» (2005). I undersøkelsen ble kroppshår definert som alt synlig hår i nåtid eller fortid på en deltakers kropp, inkludert ansiktet, utenom på hodet (ibid., 2005, s. 399).

Hårfjerning, samt redskapene og metodene, er også kjønnnet, og dermed gitt ulik mening for kvinner og menn (Fyrand, 1987, Lie, 2010). Mens for eksempel barbering av skjegg anses som en mannlig praksis, forbindes voksing av legger med kvinners kroppsstell. Hovedsakelig har jeg valgt å bruke betegnelsen «hårfjerning» om stellet av hår på kroppen uavhengig av kjønn eller type hår og plassering. Dette til tross for at det ofte like mye handler om manipulasjonen eller frisering som fjerning av hår. Betegnelsen rommer også både kortere og langvarig borttagning av hår utført med ulike behandlingsmåter (barbering, voksing, epilering, laser, pinsett, høvel).

4.2 Bakgrunn og utbredelse

Barberblader har vært brukt som hårfjerningsredskap i årtusener, og er funnet i graver i Babylon og Egypt 3500 år tilbake, ifølge den norske hudlegen Ole Fyrand (1987, s. 39). De siste årtiene har derimot barberhøvler utviklet seg kraftig, og utvalget i elektriske maskiner, tilpasset hårveksten og bruk på ulike områder på kroppen, er nå enormt. Barbermaskiner til kvinner og menn har en ulik utførelse og selges under kjønnede navn, selv om metodene for hårfjerning er lik (Fyrand, 1987, Lie, 2010).

Til kvinner er utvalget i metoder større; både voks, strips, hårfjerningskremer, laser og epilering benyttes. Kvinner har også brukt hårfjerningskremer i lange tider, men det ble først fart i utviklingen av slike kremer på slutten av 1800-tallet i forbindelse med garveindustrien (Fyrand, 1987, s. 43). Den første kommersielle barberhøvelen spesifikt fremstilt for kvinner ble lansert i 1914–15¹². Siden har utvalget av produkter, behandlinger og tjenester i egne salonger for å dekke oppståtte behov om å fjerne «sjenerende» kroppshår hatt en enorm vekst. Tilbud rettet mot menn har de siste tiårene også vært økende i omfang, både med egne barbersalonger og behandling av kroppshår.

Ifølge Toerien, Wilkinson og Choi (2005) er fjerning av kroppshår for kvinner svært normativt i moderne vestlige kulturer, men kun tre studier om daglig hårfjerning («mundane depilation») er publisert. Disse var basert på data fra USA (Basow, 1991) og Australia (Tiggemann og Kenyon, 1998). Studien til Toerien, Wilkinson og Choi (2005) er utført i Storbritannia. De undersøkte hårfjerningspraksiser som omfattet flere kroppsområder og hårfjerningsmetoder, samt sammenhengen mellom hårfjerning og alder. Over 99 prosent av deltakerne rapporterte at de fjernet noe hår, de fleste fra under armene, bena/leggene («legs»), skrittet, og øyebrynene. Barbering av kroppshår og napping av hår i ansiktet var de vanligste hårfjerningsmetodene (ibid.).

Toerien, Wilkinson og Choi (2005) inkluderte variabelen alder i sin studie. De fant signifikante sammenhenger mellom informantenes alder, forekomst av og frekvens for hårfjerning. Sammenlignet med informantene i den eldste gruppen (51 år og eldre) var utbredelsen av hårfjerning størst blant de yngste gruppene (yngre enn 20 år, 21–30 og 31–50 år). Derimot var det å fjerne hår på leggene utbredt i alle aldersgruppene. Å fjerne hår i

¹² Ifølge nettsiden til Nordiska Museet: <https://www.nordiskamuseet.se/utställningar/har>

skrittet hadde liten forekomst i gruppen over 51 år, mens få av informantene under 20 år hadde fjernet uønsket ansiktshår. Flertallet av informantene opplyste at de startet hårfjerningen i puberteten. Disse funnene stemmer godt overens med mitt inntrykk basert på lesing av spørrelistesvarene.

I undersøkelsen til Toerien, Wilkinson og Choi (2005) svarte over 90 prosent av deltakerne at de hadde fjernet hår fra under armene og bena, og over 80 prosent fra underlivet og øyebrynene. Forskerne mener derfor at hårfjerning fra disse områdene må ses som særlig normative. De konkluderte sin studie med at hårfjerning er blitt en selvsagt del i fremstillingen av en akseptabel form for femininitet (ibid.).

Toerien, Wilkinson og Choi (2005) påstår at deres funn om hårfjerning som en dagligdags norm er potensielt overførbart til alle kvinner i moderne vestlige kulturer. Trolig er resultatene fra studien i stor grad overførbare til norske forhold. Men mens materialet til Toerien, Wilkinson og Choi (2005) er kvantitativt, er NEG-svarene kvalitative, og materialenes ulikhet gjør det lite relevant å sammenligne resultatene. Selv om ikke materialene kan sammenlignes direkte, kan det likevel være likheter. Resultatene i studien til Toerien, Wilkinson og Choi (2005) samsvarer også med mine funn av tendenser og oppfatning basert på gjennomgangen av spørrelistesvarene.

Også menn er og har vært opptatt av kroppsbehåring. Dette har imidlertid vært minimalt gransket gjennom vitenskapelige studier. I spørrelistematerialet svarer mennene at de steller skjegg og hår i ansiktet jevnlig, noen få barberer seg under armene i blant, mens noen flere nevner at de trimmer kjønnsåret. Dette har nok også med meddelernes alder å gjøre siden det er færre menn som har svart på spørrelisten, og de som har svart kan kategoriseres som «eldre». Basow og O'Neil sin studie fra 2014 viste at fjerning av kroppshår muligens er i ferd med å bli en normativ praksis og preferanse blant mannlige amerikanske collegestudenter, men deres resultater er ikke overførbare til NEG-s spørrelistemateriale. At denne trenden ikke kommer til syne i NEG-materialet kan komme av at de mannlige meddelerne er eldre så vel som kulturelle forskjeller.

Både kroppen, praksisene for kroppspleie og diskursen rundt dette er fortsatt knyttet til kvinnelighet (Ambjörnsson, 2004, Bordo, 1997, Solheim, 1998). Selv om kvinners fjerning av kroppshår er sterkt normativt utbredt gjennom flere kulturelle kontekster i dag, viser beskrivelser av kvinners hårfjerning i gamle Egypt, Hellas, Romerriket, Tobriand-øyene,

Uganda, Sør-Amerika og Tyrkia at dette verken er et moderne eller entydig vestlig fenomen (Cooper, 1971 i Toerien, Wilkinson og Choi, 2005, s. 399). Den lange historikken, og den dokumenterte utbredelsen av fenomenet, antyder at kvinners hårfjerning har sosial betydning, ifølge Toerien, Wilkinson og Choi (2005). Videre viser de til at det er en tydelig vidtspredt symbolsk assosiasjon mellom kroppshår eller dets fravær, og kjønnsideal, der å ha kroppshår i dag indikerer maskulinitet og å ha en hårløs kropp er et symbol på feminitet (ibid.).

I «Håret vårt: pleie, sykdom og psykologi» (1987) omtaler Fyrand betydningen behåring har for «hvordan vi oppfatter oss gjennom omgivelsenes reaksjon på vårt utseende» (ibid., s. 35). Ifølge Fyrand er kvinner mer følsomme enn menn for å ha for mye hår på de «gale» stedene på kroppen. Hårvekst fungerer som skille mellom kvinners og menns kjønnsidentitet (ibid.). Å skille mellom kjønn danner ett av de grunnleggende prinsippene for å skape symbolsk orden (Lie, 2010, Solheim, 1998, 2007). Symbolsk orden er ikke noe gitt og stabilt, men en kontinuerlig aktivitet der nye fenomener må settes på plass og gamle justeres. Hva som skaper kjønnsdifferensiering, og innholdet i de kulturelle kategoriene kvinnelighet og mannlighet, er kontinuerlig gjenstand for diskusjon (Lie, 2010). I antropologiske studier har hår både på hodet og kroppen blitt gransket som fenomen (Douglas, 1996, Synnott, 1987). Verken meningsladingen eller den unisone vektleggingen av den hårløse kvinnekroppen er statiske. Gjennom historien har også menn fjernet eller stelt hår på kroppen og i ansiktet begrunnet med hygiene og tro, for eksempel i forbindelse med krigføring (Liliequist, 1999).

4.3 Funn og hårete betydning

I denne delen vil jeg ta for meg hovedtendensene som jeg har funnet i spørrelistematerialet om stell av ansikts- og kroppshår. Overordnet har jeg valgt å fokusere på hvordan fjerning av hår i ansiktet og på kroppen er kjønnede praksiser og hvordan disse er påvirket av normer og tanker om renhet, som igjen står i forhold til forestillinger om kjønn. Kjønnforskjell danner en av de grunnleggende kategoriene i kulturen (Lie, 2010). Symboler er derimot ikke bare avspeilinger av kulturen, de virker også formende. Gjennom praktisering av kroppspleierutiner, lærer man at forskjeller eksisterer, men man er også med på å reproducere og befestede de samme normative praksisene. Hvordan meddelerne *omtaler* stell av kroppen sier noe om normene og forventninger til kropp og kjønnsroller utfra en sosial kontekst.

Kroppspåleie blir i høy grad gjort til et offentlig tema og samtidsdiskurs. Med sin synlighet blir hår markører for kjønn og forestillinger om renhet, så vel som for egenart og kultur – smak, stil, og gruppetilhørighet. Hår på hodet har til alle tider vært knyttet til sosial status og identitet. Som meddeleren i dette eksempelet uttrykker:

Frisyren jeg har nå har jeg hatt i cirka fire år. Den er en direkte identitetsmarkør for meg, og skiller seg kraftig fra andre. (...) Jeg har bakgrunn fra arbeiderklassen, og min identitet som skinhead er en slags hyllest og bevissthet om hvor jeg kommer fra. (44751, kvinne, 29, tekstforfatter og kulturviter)

Det er derimot ikke bare håret på hodet som benyttes som markør for klasse og preferanser. Kroppshår, som del av kroppens ytre flate, signaliserer i likhet med hårfrisyre, klær, kosmetikk og ulike former for kroppsmodifikasjoner (kirurgiske inngrep, piercing og tatoveringer) identitet og tilhørighet i verden (Ambjörnsson, 2004, Engelsrud, 2006, Holland, 2004). Ved siden av å ha en slik sosial betydning, er kroppshår en markør for kjønnsulikhet. En meddeler svarer:

Jeg napper øyenbryn. Jeg har ingen plagsomme ansiktshår ellers. Jeg barberer legger, bikinilinje og under armene. Jeg har ikke spesielt sterk eller mørk hårvekst så jeg kan godt la hårene på leggene vokse en uke før jeg barberer igjen, hårene under armene tar jeg ca 2 ganger per uke. Det er aller mest de sosiale forventningene og det allmenne bildet av at hårløst er pent som gjør at jeg barberer. Jeg tar dog ikke kjønnshårene for jeg vil se ut som en kvinne, ikke som et barn nedentil. Dessuten føler jeg det er uhygienisk å være hårløs der nede. (44731, kvinne, 34, seniorkonsulent)

I dette eksempelet er det flere moment jeg vil komme nærmere tilbake til i dette kapittelet; differensiering mellom hårfjerningsmetoder (nappe, barbere), språk («plagsomme ansiktshår»), synlighet (hårvekst), behov (hyppighet og begrunnelser), refleksjoner (uttalt) om normer og kvinnelige skjønnhetsideal, trender og oppfatninger om renslighet. Sitatet er også typisk for beskrivelsene av hårfjerningspraksiser i spørrelistematerialet, særlig når det gjelder omtalen av ansikt- og kroppshår som lite nøytral. Tvert imot later håret til å være ladet med mening, noe som også gjenspeiles i ordbruken. Flere reflekterer også rundt sin egen praksis, og ytrer sin mening om påvirkning, samfunnsforhold, forventninger og ideal.

4.3.1 Betonte soner

Begrunnelsene for å fjerne hår på ulike områder av kroppen varierer. Utfra en gjennomlesing av svarene blir det klart at hår ikke oppfattes som én kategori. Meddelerne deler inn håret på kroppen utfra område. Håret på kroppen som omtales er i hovedsak hår under armene

(armhulehår), hår på leggene og kjønnsår. Ansiktshår holdes adskilt, som en egen kategori. I likhet med spørsmålstillingen og omtalen av vask av kroppen, inndeles håret i soner; hodehår, ansikts- og kroppshår (bryst, mage, rygg, under armer, legger, lår, underliv). Ulike soner behandles altså med ulike tankesett, der håret har eller gis forskjellig mening (Synnott, 1987). Hårets plassering får betydning når det kommer til det opplevde behovet for hårfjerning; hyppighet og behandlingsmetode. Om, eller i hvilken grad hårveksten er ønsket eller til sjenanse er dessuten avhengig av meddelerens kjønn og alder, og er kontekstuel.

Som i Toerien, Wilkinson og Choi (2005) sin studie påvirkes metoden for å fjerne håret av hvor på kroppen det sitter. For enkeltstrå i ansiktet kreves en nøyaktig og hensynsfull metode, mens for menns skjegg og der hårveksten er striere må kraftigere metoder benyttes. Tett hårvekst fjernes ved å barbere, bruke hårfjerningskrem, vokse eller epilere, mens det er pinsetten som tas frem for å nappe enkeltstrå i ansiktet og forme bryn. Følgende sitat er et eksempel på hvordan ulike behandlinger brukes for ulike områder:

Napper øyenbryn forsiktig med pinsett i underkant. Barberer under armene og i skrittet. Bruker epilator på beina. (44709, kvinne, 37, fryselageransvarlig).

Sitatet bringer også frem temaet teknologi. En spesialisert maskinpark må til, med apparater til allsidig bruk for bekjempelsen av uønsket hårvekst. Som denne meddeleren forteller, kan dette bestå av napping, barbering, lysbehandling, epilering og klipping med egnet verktøy:

Jeg fjerner uønsket hår i ansiktet. (...). I tillegg til napping og barbering så bruker jeg "hjemmelaser", lysbehandling av hårrøttene og det reduserer faktisk veksten merkbart. Jeg barberer armer, bikinilinje og legger/lår. Noen ganger epilere jeg (napper). Kjønnsår klipper jeg kort-kort med ujevne mellomrom ved hjelp av en hår-trimmer. (44606, kvinne, 48, ingeniør/lærer)

Både kvinner og menn opererer ulike maskiner for å frisere og fjerne hår i ansiktet og på kroppen. Maskinparken involverer ulik type kompetanse i å håndtere, både å vite hva som skal brukes til hvilke hår og hvordan man skal operere apparatet. Denne kompetansen i «å gjøre hår» har dessuten et kjønnsaspekt. Fordi kroppen er kjønnnet, både biologisk og kulturelt, vil også håret i sonene være det. Videre er verktøyene og metodene som kreves for hårfjerning kjønnnet. Her omtaler meddeleren barberhøvelen sin i hermetegn som en «kvinnebarberhøvel», uvisst hva den kjønnede omtalen utgjør av forskjell:

Jeg har "kvinnebarberhøvel" og raker leggene mine jevnlig, jeg tar også bort hår under armene, og ved skrittet slik at jeg kan gå i badedrakt/bikini uten at hår stikker frem. (44669, kvinne, 66, bibliotekar/nå pensjonist)

En annen meddeler har oppdaget at barberhøvler «for menn» har sine fordeler:

Jeg bruker ikke voks eller napping, men en barberhøvel for herrer. Billig og fungerer fint. (44599, kvinne, 30, assistent/baseleder skole/aktivitetsskole)

Barberhøvler til kvinner og menn har kjønn design og tillegges symbolsk mening. I artikkelen «Tingenes kjønn» (2010) argumenterer Merete Lie for hvordan hverdagslige gjenstander sier noe om kjønn, og at kjønn også finnes i materiellkulturen, ikke kun tradisjonelt forstått som kvinner og menn. Når verdier, praksiser, produkter og redskaper, kategoriseres som maskuline og feminine, er det ofte basert på motsetninger; som hard og myk (ibid.). Form, farge og størrelse er med på å skape assosiasjoner til maskulinitet og femininitet, og virker forsterkende på etablerte normer.

«Materielle gjenstander er effektive ikke bare til å skape sosiale forskjeller, men også til å lære om dem» (Lie, 2010, s. 161). Selv om barberhøvlene i hovedsak skal fylle lik funksjon, er utformingen ulik, med variasjon i antall blader, farge og form. Bladene tilskrives kjønn både av produsentene og konsumentene (ibid.). Ifølge Lie gjenspeiler produktene verdier, smak, mote, preferanser og tradisjoner i samfunnet der de utvikles og brukes. Barberhøvlene gjenspeiler samfunnet de blir fremstilt i. De bærer like mye preg av samfunnsmessige normer og kulturelle tradisjoner, samt politiske og økonomiske interesser, som av hva som er funksjonell design.

4.3.2 Ansiktshår – stolthet og skam

For ansiktshår er det to ting som peker seg ut: kjønnsforskjeller og kontroll. Normene for mannlig ansiktsbehåring, eller type skjegg, har variert betydelig historisk og utfra faktorer som klassetilhørighet og religiøs praksis i ulike kulturer og samfunn. Om skjegget er til pryd eller bry, vil være en subjektiv oppfatning og påvirket av trender og miljø. Hårveksten blir induert av testosteron ved kjønnsmodning (Fyrand, 1987). Symbolsk forbindes skjeggvekst med mannlighet og virilitet, og har vært satt i sammenheng med både visdom, maskulinitet og høy status i samfunnet. Skjegget kan virke identitetsskapende, fungere som et individuelt varemerke og som en gruppemarkør (ibid.).

Siden hår i ansiktet hos menn også betyr bart og skjeggvekst som for mange har positive konnotasjoner med overgang fra gutt til mann, differensierer jeg mellom den biologisk betingete hårveksten hos menn og ansiktshår som forekommer i ulik grad hos begge kjønn på kinn og hake, øyebryn, og øre- og neshår. Først et eksempel på ansiktshår som «mannlig»:

(...) eg meiner heilt og fast at dei aller fleste menn ser langt betre ut med skjegg enn utan. Det er noko trygt, stabilt og jordnært ved skjegget. (...) Eg er velsigna med god hårvekst, både på hovudet og elles. Håret på hovudet og på haka likar eg godt, men eg kan styre meg for framferda til både augebryna og nasehåra mine. Augebryna veks seg saman, om eg ikkje held dei frå einannan, og nasehåra mine truar med å tvinne seg saman med barten om eg ikkje går drastisk til verks. Ein nasehårtrimmar frå Clas Ohlson har mang ein gong vore redninga. (44662, mann, 30, student)

Selv om meddeleren trekker frem skjegget som mannlig prydsymbol, er han lite begeistret for den uorden det uønskete ansiktshåret fører med seg. Han bryr seg om å unngå at øyebrynene vokser sammen og går «drastisk til verks» mot de uregjerlige neshårene med et eget apparat. Sitatet viser hvordan Douglas' teori om orden er anvendbar ved at meddeleren griper inn for å holde brynene atskilt og skille neshårene fra barten.

I Synnotts teori om motsetninger trekker han frem forskjellen mellom kvinner og menns hårvekst. Han påstår at «the shame of one sex is the glory of the opposite sex» (ibid., s. 381). De kvinnelige meddelerne i spørrelistematerialet omtaler da også ansiktshår utelukkende som problematisk. Ansiktshår antyder manglende kontroll eller likegyldighet, er skamfullt og ses på som stygt, som eksemplene under viser:

Jeg napper i ansiktet fordi jeg synes det er stygt og ser litt likegyldig ut hvis det står ut et langt, stivt hår fra f.eks. haka eller hvis jeg synes jeg får bartehår. (44633, kvinne, 56, tegnelærer)

Hår i ansiktet er både noe man selv skjemmes over og frykter å miste kontrollen over, og reagerer negativt på hos andre:

En siste ting jeg reagerer på, er kvinner med lange, mørke hår i ansiktet. Da lurert jeg på om de vet at de er der eller ikke, og håper at de har tatt et aktivt valg om å la dem være der - det synes jeg er ganske tøft, men samtidig er det jo veldig trist om de ikke vet at de er der, og ikke får hjelp til å fjerne dem dersom de hadde ønsket det. (44652, kvinne, 26, kundesentermedarbeider)

De kvinnelige meddelerne omtaler ansiktshåret i nærmest voldelige vendinger som noe som må kontrolleres, følges med på og fjernes umiddelbart for ikke å miste sosial anseelse. Denne

meddeleren opplever ansiktshår som skamfullt, og hun skriver at nesehår er pinlig å ha som kvinne:

Jeg blir flau når jeg merker at jeg har uønsket hår i ansiktet, og napper det ut med pinsett. Jeg fjerner hår på hake og overleppe. I tillegg fjerner jeg nesehår, fordi det er pinlig å ha det som kvinne. (45150, kvinne, 41, museumspedagog)

Hos de mannlige meddelerne nevnes tette øyebryn, øre- og nesehår med mindre grad av alvor. I tillegg er det en forskjell i oppmerksomheten som rettes mot den uønskede forekomsten av hår. Mens kvinnene vokter seg vel for å fjerne hårene før de kommer til syne, forteller flere av de mannlige meddelerne at de først er blitt oppmerksomme på hårveksten ved at frisøren har (også ubedt) frisert øyebryn, øre og nesehår. Et eksempel:

Barberer skjeggveksten. Ellers gjør jeg ikke noe med øvrig hårvekst i ansiktet. Om jeg benytter tyrkisk frisør, stusser de gjerne øyebryn og ørehår uten at jeg ber om det. Kroppshår får vokse som det vil. (44595, mann, 70, seniorrådgiver)

Flere av de mannlige meddelerne forteller at hårveksten i ansiktet reguleres av andre, og da ofte med hensyn til en partners preferanser:

Skjegg barberer jeg vekk. Prøvde for mange år siden å anlegge skjegg, syntes det var fint sjøl, men etter iherdige protester fra min kone tok jeg det vekk! (44673, mann, 72, spesialpedagog)

Det å overlate opprydningen til andre eller ta hensyn til partnerens ønske om behåring, kan altså gå på bekostning av egne preferanser når de ikke samsvarer. Men også kvinner kan «outsourc» ansvaret og la for eksempel frisøren frisere brynene:

Jeg napper eller skjærer øyebryn. Oftest hos frisør da jeg ikke gidder dette selv. Så maks en g pr måned. (44671, kvinne, 35, deltidsansatt, assistent, veterinærklinikk)

Det er individuell variasjon i hvor opptatt meddelerne er av ansiktshåret, men håret får oppmerksomhet og pleies av både de kvinnelige og mannlige meddelerne. Hvordan hårveksten betegnes og behandles, om ansiktshåret er problematisk eller til pryd, står derimot i motsetning.

4.3.3 Kjempende kvinner og myke menn

Hater tanken på stive hår som jeg tror alle kan se. (44645, kvinne, 63, serveringsdame)

Språk både muliggjør og rommer uttrykk for verdier og holdninger. Måten kroppen og kroppspleie omtales på, viser status og betydning innenfor sammenhengen meddelerne opererer i. I omtalen av ansiktshår blir språket særlig talende for hvor sterke følelser som er knyttet til hår på kroppen. Tonen og terminologien er aggressiv, og ord som «vokte» og «kontroll» går igjen. Det «nappes», «klippes» og «plukkes» nesten ustoppelig for å unngå at hår synes og stoppes fra å «vokse fritt». Formuleringene viser hvordan håret er noe som må holdes under oppsyn så det ikke flyter ut og kommer ut av kontroll, som i dette sitatet:

[Ansiktshår] kontrollerer jeg med pinsett - burde nok vært flinkere til å gjøre det ofte, men jeg har helt lyse dun, så siden det ser greit nok uansett er jeg nok litt mer sløv på den rutinen enn andre. Enn så lenge er jeg ikke plaget med hverken bart, nesehår eller ørehår. Jeg har derimot to irriterende hår under haken jeg må følge med på, de er stive og ekle om de får vokse ut litt. De får ikke lov til dét. (44515, kvinne, 31, hjelpepleier/kulturvitenskapsstudent)

Meddeleren sier også at hun «burde være flinkere» som viser til hvordan dette er både verdiladet og en normativ praksis. Hun slipper derimot lettere unna granskende blikk fra omgivelsene fordi hårene er lyse og mindre synlige og kan derfor tillate seg å være litt lat. «Enn så lenge» indikerer at sjenerende ansiktshår er en ventende årsak til plage og bry. De to hårene under haken anser hun likevel som irriterende og «ekle», og hun holder dem derfor under streng oppsikt og kontroll.

Hårfjerningspraksisene har en rekke ulike språklige uttrykk. Metaforene som mange av meddelerne benytter er knyttet til kamp og krigføring («skjærer», «brutalt», «fjernes», «gjøre tjeneste») og hagearbeid («luker», «napper», «buskete», «skjeggstubber», «vedlikeholder», «vekst», «viltvoksende», «dott», «tyte frem»). Som gartnere friseres håret og holdes på plass slik at det ikke vokser vilt eller sprer seg ukontrollert utover. Som soldater bekjemper og utrydder kvinnene fienden; håret:

Det hender at jeg skjærer bort litt øyenbryn, når det er blitt [viltvoksende]. (45423, kvinne, 39, ikke opplyst yrke)

En annen formulering som gjentas er at håret «tas» (has på), som i dette eksempelet:

Når de ikke får gro ut [synes] de mer når de kommer frem og så tar jeg dem. (44769, kvinne, 50, kunsthistoriker)

Det er også noe pliktmessig over ordbruken rundt den gjentagende og kontinuerlige arbeidet. På tross av smerter eller ubehag opprettholdes «krigføringen». Til hårfjerningen bruker man

ulike redskaper eller «våpen». Kvinnene er i konstant kamp med kroppen for å forbedre den. Dette forteller at kroppen ikke er presentabel som den er. Den må kontrolleres og arbeides med før den kan gå ut i verden (Toerien, Wilkinson og Choi, 2005).

I likhet med funnene i Toerien, Wilkinson og Choi (2005) er ansiktshår noe man etter hvert må behandle mer ettersom alderen skrider frem. Selv om omtalen arter seg forskjellig, beskriver både de mannlige og kvinnelige meddelerne i spørrelistematerialet økt oppmerksomhet rettet mot uønsket hår på haka, i ørene og nesa, ettersom man når høyere alder. Flere av de kvinnelige meddelerne bruker hermetegn rundt hårvekst som forbindes med menn, som «bart» og «skjegg» eller «skjeggbuster», som denne meddeleren:

Bruker pinsett til øyebryn, nesehår og "skjeggbuster" som vokser frem her og der i ansiktet, mest på haka og overleppa. (44757, kvinne, 72, lærer)

Betegnelse som omtales er maskulint betont. Bruken av hermetegn rundt «skjeggbuster» viser til at hårveksten forbindes med mannlige kjennetegn, og er nok ikke like kraftig som hos en (biologisk) mann. Det viser hvordan håret lades feminint eller maskulint avhengig av kjønn til kroppen det sitter på.

De mannlige meddelerne nevner stell av hår på hodet, ansiktet og kroppen som del av faste pleierutiner som noe de både bryr seg om og reflekterer over, men beskrivelsene er gjennomgående nokså nøkterne og ofte kortfattet. Flere nevner ytre påvirkning som militærtjeneste, jobb og utenlandsopphold, eller hensyn til omgivelsene som begrunnelse for trimming av kroppshår. Mens fjerning av kroppshår er gjenstand for betydelig refleksjon i flertallet av de kvinnelige meddelerne svar, later mennene til å ta relativt lett på sine hårfjerningspraksiser, og holder en distanse til sin egen kropp:

Napper en del øyebryn med pinsett. Grovbarberer under armer og kjønnsår. Barberer skjegg daglig (unntatt i ferieperioder). Fjerning av hår under armer har med svetting og deodorantbruk å gjøre. Kjønnsår har med soling og ønske om å unngå for voldsom hårvekst. Fjerner lange "viltvoksende" øyebryn. (44809, mann, 53, inspektør, offentlig ansatt)

Skjegg og hår på brystet kan være viktige markører for maskulinitet, men også uregjerlig hårvekst og manglende kroppspoleie og hårfjerning kan være maskulint i seg selv. En meddeler setter dette på spissen. Gjennomgående omtaler han menns hår- og kroppspoleiepraksiser svært nedsettende og bastant som noe som medfører femininisering. Det å stelle seg eller endre

hårfrisyre etter at denne ble anlagt «i 7-årsalderen», betyr «å erklære seg som ikke-mann» og å være «blankskalle er bedre enn mistanke om å være feminin». Om hårfjerning svarer han:

Man barb[e]rer seg. Alt annet får være i fred. Alternativt - man er en homoseksuell metroseksuell misdannelse.... (44608, mann, 60, sekretær)

Følger man resonnementet til meddeleren over, medfører kroppsspleie og hårfjerning en enorm risiko for tap av maskulinitet.

I motsatt ende kan svaret til denne meddeleren som både har mye kunnskap om produkter og kroppsspleie, og finner velvære i og gleder seg over eget stell, plasseres. I tillegg forteller han at han har brukt både den kvinnelige og mannlige formen på navnet sitt:

Før gjorde jeg lite, men nå tar jeg alt rundt øynene, bryn, nese og ører. (...) Gjør det ofte, DVs flere ganger per måned, noen ganger flere ganger i uka. Alltid når jeg er på ferie. Selvpleie. Luksus. Kan gå en uke eller to uten å barbere meg. Barer nå oftere og oftere til en "[smultring]" rundt munnen. Barberer ofte pga kløe. Oppdaget hudpleieprodukter i midten av trettiårene. Deilig luksus. Kan mye om ulike produkter i dag. (...) Har i perioder hatt to navn, mitt guttedøpenavn og et feminina av guttenavnet. Gøy! (44776, mann, 43, produsent - konsulent)

Meddeleren er ikke representativ for den mer tradisjonelle kjønnsfremstillingen som dominerer spørrelistematerialet. Likevel illustreres det at konsekvensene av å ikke behandle hårvekst tilsynelatende ikke er like store for mennene i møte med omverden.

Hårfjerningspraksisene, eller det å «gjøre hår», er ulike for kvinner og menn i handlinger så vel som i omtale. Kjønnsforskjellene vises ved at det å kjenne til og følge normative hårfjerningspraksiser blir feminint ladet, mens det å være likegyldig eller ikke å fjerne kroppshår blir en måte å utøve maskulinitet på. Meddeleren over later jo til å bry seg vel så mye som noen, han vil bare ikke at det skal oppfattes slik. Avstandstagningen til kroppsspleie og kunnskap om stell er noe sosialantropologen Fanny Ambjörnsson (2004) også poengterer som et funn hos tenåringsguttene i sin kvalitative feltstudie på et gymnas i Sverige.

Det er imidlertid en motsetning som bærer preg av en «omvendt» tradisjonelt kjønnets praksis i beskrivelsene av kvinner og menns hårfjerning: Mens kvinnene går til angrep, hardt og aggressivt i kamp mot kroppen og bruker adjektiv ofte forbundet med mannlighet, utviser menn mer omsorg og steller og pleier kroppen «mykt». Dette går på tvers av tradisjonelle normative forestillinger om maskulinitet.

4.4 Begrunnelser for hårfjerning

Spørsmålstillingen i NEG's spørreliste legger opp til mer enn rene beskrivelser av hva og hvordan, og stiller konkrete spørsmål om begrunnelse og refleksjon. Meddelerne har ulike begrunnelser og tanker rundt hvorfor de gjør som de gjør. Praksisene for hårfjerning varierer utfra flere faktorer, og ligner i stor grad på begrunnelsen for vask av kroppen. Soner, sesong eller sammenheng, og omverden spiller inn også her. Hvordan dette kommer til uttrykk kan både være eksplisitt og mer implisitt, slik spørsmålstillingen legger opp til.

Flere av meddelerne beskriver sin hårfjerningspraksis som noe de utfører «jevnlige» og «ved behov». Som med vask av kroppen er «behovet» for hårfjerning en udefinert størrelse; begrepet er upresist og åpent for individuell tolkning. I svarene kan meddelerne personlige gjengivelser av hyppighet, eller behov og begrunnelser for hårfjerning, derfor være relativt diffust beskrevet, som i dette eksemplet:

Barberer underarmene og leggene kun på sommerhalvåret. Bikinilinjene ved behov. (44710, kvinne, 41, familierapeut)

Meddeleren her sier ingenting om hvor ofte eller hva hun legger i «behov», bare at det er et behov. Andre svarer mer konkret ved å utdype hvor regelmessig og hvordan de fjerner hår og fra hvilke områder, eller hva behovet faktisk innebærer. Noen opplever derimot ikke et behov i det hele tatt:

Jeg har lite kroppshår, så dette er et ikke relevant tema for meg. Jeg måtte aldri fjerne hår på leggene eller under armene. (44713, kvinne, 65, kulturskolelærer)

Fordi meddeleren mener hun har «lite kroppshår», utgjør det altså ikke noe problem for henne. Samtidig indikerer det at hun aldri «måtte» fjerne det, at det er noe man ellers «må».

Jeg skal nå se nærmere på hvilke grunner meddelerne oppgir for hårfjerning.

4.4.1 Synlighet og sosiale normer

Hårveksten har alltid holdt seg innenfor buksestrikkene så det har aldri vært sjenerende for meg. (45005, kvinne, 62, sykepleier/skribent)

Som sitatet viser, er det først og fremst når håret er synlig at det utgjør et problem. En hovedtendens innen begrunnelsene til hårfjerning er da også at håret på kroppen synes i sosiale sammenhenger.

Dette fremkommer både direkte og indirekte i svarene. De sosiale begrunnelsene er ofte begrunnet med estetiske preferanser eller renslighet, men det kommer likevel frem at det er ubehaget ved at hårene er synlige for andre som virkelig er problematisk. Det er viktig at hårene ikke skal være stikkende eller synlige, og de tas oftere bort om sommeren mens håret får vokse mer fritt om vinteren. Flere sier de ikke trenger å bry seg så mye med hårfjerning fordi de har lyse eller tynne hår, som altså da ikke er til sjenanse fordi hårveksten er mindre synlig i sosiale sammenhenger. De slipper unna noe av strevet med å leve opp til idealet for kvinnelighet.

Behovet uttrykkes også eksplisitt til å variere utfra sosiale føringer, og om områdene skal blottes for andre, være seg en partner, i selskapslivet eller etter badesesongen. For hår på kroppen er synlighet og hensyn til en partner grunner som ofte nevnes hos meddelerne.

Både kvinner og menn svarer at de fjerner kjønnsår av direkte eller indirekte hensyn til seksuell aktivitet. Denne meddeleren er konkret i beskrivelsen av sitt «behov» for hårfjerning og begrunner hensyn til partner helt eksplisitt:

Eg barberer kroppshår for å føla meg rein og fordi eg føler meg meir attraktiv for mannen min. (44805, kvinne, 29, student (under attføring))

Den neste meddeleren trekker frem det at hun ikke har partner som noe som gjør henne mer fri til «å slappe av» rundt friseringen, men hun gjør det likevel begrunnet med hygiene:

Siden jeg ikke [er] i noe forhold er jeg mer avslappet ang frisering av kjønnsår nå enn tidligere - jeg stusser så ingenting blir lengre enn 1cm, men å barbere selve kjønnet gjør jeg kanskje bare en gang eller to i mnd for renslighetens del. (44515, kvinne, 31, hjelpepleier/kulturvitenskapsstudent)

Behovet for hårfjerning rasjonaliseres til å samsvare med egenpleie i form av en følelse av å være attraktiv, velvære og renhet, mens det bakenforliggende motivet har sammenheng med hårets synlighet i sosial sammenheng.

4.4.2 Renhet og velvære – skitt, orden og lukt

Syns det er viktig å se renslig ut. Ergo barbering og napping. (44735, kvinne, 26, ikke opplyst yrke)

Et annet argument for hårfjerning er hygiene. Det settes likhetstegn mellom glatt og rent. Mange assosierer kroppshår med urenslighet, og det virker som det bryter med en forestilling om både orden, renhet og estetiske preferanser. Hårløsheten opprettholdes for å sikre orden. Fordi både selve hårveksten og hårfjerningspraksisene er kjønnete, spiller også et kjønnsaspekt inn her, med ulike normer for kvinner og menn. Dersom normene for kvinnelig hårløshet brytes, oppstår følelser av ubehag. Denne meddelelsen fremhever velværet og renhetsfølelsen hun opplever at det å være nybarbert under armene og på leggene gir:

Nyvaska hår og nybarberte armhuler & legger får meg til å føle meg ren. (44703, kvinne, 33, sosionom)

En annen begrunnelse er at hår i armhulene og underlivet forårsaker eller medvirker til *lukt*. Hovedbegrunnelsen for å fjerne hår under armene er at det fører til (mer) uønsket svette- eller kroppslukt. Dette er noe som særlig trekkes frem som grunn hos kvinnene, men som ikke ser ut til å gjelde i samme grad for menn, siden få av de mannlige meddelelene fjerner armhulehåret regelmessig. Det kan igjen bety at aksepten for kvinner å oppfattes som «rene» og luktfri er mindre enn det er for menn å lukte. Videre er kanskje til og med det å lukte svette, *mannlig*. Samtidig er det eksempler på at menn også viser til lignende forestillinger om hygiene og lukt:

Jeg barberer meg som regel daglig men lar ofte [skjegget] gro i helgene og venter til mandagen med å barbere meg. (...) Ellers lar jeg håret på resten av kroppen gro, bortsett fra håret i armhulene som jeg barberer ca hver 3 måned på grunn av svettelukt. (44716, mann, 57, avdelingsleder)

4.5 Påvirkning – ytre påføringer og indre preferanser

I hvilken grad og hvordan meddelelene er påvirket eller følger egne preferanser når det kommer til hårfjerning skyldes både bevisste og ubevisste årsaker. Svarene uttrykker også et komplekst bilde av hva som er personlig smak eller samfunnsideal. I tillegg varierer det i hvilken grad meddelelene uttrykker tanker om dette implisitt eller eksplisitt. Begrunnelsene, være seg personlige preferanser for estetikk, hygiene eller velvære, gjenspeiler kulturelle

forestillinger og ideal, uavhengig av om meddeleren eksplisitt viser til ytre faktorer i sitt svar. Flere sier, direkte eller indirekte, at grunnen til at de fjerner kroppshår er fordi de synes det er stygt:

Jeg fjerner det kroppshåret jeg har nevnt over fordi jeg synes det er veldig stygt [med] hårete legger og det har jeg gjort siden jeg var tenåring, likeledes under armene. (44669, kvinne, 66, bibliotekar/nå pensjonist)

Akkurat hvorfor kroppshår er så stygt er ikke nærmere utdypet. Som uttalt hos denne meddeleren:

Eg synest ikkje det er fint med hår på beina når leggene visest, men veit ikkje heilt kvifor. Eg har alltid teke vekk hår på beina. (44618, kvinne, 41, sivilingeniør)

Andre kan gi eksplisitt uttrykk for at de er påvirket av skjønnhetsideal og hvordan dette påvirker deres vaner og følelse av velvære:

Jeg synes det er ubehagelig å ha hår under armene og ha langt kjønnsår, det føles urenselig. Jeg blir nok helt klart også påvirket av skjønnhetsideal i tiden. Jeg skulle gjerne følt meg vel med å gå med bare kjole og hårete legger. Jeg begynte først med å fjerne hår under armene. Jeg begynte å barbere leggene når håret der ble mørkere og mer synlig. (44593, kvinne, 27, student)

Flere moment kan trekkes frem i dette eksempelet. Først, at hun opplever det som ubehagelig og urenselig å ha hår under armene og «langt kjønnsår» (uten at «langt» defineres nærmere). Samtidig sier meddeleren at hun skulle ønske at hun kunne føle seg vel uten å fjerne håret på leggene, og dette setter hun selv i sammenheng med samtidens skjønnhetsideal. Hun forteller at hun begynte med å fjerne håret under armene, og begrunner hårfjerningen på leggene med at håret der etter hvert ble synligere. Slik reproducerer hun det gjeldende «rene» og hårløse kvinnelige skjønnhetsidealet som hun gjerne skulle unnsuppet å følge. Meddeleren forbinder hårfjerning med renslighet, men sier derimot ikke hvorfor det skulle være mer renslig enn å la håret være. Sitatet er et eksempel på hvordan det opplevde behovet for hårfjerning henger sammen med gjeldende kroppsideal og normer, både for kjønn og renhet. Sitatet viser hvordan disse to begrunnelsene, synet på renhet og estetiske preferanser, er flettet sammen og kjønnnet.

Enkelte meddelere er imidlertid enda mer konkrete i sine svar når det kommer til påvirkning. I besvarelsene trekkes trender i tiden, nære omgivelser eller utenlandsopphold frem. Denne

meddeleren forteller at hun har latt seg påvirke av mediefokus og normer i nære omgivelser når det kommer til hårfjerning:

For 10 år siden vart det meir fokus i media og blandt venner, å barbere meir i underliv. Begynte da å barbere underlivet heilt. Barberer fortsatt underlivet, men lar det være litt igjen. Fordi eg synes det ser meir naturleg og kvinnelig ut, enn ingen hår. (44805, kvinne, 29, student (under attføring))

Mens denne meddeleren sier eksplisitt at hennes foretrukne preferanse er indoktrinert:

Hårfjerning under armer og legger er helt klart noe jeg føler jeg "må" gjøre, primært for at ikke andre skal reagere. Og er vel tilstrekkelig indoktrinert selv, til også å synes det er penest slik. Heldigvis er jeg for gammel til å måtte forholde meg til nyere "krav" om forming eller fjerning av kjønns hår. Det er helt uaktuelt for meg - og har også fått med meg at det ikke er noe poeng, helsemessig. (44822, kvinne, 47, webredaktør)

Når meddeleren sier hårfjerningen er noe hun «må» (i hermetegn) gjøre, begrunnet «primært for at ikke andre skal reagere», sier hun at hun er underlagt en slags sosial kontroll av kroppen sin. Derimot mener hun selv at hun er for gammel til å følge dagens normer om kjønns hår. Det å ikke fjerne kjønns hår underbygger hun med at det ikke er hensiktsmessig av helsehensyn eller hygiene, selv om, som jeg også finner mange eksempler på i materialet, hårfjerning for mange nettopp handler om en forestilling om renhet. Flere kilder nevnes som årsak til påvirkning, personlige oppfatninger og endringer. Følgende meddeler peker særlig på fremstillinger i media og alminneliggjøring av ideal fra pornoindustrien:

Å fjerna kjønns hår var lenge heilt utenkjeleg og noko som berre hørde til i pornobransjen, men nå er det utenkjeleg å ikkje gjera det. Det er først i vaksen alder eg har begynt med det, mest som eit utslag av frykt for sosial stigmatisering. (...) Endringa har liksom skjedd umerkeleg, mellom linjene har eg lese meg til at det er ufyseleg å ikkje fjerna hår, og så har eg litt skamfull og stilltiande retta meg etter det. (44733, kvinne, 43, adjunkt)

At denne kommersielle påvirkningen leder til endringer i praksiser og normer for hårfjerning er en befestet tanke innen nyere tids (feministiske) kroppsdiskurs (Bordo, 1997). Dette innebærer at hun med sin fortelling både beskriver egne opplevelser, samtidig som hun med sin fremstilling deltar i den pågående diskursen om et kommersialisert kvinneideal.

Aldersforskjeller

Det kan virke som at alder har betydning for begrunnelsen for hårfjerning og hvordan man tenker om håret i ulike soner på kroppen. Det er særlig med alderen at uønsket øre- og nesehår

gror frem og blir til sjenanse. Mitt inntrykk er at for de yngre meddelerne (født 1980–90) er det flere som begrunner fjerningen av kjønnsår med renslighet, i motsetning til de eldre (født før 1960) som begrunner nettopp det å beholde håret i underlivet med hygiene. Derimot synes de eldre kvinnelige meddelerne at hår under armene er ufyselig, mens dette er noe noen av de yngre meddelerne kan la vokse ut. Hår på leggene er noe som langt de fleste kvinnene fjerner uavhengig av alder. Som med hårvekst på overleppen, er leggene en særlig «mannlig» definert sone. De eldre kvinnene som reagerer på at de yngre følger dagens hårløse ideal og fjerner kjønnsår, er samtidig en generasjon kvinner som hele sitt voksne liv har forholdt seg til og fulgt det å fjerne hår på kroppen (under armene og på leggene) som imperativ.

Når det kommer til idealet for kvinnelighet er det motsetninger mellom de som påpeker at kjønnsår er et tegn på at man er kvinne, og de som føler seg mer feminine uten. En del kommenterer at de beholder noe hårvekst fordi et glatt underliv er unaturlig. Noen setter det også i sammenheng med et barnlig eller negativt pornografisk ideal:

Jeg mener at å klippe og barbere bort alle spor av hår på kroppen ville innebære en håpløs kamp mot naturen, og jeg tenker om folk (menn) som mener at kvinner skal være helt bare nedentil f.eks. har et lolitaproblem som ikke anerkjenner den voksne kvinnen. (44655, kvinne, 47, sanger/studiekoordinator)

Det kan også virke som det er generasjonsforskjeller blant de mannlige meddelerne, mellom de som stiller kroppshåret ved å fjerne kjønnsår eller trimme brystkassa, og de som anser det som en uaktuell aktivitet. Også her veksler begrunnelsene mellom renslighet og kjønnsideal. De eldre mannlige meddelerne lar stort sett håret på kroppen være som det er, selv om noen «rensker opp» i skrittet i blant, mens de yngre fjerner særlig kjønnsår mer jevnlig. Men for noen har dette også endret seg gjennom livet:

Klipper og raker unna kjønnsår regelmessig. Opplevs som rensligere. Vedrørende kjønnsår har det endret seg. (...) For noen år siden, da et mulig inngrep i arterien i lysken skulle forberedes, opplevdes det pinlig å bli barbert av andre. I ettertid har jeg sørget for denne "renovasjonen" selv. (44610, mann, 68, maskinist)

Jeg finner at særlig de eldre kvinnelige meddelerne (født 1950–60) gir uttrykk for at de synes armhulehår hos kvinner er motbydelig, og finner det sjenerende både hos seg selv og andre. Jeg tolker dette svaret som at meddeleren synes armhulehår er urenselig og muligens luktfremmende:

Liker at folk er rene og lukter godt. Synes synlig kroppshår i armhuler er ufyselig. (44772, kvinne, 54, lektor)

Ordet ufyselig leder oss over i en gjenganger innen meddelernes svargivning: følelsen av at (enkelte soners) kroppshår er «ekkel». Følgende meddeler er dessuten bevisst at dette følger av en holdningsendring:

Jeg barberer bort hår under armene og noe kjønnsår om sommeren. Jeg barberer ikke leggene, det er ikke nødvendig, har lite hårvekst der, dessuten går jeg sjelden i skjørt. På 70-tallet fjernet vi ikke hår under armene. Nå framstår det for meg som ufyselig. (44727, kvinne, 63, PP-rådgiver)

Derimot lar ikke alle seg affektere av vekslende trender for kvinnekroppen, skal vi tro denne meddeleren:

Jeg synes det er latterlig at mange ungdommer nå for tiden barberer seg over alt, også kjønnsår. Hårene har en funksjon, det er en dum mote, etter min mening. (44722, kvinne, 64, konsulent)

Samtidig viser svaret at oppfatningen («moten») er nettopp at idealet nå er hårløst.

4.5.1 Endring – med alder og trender i tiden

Det at alder utgjør en forskjell kan si noe om hvordan man i forskjellige tidsepoker lærer hva som er «pent» og «rent», altså definisjoner med individuelle tolkninger. For de eldre meddelerne gjelder derfor andre ideal enn for de yngre. Samtidig er de bevisst på samfunnsutvikling og trender fordi de har opplevd og dels latt seg påvirke av dem i sin tid, noen også selv om de motstrider med det de er opplært til og vant med. Det blir jo dessuten en kritikk av deres overbevisning, preferanser og spørsmål om renhet.

Derimot er det en motsetning i det neste svaret når det kommer til endring med alder. Denne meddeleren bryr seg mer om hårveksten og å bekjempe denne ettersom hun blir eldre (og håret muligens mørkere på grunn av barbering), mens dette ellers er noe som virker til å vekke mindre bekymring med alderen (og svekket hårvekst) hos mange andre meddelere.

2-3 svarte og tykke hår på brystvortene fjernes nå de har vokst ut igjen. Under armene, legger og lår (bikinisona) barberes ukentlig. Hårene vokser så altfor fort ut igjen. Føler meg ikke vel med hår på lår og legger i svømmehallen. Har mye hårvekst og føler meg ikke særlig kvinnelig og vel med det (ligger i slekta). På gymnaset brydde jeg meg ikke noe om det, men som voksen mor føler en seg litt beglodd. Nei, det er rett og slett

ikke pent hos meg med alle disse håra (har jo mer enn ektemannen på legga). Føler meg vel med nybarbert og glatt/fin hud. (44813, kvinne, 44, husmor)

Meddeleeren forteller også at håret vokser «så altfor fort ut igjen», og beskriver da også det uendelige gjentakende arbeidet som ligger bak å opprettholde hårløsheten.

Mens denne meddeleeren ilegger kroppshåret mening og opplever det som et symbol på mannlighet. Han smykker seg med håret på kroppen:

I puberteten starta ein voldsom hårvekst over heile kroppen. Eg blei lodden som ein gorilla, både framme og bak, heilt ned til hælane. Den gongen var eg stolt. Det vart takk og pris skikkeleg mannfolk av meg. (...) I dag kan du gå på badestranda både her og i Syden og knapt sjå ein ungdom med hår på brystet. (...) Eg har aldri gjort forsøk på å fjerne kroppshår, verken i skrittet, under armane eller andre stader. Eg vil ha det med i grava, og kona mi synest det er greitt med sauepels i dobbeltsenga. (...) At ungjenter og eldre kvinner kan ty til hårfjerning har eg forståing for. Det har vel aldri vore spesielt feminint med synleg hår anna enn på hovudet. Jenter og damer går jo mykje meir avkledd i dag enn før i tida. At dei vil ha bort hår under armane og på leggene ser eg eit poeng i, for det er svært synleg, men ikkje i at dei skal rake vekk alt av kjønshår til dei ser ut som grisen vi skrapa busta av i gamle dagar etter han var slått i hel. Eldre damer kan få synleg skjeggvekst. Eg skjønar verkeleg at dei vil ha bort noko så ukvinneleg. (44930, mann, 76, ikke opplyst yrke)

Meddeleeren beskriver håret nærmest som en del av seg, og sin identitet. Han er skeptisk til det han oppfatter som dagens trend, at både kvinner og menn fjerner kroppshår i stor utstrekning, noe han selv aldri ville gjøre, vel å merke så lenge han har konas velsignelse. Samtidig som han synes hårfjerning i dag er overdrevent, viser han forståelse for at kvinner følger et hårløst ideal på de områdene som er synlige siden kroppen er mer avkledd, og særlig i ansiktet. I og med at kroppshåret symboliserer mannlighet for meddeleeren, er håret på kvinnekroppen, især ansiktshåret hos eldre kvinner, ukvinnelig.

Hårvekst på kroppen og i ansiktet er biologisk betinget. Dette innebærer også at et gjennomsnittlig menneske i løpet av livet går gjennom ulike faser, hvor hår vokser frem eller blir mindre fremtredende. I spørrelisten stilles spørsmål om meddelernes vaner har endret seg gjennom livet. Vekslende trender påvirker hva man synes er stygt, fint eller rett og slett ekkelt. Bildet på hva som er «naturlig» endrer seg også. Meddeleerens begrunnelse berører attraktivitet og sosiale krav om renslighet, som denne meddeleeren beskriver:

På leggene hadde jeg mye hår i yngre dager som jeg fjernet (dvs ikke i 70 årene da alt skulle være naturlig). (...) Det med barbering handler jo alltid om å se tiltrekkende og

velstelt ut, og det følger tidenes trender. Så det har jo forandret seg hva man synes ser ekkelt ut eller omvendt. (45005, kvinne, 62, sykepleier/skribent)

Endring foregår på flere plan. Det første er rent personlig. Preferanser, behov og vaner endrer seg gjennom tiden med alder. Først ved kjønnsmodning, når kroppshåret begynner å vokse, og siden når det begynner å avta, kan betydningen av hårfjerningen styrkes eller svekkes. Som her:

Da jeg var i ungdommen, tenåring og tjuårene, var jeg mer opptatt av å være hårfri på kroppen. Fjernet da hår på legger, lår, under armene, på armene, bikinilinen og i fjeset. Nå som jeg er eldre, er jeg ikke så nøye som jeg var før. (45150, kvinne, 41, museumspedagog)

Ringdal viser i sin studie (2016) hvordan endring er påvirket av miljø og får konsekvenser for kroppspoleie og ideal. I spørrelistematerialet er de eldre meddelerne påvirket av moten på 1950–60 tallet som former deres hårfjerningspraksiser, mens de yngre meddelerne forteller om hvordan de er påvirket av trender i dag. For de fleste er barbering av legger og under armene noe de gjør regelmessig. Flere av de eldre begynte med denne hårfjerningspraksisen på 1960-tallet da de var unge voksne, og trenden med hårløse ben og armhuler ble en del av motebildet (Grønstad, 2015, s. 44). De siste årene har også det å barbere seg mellom bena, særlig for kvinner, blitt mer utbredt (Grønstad, 2015, Toerien, Wilkinson, Choi, 2005).

Ellers fremstår hårfjerningspraksiser relativt statisk for kvinner. Når man først har begynt å barbere seg, blir dette fort en vane som man opprettholder. I spørrelistematerialet er det flere som svarer varianter av «Dette er det jeg alltid har gjort» (44587, kvinne, 64, arkeolog/viseadm. dir. i forskningsinstitutt). Andre forteller om at behovet endrer seg ved at enten hårveksten gjør det, for eksempel ved at hår dukker opp i ansiktet eller at hårveksten blir svekket på kroppen, eller at personlige preferanser endrer seg, være seg utfra partner, livssituasjon eller moter.

Jeg napper øyenbryn og uønska "bart". Tar hår under armene og legger når det er sommer. Kjønnshår har jeg aldri gjort noe med. I min ungdom lot en håret vokse. Både legger og under armene. I mine kretser var det ikke god tone å ta vekk hår! (44670, kvinne, 59, logoped)

De fleste kvinnene skriver at de starter praksisen med å fjerne kroppshår som tenåring, og de starter da med å fjerne håret under armene og på leggene:

Barberer under armer, legger og av og til underlivet. Har gjort det fra ca. 15-årsalder. (44704, kvinne, 31, reisekonsulent)

I likhet med å forholde seg til skjeggvekst for menn, som en markering av kjønnsmodning, kan det å fjerne kroppshår nærmest ses som et overgangsritual fra barn til voksen eller det å innta en kvinnekropp. Siden håret som biologisk vokser frem ved kjønnsmodning og som symboliserer en moden kropp, er det som da tas vekk, er dette et paradoks. Fordi vanen opprettholdes, vet man ikke hva man faktisk fjerner fordi det aldri får sjansen til å vokse ut. Et eksempel:

Nappar augebryn. Dersom eg skulle leggje merke til eit eller anna andletshår som er veldig framtrudane, så nappast det og. På kroppen barberast armhule og leggar regelmessig, samt kjønshår litt mindre regelmessig-Følgjer rett og slett samfunnsnormene, føler eg. Det heile byrja når eg gikk frå barneskule til ungdomsskule. (44659, kvinne, 26, kundeservice)

Etter hvert som hårene blir mørkere og stivere med årene, oppleves det som en konsekvens av hårfjerningen, og terskelen for å la være å fjerne det blir høyere:

Å barbere legger/under armene var en "voksengreie" så da jeg fikk mensene og ble hårete og alt iløpet av en sommer var det liksom den kule tingen med det hele, shave og olje leggene helt skinnende blanke, følte meg veldig kul da. Etterhvert innså jeg jo at det bare er et styr, men hårene er jo ikke lyse lengre siden jeg har barbert leggene i så mange år at nå er det en nødvendighet for at jeg skal føle meg bra. (44515, kvinne, 31, hjelpepleier/kulturvitenskapsstudent)

Meddeleeren skriver selv at hun utfører hårfjerningen mot «bedre vitende» etter at hun har innsett at «det bare er styr». Slik både skaper hun et behov og blir avhengig av å fjerne hårene for å føle seg vel.

4.6 Å gjøre hår

Det at nødvendigheten av å fjerne kroppshår anses som en selvfølge, viser at det finnes et system av føringer, et uttrykk for «samfunnsorden», som påvirker hva som er akseptabelt og forventet av den sosiale kroppen. I spørrelistematerialet kommer det tydelig frem hvordan det å bryte med prinsippene for kroppsbehandling fører til åpne reaksjoner og utenforskap i sosiale fellesskap. Flere av meddeleerne beskriver hvordan de har opplevd å få blikk og kommentarer på grunn av hår, eller de reagerer på andres hårvekst som pinlig og vemmelig. Det skaper en

iboende frykt for å trå feil, og potensiell skam venter dersom man ikke håndterer kroppshåret riktig.

Disse både uttalte og implisitte føringene for behåring, kan tolkes som en praksis for å skille mellom kjønn (Ambjörnsson, 2004). Hvis man avviker fra normen risikerer man å bli klassifisert som ukvinnelig og ses som mindre attraktiv. Hårvekst og behandlingen av kroppshår er kulturelt betinget og kjønnnet, noe som ligger implisitt i praksiser og handlinger. Ingen av de mannlige meddelerne sier at de barberer leggene, noe som for eksempel mange sportssyklister og profesjonelle svømmere gjør for å få bedre resultater. Noen få nevner at de fjerner hår under armene og i skrittet. Hovedsakelig er disse yngre og begrunner det med renslighet, estetiske preferanser eller av hensyn til seksualliv, og de følger da nye ideal og renslighetsnormer.

I en kjønnsdikotomi der hår på leggene er definert som en «maskulin sone» for kvinner, blir leggene en tilsvarende «feminin sone» for menn å behandle. For de eldre mannlige meddelerne i spørrelistematerialet som har positive konnotasjoner til kroppshår fordi det symboliserer maskulinitet, vil en hårløs kropp bety fall i maskulin status (Synnott, 1987). Mens de kvinnelige meddelerne demonstrerer og forhandler kvinnelighet gjennom etablerte normative hårfjerningspraksiser, kan det å fjerne hår på feil steder for mennene innebære en tilsvarende sosial risiko. Da blir det å ikke bry seg med hårveksten en måte å vise og forsterke mannlighet på.

Dette sitatet viser hvordan normer og ideal for kjønnsfremstillinger virker inn på den subjektive følelsen rundt hårveksten:

Jeg napper øyebryn + "skjegget" som har dukket opp på eldre dager. Barberer bikinilinen, under armene og på leggene ved behov. Napper også enkelthår rundt brystvortene. Skjegget får meg til å føle meg gammel og ufiks, derfor fjerner jeg det. Brysthåret er bare malplassert, føler meg litt maskulin, men det er kanskje veldig vanlig og helt greit? Bikinilinen fjerner jeg for at det ikke skal stikke utenom trusen eller badetøyet. (44798, kvinne, 41, journalist)

Det «malplasserte» håret på brystet forbinder meddeleren med mannlighet og gjør at hun føler seg mindre feminin, mens «skjegget» også er et uønsket aldringstegn. Hun sier det får henne til å føle seg «gammel og ufiks», eller altså mindre attraktiv. Alt håret på «feil» sted – de uryddige øyebrynene, armhulehår, håret på leggene og ved trusekanten fjernes fra å synes, og slik kan hun finne trygghet i å følge den kvinnelige normen for behåring.

Et fremtredende funn er hvordan meddelerne i spørrelistematerialet selv bruker den dikotome kjønnsfremstillingen i sine svar:

Siden jeg er dame, har jeg ikke noe ansikts- eller kroppshår å snakke om. Men det lille som er/var, har jeg sannelig jobbet med! (44700, kvinne, 65, journalist/informasjonsmedarbeider)

Når meddeleren svarer at det hun har av ansikts- eller kroppshår er ubetydelig fordi hun er kvinne, referer hun til skillet mellom mann og kvinne i en dikotom kjønnsfremstilling. Hun definerer seg selv til kvinne ved å vise til den kroppslige motsatsen, mann, og håret blir den definerende karakteristikken ved skillet. Hår symboliserer da mannlighet. Som hun sier har hun jobbet mye med det kroppshåret hun har/har hatt, og viser med det også at hun følger en normativ hårfjerningspraksis for kvinner for å etterstrebe et kvinnelig ideal.

Denne neste meddeleren begrunner det at hun har lite hår på kroppen med å være kvinne:

Siden jeg er kvinne har jeg ikke mye hår på kroppen. Jeg barberer leggene mine om sommeren, kanskje hver 3 dag hvis det er fint vær og jeg går med bare legger. Om vinteren er jeg mye slappere på dette. Barberer bikinilinen også innimellom om sommeren, men ikke så ofte. Synes det blir ubehagelig med innvokste hår og sensitiv hud, så er ikke spesielt glad i å barbere/fjerne håret i dette området. Barberer meg ganske regelmessig under armene (2-4 ganger ukentlig), det lukter mindre og føles bedre. (44814, kvinne, 50, faglærer)

Samtidig fjerner hun hår fra leggene relativt hyppig og regelmessig, noe som gjør svaret motsigende. Det «lille» håret som er, er likevel nok til at det krever omfattende behandling. Igjen begrunner denne meddeleren det å fjerne armhulehår med å unngå lukt og at det «føles bedre». I det kan trygghet ved å følge sosiale normer og feminine ideal ligge. Derimot tar hun noe hensyn til ubehaget hårfjerningen av det mindre synlige kjønshåret gir ved å minimere det, og viser hvordan behåringen hele tiden er gjenstand for forhandlinger etter trender og kulturelle normer for kvinnelighet.

Det å kontrollere og fjerne det uønskede håret i ansiktet og på kroppen fører til en subjektiv følelse av «kvinnelighet» og velvære, ved å følge ideal og normer for kjønn, estetikk og renslighet. Dette er noe både Ambjörnsson (2004) og Möller (2007) også finner i sine kvalitative studier. I likhet med mine funn i NEG's spørrelistemateriale, finner Ingela Möller basert på intervjuer av seks svenske kvinner om sine hårfjerningspraksiser i 2007, at det sammenfallende for kvinnene er at de opplever at det er særlig viktig å ikke ha noe synlig hår

under armene, på bena eller utenfor bikinilinjene når de blottet disse områdene av kroppen offentlig.

Når NEG-meddelerne sier de barberer seg for renslighetens del, eller for å føle seg vel, i sammenheng med at de skal vise hele eller deler av kroppen offentlig eller for en partner, er en del av velværet den følelsen av renhet som skapes av hårfjerningen, i tråd med oppfyllingen av både et normbasert renslighets- og kvinneideal. I spørrelistematerialet er det mange eksempler på fortellinger om personlig ubehag og reaksjoner ved å bryte normer når det kommer til behåring og renhet:

Eg kjenner eg reagerer dersom andre ikkje føl normene, som å ha ubarberte armhuler eller uvanleg hår eller dårleg hygiene. Vile nok følt meg utilpass i ein situasjon der eg følte at eg sjølv ikkje følte normene, som til dømes om eg ikkje følte [meg] rein og såg for [meg] at andre kunne lukte meg eller liknande. (44659, kvinne, 26, kundeservice)

Når hårete armhuler, synlig kjønns hår eller skjeggete legger reageres på som ukvinnelig og ekkelt, og medfører avsky, blikk, kommentarer eller andre sosiale sanksjoner, kan det ifølge Ambjörnsson (2004) forklare hvorfor normene rundt behåring fremstilles og fremstår som både naturlige og uangripelige. Samtidig viser det også at dette idealet sammenveves med kvinnenens egne tanker ved at det fremstilles som noe de gjør for sin egen del.

4.6.1 Naturlig skjønnhetsarbeid

Det at NEG-meddelere sier de har en opplevelse av å føle seg ren, vel og feminin ved å holde kontroll på og fjerne ansikts- og kroppshår, viser hvordan idealet er blitt en tvungen norm. Noen sier eksplisitt at kroppshår er blitt problematisk og peker på skjønnhetsindustriens makt som årsak:

Samtidig har jeg reflektert en del over hvilken enorm skam og tabu samfunnet og markedsføring/skjønnhetsindustrien har påført oss for helt naturlige hår. Det er jo mindre pinlig å vise frem bare pupper enn å vise frem en hårete armhule. (44626, kvinne, 39, blomsterdekoratør)

Fremstillingen av kvinnekroppen som hårløs med glatt og urynkete hud (Tiggemann og Kenyon, 1998 i Toerien, Wilkinson og Choi, 2005, s. 399) er del av det samtidige, dominerende massemediaproduserte bildet av det feminine idealet (Whelehan, 2000, i Toerien, Wilkinson og Choi, 2005, s. 400). I likhet med Toerien, Wilkinson og Choi (2005) poengterer Ambjörnsson (2004) at bak den normative statusen i fremstillingen av en sosialt

akseptabel femininitet, ligger et betydelig *arbeid*. Den kjønnede kroppen skapes altså og opprettholdes gjennom kontinuerlig kroppspleie og hårfjerning. Opptattheten av kroppen fremstår som en vesentlig del av vestlig konstruert normativ femininitet, og produksjonen av feminine kjønnsposisjoner artikuleres nettopp gjennom forestillinger om den ideale kvinnekroppen. Når det kommer til kroppspleie i en dikotom kjønnsfremstilling basert på motsetninger, vil motsatsen for menn bety at det er maskulint å la være.

Ifølge Ambjörnsson (2004) ser det grunnleggende prinsippet for hvordan kroppslige handlinger konstruerer femininitet ut til å være balanseakten mellom å på den ene siden beherske selve det å gjøre kvinnekroppen, og på den andre siden å få nettopp den konstruerte kroppen til å fremstå som naturlig. Dermed blir forhandling om grensene av hva som oppfattes som naturlige praksiser sentralt. Disse forhandlingene kan ledes tilbake til historiske og massemediale fremstillinger av kvinnekroppen, men skapes og sementeres i hverdagslige interaksjon (Ambjörnsson, 2004, Bordo, 1997, Engelsrud, 2006).

Det er en konflikt mellom kroppslig «naturlighet» og den kulturelle behandlingen av håret. I likhet med Synnott (1987) mener Ambjörnsson (2004) at manipulering av håret fremstår som en lett tilgjengelig og biologisk uproblematisk måte å markere forskjell og likhet på. På den ene siden assosieres kroppsbehandling som den naturlige og uforanderlige kroppen. På den annen side er håret en av de delene av kroppen som fremstår som relativt lett å manipulere. Siden hår stadig vokser ut igjen innebærer ikke glattbarbering, stussing, klipping, farging og forming et permanent inngrep i kroppen (Ambjörnsson, 2004).

NEG-spørrelisten etterspør «ikke-permanente» vaner, men disse bærer likevel preg av varighet, i det de gjentas mer eller mindre regelmessig fra hårveksten starter og resten av livet. Spørrelistematerialet inneholder beskrivelser av, og effekten av gjentakende praksiser for kroppsstell som opprettholder og viderefører fremstillingen av kjønnede kroppsideal, som her:

Jeg napper øyenbrynene, det har jeg gjort siden jeg var tenåring. Jeg gjør det jo fordi det er et ideal at man ikke skal ha buskete øyenbryn, noe jeg hadde hatt om jeg ikke hadde nappet dem. Likevel prøver jeg å nappe såpass lite så det skal se naturlig ut. Ellers gjør jeg ikke noe med andre ansiktshår. Jeg barberer meg alltid under armene og i bikinilinjen, året rundt. På sommeren barbererer jeg også leggene. Når jeg reflekterer over det er det jo selvfølgelig veldig unødvendig å gjøre dette, og jeg skulle egentlig ønske at jeg turte å la være. Men jeg er nok redd for å være "annerledes" ved å la dette håret vokse, så jeg gjør det likevel. (44699, kvinne, 30, førstekonsulent)

De fleste meddelerne, uavhengig av kjønn og alder, forteller at de startet med en hårfjerningspraksis som tenåring. Siden har de fortsatt og det har blitt en «naturlig vane».

Dette har jeg gjort så lenge jeg har hatt hår. Alltid fjernet det. Året rundt. (44631, kvinne, 48, konsulent)

Dette gjelder også de mannlige meddelerne:

Jeg gjør som jeg gjør pga at det faller helt naturlig og har gjort det på denne måten gjennom mange år. (44721, mann, 64, avdelingssjef i det offentlige)

Fordi håret fjernes relativt regelmessig, vokser det aldri særlig langt ut før det fjernes igjen. Det vil si at mange ikke vet hvordan kroppen ser ut med håret utvokst på ulike områder. Slik kroppsliggjøres den hårløse kroppen til å oppleves som riktig og naturlig. Av noen gjøres denne vanen selvfølgelig og helt uten ettertanke, mens andre bemerker at de har gjort seg opp forskjellige tanker rundt praksisen, som i dette eksempelet:

Ellers er jeg heldigvis sparsomt behåret, så jeg barberer kun armhuler, kjønnshår og legger. Det var ikke vanlig å fjerne så mye kroppshår da jeg var barn og ungdom. Jeg begynte med det rundt midten av 90-tallet, da jeg var i slutten av 20-årene. Jeg begynte vel med det fordi det ble mer og mer vanlig, [og] man etter hvert følte seg annerledes og rar om man ikke gjorde det. Etter hvert følte jeg meg også mer komfortabel med mindre hår. Nå kunne det ikke falt meg inn å la håret gro. (44651, kvinne, 47, kunstner)

Argumentene for å fjerne kroppshår viser til både ideal og normer for skjønnhet og renslighet. Sistnevnte kan riktignok ses som en misforståelse, hvor reell renslighet og kulturell eller imaginær renslighet ikke er sammenfallende. Samtidig kan en kulturell sammenheng mellom forestillinger om renhet og kroppshår, forklare hvorfor også gutter og menn i større grad enn tidligere fjerner hår på kroppen. I likhet med vask av kroppen er det viktig for både kvinner og menn å fremstå og unngå å oppfattes som «urenlige».

4.6.2 Hår out of place – normer, brudd og sanksjoner

Douglas utarbeidet en systematisk, teoretisk analyse om forholdet mellom den sosiale og den fysiske kroppen. Douglas sin teori går blant annet ut på at den sosiale kroppen setter grensene for måten den fysiske kroppen blir oppfattet på, men også hvordan den fysiske opplevelsen av kroppen opprettholder normative samfunnssyn (Solheim i Douglas, 1997, s. 10). I «Natural Symbols» (1996) [1970] kontrasterer hun kort «smooth» og «shaggy» hår, og viser hvordan

bustete hår kan være en protest mot konforme rammer (Douglas, 1996, s. 77). Douglas' teori skisserer at den fysiske kroppen brukes enten til å konsolidere eller opponere mot den sosiale kroppen i fremstillingen av kjønnsroller og ideologi: «The contrast of smooth with shaggy is a member of the general set of symbolic contrasts expressing formal/informal. Shaggy hair, as a form of protest against resented forms of social control, is a current symbol in our own day» (Douglas, 1996, s. 77).

I spørrelistematerialet finner jeg at hårete armhuler eller synlig kroppshår hos kvinner, er eksempel på det som utfra Douglas sin teori kan klassifiseres som å være i opposisjon til den sosiale kroppens normative fremstilling. Noen av meddelerne beskriver dette, som her:

Av en eller annen grunn er underarmshår veldig provoserende. (44738, kvinne, 24, student, humanistiske fag)

Meddeleren opplever at hår under armene virker provokativt, men hun sier ikke for hvem, hvordan eller hvorfor omgivelsene reagerer. I spørrelistematerialet er det flere meddelere som påpeker at de synes hår på kroppen er vemmelig. De fleste begrunner også sin egen hårfjerning med at de anser det som mer renslig og lukthemmende. Kroppshåret blir nesten en selvstendig aktør, og hårene er provoserende bare ved å eksistere. Som med vask av kroppen, er det de fleste av meddelerne sier de reagerer på hos andre og også frykter mest, at de kan lukte vondt eller fremstå som urenlige.

Jeg synes også det er utrivelig med kjønnsår som stikker fram under bikinien på damer på stranda. Jeg mener det sier noe om at man ikke bryr seg så mye om å stille seg, eller hvordan man fremstår. (44651, kvinne, 47, kunstner)

Men synlig kroppshår, særlig armhulehår og hårete legger, blir også oppfattet som et politisk uttrykk og feministisk symbol. Med andre ord kan det å ikke gjøre noe med kroppshår også være en aktiv handling. Noen sier det direkte:

Jeg har begynt å vurdere å slutte å barbere etter en liten feministisk oppvåkning - at dette er noe som tar tid og er unødvendig - men det sitter litt langt inne. (44661, kvinne, 30, student)

Selv om det noen ganger også kan dreie seg om personlige preferanser eller bare latskap, oppfattes hårveksten som meningsladet. Fordi hårfjerningspraksisen tas så selvsagt, kan det virke som man ikke kan stille seg likegyldig til det å fjerne håret, og utelatelser kan dermed få mer betydning enn opprinnelig tilsiktet.

Når og hvorfor man fjerner hår, eller rettere *mangelen* på hårfjerning, beskrives som en gjennomtenkt praksis. Hår på kroppen kan vekke sterke følelser og blir oppfattet som politisk eller en feministisk ladet protest. Manglende hårfjerning ses og beskrives som et bevisst estetisk og politisk valg, mer enn for eksempel tegn på sykdom eller dårlig økonomi. Som det neste svaret viser kan det ikke å følge normene være vanskelig og føre til reaksjoner fra omgivelsene:

Det er først de siste årene som jeg (på min egen kropp) har begynt å motarbeide normen om at kvinnekropper skal være uten hår. I mange år har jeg pratet om dette og ansett at vi og samfunnet burde forandre forventningene til kvinnekroppen, men når det gjaldt min egen kropp var det vanskeligere å gjennomføre det. Som tenåring syntes jeg det var kjempeekelt at kvinner hadde hår på beina eller under armene. (...) Nå har jeg forstått at alle må få velge hvordan deres kropp skal se ut og at man ikke MÅ følge propagandaen om den hårløse kvinnen. (44734, annet, 31, undersjef i en NGO)

Denne meddeleren har svart «Ønskjer ikkje svare / Anna» på spørsmålet om kjønn. Svaralternativet er trolig gjennomtenkt utfra en personlig politisk overbevisning. Denne tolkningen underbygges av at svaret er langt og inneholder mange tanker rundt temaene kultur, ideal og normer. Meddeleren forteller også om ambivalens mellom politisk ståsted og det å ikke følge normer for kroppspleiepraksiser når det er ens egen kropp det skal protesteres med.

Hår er altså svært verdiladet og kan være uttrykk for politiske meninger og protest. Men hår som politisk statement er ikke noe nytt. Historisk sett har både håret på hodet og kroppen hos kvinner og menn vært ladet med ulik kulturell og religiøs mening. Innen antropologi og kunsthistorie finnes beskrivelser av fjerning av kjønns hår som del av ritual før sex. Fletting og frisering av hodehår har tradisjonelt uttrykte sosial tilhørighet og sivilstatus (Synnott, 1987). Ifølge Synnott er det betydningsfulle prosessen «by which opposition to social norms is developed and symbolically expressed in the body» (ibid., s. 407).

I spørrelistematerialet finnes det også beskrevet det å la kroppshåret vokse ut. Denne meddeleren forteller hvordan det å la håret vokse på kroppen skapte reaksjoner, men også endring i henne selv når det kom til kroppsbehandling:

Det slo meg at jeg ikke vet hvordan jeg ser ut med hår på kroppen, for det har aldri hatt anledning til å vokse ut siden puberteten. (...) [Jeg ville] Utfordre meg selv, min oppfatning av kroppen, og også omverdenens syn på saken. En venn reagerte med "æsj" på håret under armene og syntes kvinner burde fjerne "sånt", mens andre venninner har applaudert saken men lagt til at "de aldri kunne tenke seg å gjøre det

samme selv". (...) Jeg er nesten overrasket over hvor greit jeg syntes det var, og nesten imponert over egen hårvekst. Jeg beholder håret under armene, jeg har vennet meg til synet, og synes det er estetisk ganske fint. Jeg har delvis barbert bikinilinjen og stusset kjønnsåret, men ikke så ofte som tidligere, og over et mindre område. Håret på leggene ble barbert etter et par-tre måneder, etter å ha vokst seg lange og uregjerlige. Det var ikke så pent, men jeg synes det var litt morsomt. De så ut som en slags parodi på stereotypen og myten om "den hårete feministen", og det likte jeg ganske godt. (44751, kvinne, 29, tekstforfatter og kulturviter)

På et vis følger hun nye «skript» (Lie, 2010) eller et annet ideal ved å leve opp til myten om «den hårete feministen» også. Den politiske bevisstgjøringen har påvirket hennes estetiske preferanse, og opplevelse av hårveksten som imponerende og håret som mindre truende – tvert imot er det blitt underholdende.

Sosiologien om hår trekker oppmerksomhet mot det tette forholdet mellom den fysiske kroppen og den sosiale kroppen sammen i de to aspektene kjønn og ideologi. Kjønn og ideologi blir «kroppsliggjort» gjennom håret, ettersom folk enten følger eller bryter med normer, eller til og med bryter fra opposisjonelle normer. Da symboliserer de sine identiteter med henvisning til et bredt spekter av fenomener: religiøse, politiske, seksuelle, sosialt, yrkesmessig (Synnott, 1987).

Det som preger hårfjerningspraksisene er at det foregår kontinuerlig forhandlinger mellom normer og praksis, og ved å fjerne noe kroppshår, men ikke alt. For eksempel ved å la håret gro på leggene, men å ta håret under armene vekk. Eller å beholde «litt kjønnsår» fordi det ser mer «naturlig og kvinnelig» ut, og i praksis samtidig markere avstand fra et hårløst ideal som vekker uønskete assosiasjoner. Douglas stiller spørsmålet; «But how shaggy can they get? What are the limits of shagginess and bodily abandon?» (Douglas, 1996, s. 77). Det kan virke som hårveksten er gjenstand for forhandlinger. Får håret noen steder på kroppen vokse «vilt», må det kompenseres med å temme hårveksten andre steder, og hårene i ansiktet må passes desto mer på.

Mens de eldre meddelerne synes armhulehår er helt ufyselig, er det noen eksempler i spørrelistematerialet på at de yngre meddelerne også kan bruke håret til å eksperimentere med å uttrykke egen stil, identitet og meninger.¹³ Når det kommer til hår på leggene er det derimot omvendt – ikke så farlig for de eldre kvinnene å fjerne – eller de gidder ikke lenger, eller håret

¹³ De siste årene har synlig armhulehår dessuten blitt aktualisert som en positiv trend. Bilder av kvinner som viser frem armhulehåret sitt som de har latt gro eller også fremhevet ytterligere ved å farge det i knallfarger, har blitt frontet av flere høyprofilerte kjendiser og mindre kjente personer gjennom sosiale medier. Motivet er uttalt politisk, men også del av en kommersialisert feministisk motebølge.

er blitt lysere og tynnere med årene slik at behovet er minsket. Mens de yngre kvinnene som er mer opptatt av å sørge for å ha glatte legger, utfordrer samtidig mer med armhulehår. I det kan det ligge en form for forhandling; hvor «stygg», ekkel eller uren kan kroppen være? Å la alt håret vokse fritt blir for risikabelt. Samtidig går det en grense for hvor glatte mennene kan la kroppen være.

Mange kvinner svarer at de sørger for å fjerne hår fra bikinilinjene sommerstid, en del forteller også at hensyn til partner påvirker friseringen. «Bikinilinjene» er et relativt nytt begrep som følge av plagget og alminneliggjøringen av å vise seg i den engang revolusjonerende moten. Fordi mer av kroppen ble synlig skapt et nytt behov for hårfjerning som viser hvordan ytre påvirkning blir naturliggjort og normalisert. I likhet med hårete legger er kjønns hår et potensielt felt for politikk. Kjønns hår, det minst offentlig synlige av alle hårsoner, skulle følgelig ha minst symbolsk betydning, men nettopp fordi det er intimt, kan det derfor også ha den største meningsladingen (Synnott, 1987).

Ifølge Synnott (1987) ville det å beholde «damebarten» eller å la øyebrynene vokse sammen for en kvinne virkelig være et effektivt feministisk statement.¹⁴ I mitt materiale er det imidlertid andre ting som trer tydeligere frem. Det å ikke fjerne hår innebærer i større grad å opponere mot et renhetsideal, og å beherske uønsket hårvekst i ansiktet og på kroppen gjelder nå også i stor grad for menn. Derimot er det fortsatt effektivt å protestere med kroppen mot et påtvunget skjønnhetsideal for kvinner ved å la håret vokse fritt.

4.7 Hår som grensemarkør for kjønn

Hår vokser overalt på kroppen bortsett fra under fotsålene og i håndflatene. Hår spiller en viktig rolle som sosialt meningsbærende, men er underordnet kroppens primære funksjoner. Kroppshår står i en symbolsk særstilling fordi det vokser på grensen mellom personen og verden. I «Rent og urent» (1997) [1966] argumenterer Douglas for at substanser som krysser kroppens grenser er tegn på uorden og lett kan bli gjenstand for forurensing. Mens hår på hodet er del av oss, er hår i baderomsluket avfall. Ifølge Douglas' tese refererer forestillinger om *renhet* og *urenhet* seg til symbolske grensemarkeringer. Det «rene» er det som avgrenset og ubesmittet av fremmede elementer holder seg innenfor sin kategori, mens det «urene»

¹⁴ Øyebrynene til feministikonet Frida Kahlo var et Snapchat-filter 8. mars 2017, men da i trimmet utgave.

flyter over grensene, tyter ut og invaderer, åpent, flytende og tvetydig (Solheim, 1998, s. 67). Kroppshår som «vokser fritt» som flere meddelere beskriver det, truer den rene, tydelige, avgrensede forestillingen om både den rene kvinnekroppen, og bryter kjønnsfremstillingen av manne- og kvinnekropper som avskilte og ulike.

Hår både på hodet og kroppen har også en seksuell symbolikk, selv om denne kvaliteten varierer. Med sin nærhet til voksne genitalier er kjønns hår særlig bundet til mening. Dette er historisk og kulturelt betinget. Plasseringen er «der nede», i motsetning til håret «oppe på» hodet. Mens håret på hodet kan vises frem, skal håret på kroppen skjules eller fjernes, særlig om det er plassert nederst og i underlivet. En kjønnsdimensjon i dette er at menn tradisjonelt har vært knyttet til intellektet og rasjonalitet (Shilling, 2003, Beauvoir, 2000), det vil si en høyere funksjon, mens kvinner har blitt forbundet med kroppen – natur og lidenskap – laverestående verdiladete egenskaper.

I spørrelistematerialet kretser beskrivelsene om *behov* for hårfjerning særlig rundt tanker om renslighet og å minske uønsket lukt, det å holde orden og ha kroppshåret under kontroll, og for de kvinnelige meddelerne; å begrense dets synlighet overfor omgivelsene. Det at meddelerne svarer at de fjerner kroppshår etter «behov», viser at det er et behov, og at behovet er til stede i så vel bevisst og ubevisst handling. Flere trekker også frem at de anser kroppshår som stygt, og det gis estetiske begrunnelser for å fjerne håret på kroppen. Hår på kroppen, især på leggene og under armene, blir dessuten kommentert med politiske synspunkter eller feministisk referanse. Utfra besvarelsene det kan virke som at kvinner har mer rom for å eksperimentere med maskuline uttrykksformer enn det menn kan eksperimentere med feminine uttrykk og symboler.

Begrunnelsen for hårfjerning har lite med faktisk hygiene å gjøre, men handler om å følge normer og forventninger utfra sosiale aspekt, med idealer som fremstår diktatoriske. Mange er bevisst at dette er en selvpåført unødvendighet, men likevel lite villig eller i stand til å la være å føye normen. For mange er den dessuten blitt normalisert i slik utstrekning at estetisk preferanse har overtatt. Gjennom konkrete handlinger som å fjerne hår fra å synes eller begrense kroppshårets vekst og spredning, vises hvordan «kvinnelighet» er noe som fremstilles, produseres og skapes ved manipulasjon av ulik grad. Denne konstruksjonen skjer gjennom kroppen (Ambjörnsson, 2004). Fordi kvinne- og mannekroppen er (historisk og kulturelt) ulikt ladet (med ulik symbolsk betydning), kan man ikke direkte overføre eller «teste» tesen på mannekroppen.

Hvordan man forholder seg til kroppen og hårfjerning er også kjønnen. Det å ha interesse, kunnskap og kompetanse er kvinne-dominert og kan slik oppfattes som en demaskuliniserende aktivitet. Det «å gjøre hår» riktig viser dermed også samtidige kjønnsnormer og ideal. Det hårløse kvinneidealet er så innprentet og naturliggjort at det gir en følelse av individuelt velvære å følge, når det tvert imot er en sosialt tvungen handling. I materialet vekker det å bryte med forventningene til hårfjerningspraksiser avsky og redsel for konsekvenser, slik at å opponere mot normene krever både personlig bevisstgjøring og mot.

I svarene sine både deltar meddelerne i en diskurs om kroppsspleie, samtidig som de referer til diskurser om kroppsspleie, normer og ideal. De oppfatter seg altså både som subjekter og objekter. Samtidig gjøres refleksjonen med bevissthet om en større kroppsdiskurs. At man bidrar til og fjerner hår mot bedre vitende, er et paradoks. Kanskje er det dette som gjør at kvinnene også har behov for å understreke at hårfjerningen er frivillig og noe de gjør for sin egen del. Muligens er det spesielt problematisk hvis man har en feministisk overbevisning, siden et symbol på politisk bevisstgjøring og opposisjon til samfunnsstrukturer er ikke å følge skjønnhetsidealene.

4.7.1 Oppsummering

I svarene finner jeg at meddelerne i stor grad fjerner hår i ansiktet og på kroppen av sosiale årsaker, selv om begrunnelsene kan variere. Svarene om stell av håret på kroppen viser variasjon avhengig av alder og kjønn. Når det kommer til hårfjerning fremkommer praksisen som kjønnen. Gjennom praksisen vises uttrykk for normer og ideal bundet til forestillinger om maskulinitet og femininitet, og endringer på flere plan. Hårfjerning og mangel på hårvekst i seg selv, er innhyllt i sterke følelser. Skam og ubehag ligger lett latent, redsel for sosiale reaksjoner eller utestengelse skaper et sterkt motiv for å følge rådende normer og ideal for hårfjerning.

Språket de kvinnelige meddelerne bruker er ofte voldelig og viser en kamp mot håret på kroppen. Mennene omtaler ikke uønsket hårvekst som like potensielt skjæmmende eller noe de må passe på i samme omfang. Den myke og omsorgsfulle hårpleien som forbindes med kvinnelighet, er det mennene som står for. Forskjellen i omtale og behandling av håret, gir inntrykk av at det er mer rom for menn, og mer risiko forbundet med ikke å ha håret under kontroll for kvinner. Ved ikke å være like deltakende i prosessen, holder likevel mennene

større avstand til kroppen sin. De er mindre affisert av hårveksten og hva den symboliserer, noe som kan bety at konsekvensene ikke er like store for mennene i møtet med verden. Det ikke å bry seg med hårveksten eller å være opptatt av utseende kan også ses nettopp som en måte å vise mannlighet på.

Hår symboliserer forestillinger om renhet ved at hår som er «out of place» ryddes opp i på den sosiale kroppen. Hår markerer også kjønn. Fremstillinger av kjønn vises ved at uønsket hår i ansiktet og på «feil» steder på kroppen fjernes hos kvinner, samtidig som det på samme steder, kan symboliserer nettopp maskulinitet og virilitet hos menn. Hår som «vokser vilt» på kroppen og «tyter frem» ved trusekanten, beskriver også hvordan håret oppleves som det Douglas betegner som en utflytende, grenseløs substans.

Hår på kroppen blir oppfattet som «skittent» og maskulint. Det er ladet med egenskaper, verdi og mening ved å være luktfremkallende under armene og stygt på leggene hos kvinner. Dette gjelder ikke menn i samme grad, og viser hvordan håret er ulikt verdiladet for kvinner og menn. Dette er ikke statisk. Dette vises ved at hår i skrittet for begge kjønn kan oppleves uhygienisk i den yngre generasjonen, men ikke hos de eldre meddelerne. Noen områder på kroppen er dessuten «skitnere» enn andre. Dette kan henge sammen med kroppsvæsker, hygienelære og nedarvede religiøse og moralske aspekt knyttet til seksualitet, som med vask av soner på kroppen.

Har man hårete armhuler som kvinne, blir man ikke ansett som skikkelig ren under armene fordi svetten tilsynelatende setter seg i hårene, selv om vann, såpe og deodorant skulle være nok til å holde unna normal kroppslukt. Men normal kroppslukt er blitt et onde som må bekjempes. Å opponere mot samfunnets oppfatninger om hva som er renslig, kan både utføres og anses som et politisk statement, og oppfattes som feministisk. Å ikke fjerne hår under armene og på bena for kvinner slik at det er synlig i offentligheten beskrives både subjektivt som en feministisk handling og anses allment som et politisk uttrykk. Selv om flere forteller om ubehag og smerter, er ikke det nok til å la vær å fjerne uønsket hår på kroppen og i ansiktet.

5 Ferdig på badet

Med et feministisk perspektiv har jeg i denne oppgaven undersøkt holdninger og praksiser for kjønnsuttrykk gjennom kroppsspleie i en sosiokulturell sammenheng, utfra problemstillingen: *Hvordan gjenspeiles kjønnsnormer i praksiser for personlig hygiene og hårfjerning?*

I gjennomgangen av analysen av spørrelistematerialet utpekte dimensjonene kjønn og alder seg i praksisene for kroppsspleie, både når det kommer til vask av kroppen og hårfjerning. I det følgende skal jeg sammenfatte mine funn om hvordan kjønnsnormer og ideal innvirker på meddelernes hygienepraktiser, deres beskrivelser av egne handlinger og refleksjoner om kroppsspleie, samt se kroppsvask og hårfjerning i sammenheng.

Min teoretiske tilnærming er basert på at normer og ideal er sosiale og kulturelle konstruksjoner (Shilling, 2003, Solheim, 1998, 2007). Kroppen og kroppsspleie har ingen mening i seg selv, men tillegges symbolsk mening av sosiale aktører, og meningsdannelsen varierer innenfor ulike kulturelle kontekster (Douglas, 1996, 1997, Engelsrud, 2010).

Kulturelle forestillinger om kjønn påvirker diskurser og praksiser for kroppsspleie (Ambjörnsson, 2004, Bordo, 1997). Kjønnsnormer og ideal er ikke statiske, men noe hver enkelt fortolker og handler innenfor. Kroppsspleie, som er gjenkjennelig som dagligdagse, repeterte handlinger, inneholder flere lag av meningsdannelser. De etablerte personlige rutinene og praksisene for still bekrefter innholdet i de kulturelle kategoriene «mann/maskulin» og «kvinne/feminin» og bidrar dermed til at normene blir selvsagte og idealene selvbekreftende, både på et individuelt plan og diskursivt.

Hva som anses som rent og urent er kontekstuellet og historisk betinget (Douglas, 1997, Klepp, 2003, Maartmann, 1998, 2000). Men samtidens oppfatning av normer for hygiene og kroppsspleiepraksiser handler også om hva som anses som feminint eller maskulint. Dette får ulik betydning utfra kjønn og alder. Kroppsprosjektene dette resulterer i er påvirket av den kulturelle sammenhengen og rådende diskurser (Ambjörnsson, 2004, Bordo, 1997).

Kjønnsfremstillinger beror på aksepten av sosiale normer og praksiser for å bli opprettholdt. Med still og pleie av kroppen, flaten vi presenterer og orienterer oss med i verden, kodifiseres og institusjonaliseres dikotomiske kjønnsideal gjennom kollektive symbolske strukturer (Solheim, 1998).

5.1 Likt og ulikt for kroppsvask og hårfjerning

Mine funn i spørrelistematerialet stemmer godt overens med mange av Klepps funn i hennes undersøkelse om klesvask fra 2003. I sin studie organiserte og studerte Klepp begrunnelsene for klesvask i hovedgrupper etter estetiske, hygieniske, praktiske, rituelle, økonomiske og sosiale årsaker. I likhet med klesvask, fungerer begrunnelsene for kroppsspleie; vask og hårfjerning, i et samspill som både underbygger og er forutsetninger for hverandre. Disse er formet av sosiale normer, og kommer til uttrykk på ulike måter, og etter ulike dimensjoner, der kjønn og alder er fremtredende faktorer.

I spørrelistematerialet handler følelsen av renhet mye om å fremstå ren i sosiale settinger. Å vaske seg er viktig for å føle seg vel ved å være «ren» i betydningen anstendig blant andre, og da først og fremst ved å unngå synlig skitt og kroppslukt. Dette er mindre viktig når man er alene, og understøtter at begrunnelser i velvære også har et sosialt normativt aspekt ved seg. Forskjeller mellom kvinner og menn når det kommer til vask er mindre fremtredende, mens alder og sosioøkonomiske forhold har større betydning.

På det samfunnsmessige og kulturelle planet foregår endring, som igjen leder til endring i den enkeltes vaner og tanker om kroppsspleie. «Våre forestillinger om hva som er skittent er sammensatt av to ting: Vekt på det hygieniske og respekt for konvensjoner. Hygieneregler endrer seg naturligvis i takt med kunnskapsnivået vårt» (Douglas, 1997, s. 25). I spørrelistebevisningene beskrives hvordan renslighetsnormer og ideal endrer seg med samfunnsutvikling. Siden de fleste i Norge i dag stort sett har tilgang til moderne badefasiliteter, er lista for renslighetskravene hevet. Synlig skitt er ikke akseptabelt, men heller ikke problematisk å unngå. Lukt derimot, er blitt mer problematisk å forholde seg til.

Her setter meddeleren fravær av lukt som premiss for å føle seg ren, noe som gir velbehag. I tillegg setter hun renhet i sammenheng med et vellykket seksualliv:

Liker ikke at det lukter av meg, må føle meg ren for å føle meg vel. Vil ha et godt sexliv. Har ikke fått reaksjoner på måten jeg stiller kroppen min. (44710, kvinne, 41, familieterapeut)

Siden meddeleren ikke har fått noen reaksjoner, kan det virke som hun har lyktes med renslighetspraksisen sin så langt. Men det er heller ikke sikkert hun ville fått tilbakemeldinger om hun ble oppfattet som urenselig. Det er det som gjør kroppsspleien så vrien å forholde seg

til. Det er vanskelig å vite sikkert om man holder seg innenfor akseptable grenser, samtidig som de sosiale konsekvensene kan være store. Men lukt er et potensielt problem uavhengig av kjønn. Lukt er en uavklart materie som bryter kroppens grenser og trenger inn over andres.

Noe av det samme kan sies om hår på kroppen, særlig for kvinnene, fordi hårveksten er mannlig betont oppleves det som skitt ved å være malplassert på kvinnekroppen. I likhet med at vaskevaner følger økonomi og samfunnsutvikling med alminneliggjøringen av moderne sanitærforhold på et personlig plan, er det mange eksempler på meddelere som forteller om når og hvorfor de starter med hårfjerning på grunn av trender, kommersielle krefter og forventninger fra omgivelsene. Her kommer kjønnsdimensjonen derimot tydeligere frem i spørrelistematerialet. Hårvekst er kjønnen og blir problematisk når det vokser på «galt sted» på kroppen. Med galt sted menes motsatt kjønnen sone. En bart for en mann og en bart for en dame er ulikt dikotomisk ladet. Hvordan sonene er betont er imidlertid avhengig av faktoren alder. Flere av de yngre fjerner kjønnshår, en praksis de eldre meddelerne ofte reagerer negativt på.

Hårfjerningspraksisene synes å være kjønnen i større grad, da dels som motsetninger mellom kvinner og menn, og preget av variasjoner utfra alder. Mens skjeggvekst kan være positivt og noe de mannlige meddelerne pleier og kan pynte seg med, er det å ha uønsket hår i ansiktet for de kvinnelige meddelerne uten unntak problematisk.

Fjerning av kroppshår er en sterkt normativ praksis, med en særlig negativ ladet betydning for kvinnene. Begrunnelsene for hårfjerning for de kvinnelige meddelerne handler i stor grad om hårets synlighet. Ofte trekkes hygiene frem som grunn til å fjerne kroppshår, men i likhet med kroppsvask er den reelle årsaken sosial. Det samme gjelder begrunnelser i estetiske preferanser, der det hårløse idealet for kvinnekroppen ligger bak. At meddelerne svarer at de fjerner kroppshår etter «behov», viser dessuten at det finnes et behov, og at behovet er til stede i så vel bevisst og ubevisst handling.

I likhet med kroppsvask, er det klare oppfatninger om hvordan ansikts- og kroppshår skal behandles. Det blir en del av den kulturelle overgangen fra barn til voksen og inntreden i et kjønnsfelleskap. For de kvinnelige meddelerne kommer fellesskapsfølelsen delvis ved å delta i en negativt ladet kroppspielediskurs. Ved ikke å etterstrebe idealet, enten i protest, eller fordi man ikke har så mye kroppshår, stiller man seg utenfor samtalen. Det å ikke fjerne kroppshår blir en politisk statement, men er fortsatt et individs subjektive prosjekt.

Både vaskevaner og hårfjerning er overførte og tillærte praksiser som er kulturelt formet. Denne meddelelsen skriver at hun ved overgang til puberteten gjorde som «alle andre»:

Da jeg kom i puberteten og begynte å få hår gjorde jeg som alle andre og fjernet det som skulle fjernes: hår under armene og på leggene, og etterhvert også kjønnshåret. (44738, kvinne, 24, student, humanistiske fag)

Kroppshåret og behandlingen meddelelsen gir det, er kulturelt kodet.

Håret på kroppen deles inn i soner med ulik betydning. Hårveksten er ulik for kvinner og menn, og representerer i mange tilfeller motsetninger. For eksempel fjerner de fleste mennene ikke hår under armene, selv om begrunnelsen som gis for dette som en *nødvendighet* for kvinnene er at det fører til lukt. Uavhengig av kjønn og alder virker det som meddelelene er oppmerksomme på at kjønnshår nå er utbredt å fjerne, men spørrelistebesvarelsene varierer om dette faktisk er hygienisk nødvendig eller bare å foretrekke, eller en personlig estetisk preferanse. Hår i ansiktet, som skjeggvekst, dets fjerning eller frisering, settes derimot i liten grad i sammenheng med hygiene.

Beskrivelsene i spørrelistematerialet viser at hårfjerning er svært utbredt som en alminnelig kvinnelig praksis, og noe de fleste kvinnelige meddelelene bruker mye ressurser og tankekraft på. Den utbredte hårfjerningspraksisen fører til opprettholdelse og videreføring av et hårløst kroppsideal som selvsagt og naturlig. Dette er kulturelt og i endring over tid. Noe som gjenspeiles i alder og preferanser. Alder har betydning både for hva som fjernes av hår, i hvilken grad hårfjerningen utføres og hvordan den begrunnes. Alder har betydning for personlig endring, men foregår i samsvar med ytre påvirkning, og dette beskrives også av meddelelene selv.

Behandlingen av kroppshår viser tydeligere forskjeller i kjønnsuttrykk enn det vask av kroppen gjør. Håret er både en tvetydig substans (Douglas, 1997) og et kulturelt ladet symbol (Ambjörnsson, 2004, Fyrand, 1987, Synnott, 1987). Om håret er uønsket beror på den kjønnede kroppen og soner som deles etter mannlige og kvinnelige betoning. Kroppshår, eller mangel på hårvekst, fungerer som et skille mellom kjønn. Dette kommer frem i materialet ved at hårveksten er ulikt betont for kvinnelige og mannlige meddelelene, likeledes er metodene og redskapene kjønnnet og ulike (Lie, 2010). Når kvinnene begrunner det å fjerne hår under armene fordi det lukter eller fører til mer lukt, gjemmer de en symbolsk betydning bak en rasjonell forklaring. Kroppshår oppleves som urent, og luktfremkallende, særlig på

kvinnekroppen. Det at meddelerne ikke fjerner kroppshår om vinteren når kroppens overflater er mer ute av syne, indikerer også at det handler om tilpasning til sosiale normer og et hårløst ideal, heller enn å ha sin årsak i hygiene.

Begrunnelsene for kroppspleie sammenveves og flyter over i hverandre. Kjønnede renhetsideal reproduseres gjennom vask og pleie av kroppen i form av opplevde behov, personlige preferanser, ytre påvirkning og reaksjoner. Renslighetsfølelsen er subjektiv, men kontekstavhengig, og altså sosialt begrunnet. Konkrete praktiske handlinger som å vaske seg gir renhetsfølelse. Men for noen kan det å bruke kroppen eller å føre en «sunn livsstil» også gi en følelse av velvære og renselse. Kroppsstell, som hårfjerning, assosieres også med renhet i spørrelistematerialet. Dette kan også ses som en slags symbolsk «renhet» i tråd med en kvinnelig norm for attraktivitet og estetisk begrunnelse. Hårene i seg selv er dessuten forbundet med mannlighet, som har konsekvenser både for kvinnene og mennenes behandling av dem.

Lukt er også sterkt knyttet til kjønn. Forventningene til hva som er feminin og maskulin lukt, er knyttet til kjønnsnormer. Menn som bruker blomstrete parfyme vil bryte med maskuline konvensjoner. Toleransen for kroppslukt er lav for begge kjønn, men det er likevel mer sosialt akseptabelt å lukte svette for en mann fordi det samtidig forsterker et mannlig ideal. Dette er trolig i endring. I spørrelistematerialet uttrykkes ulike ideal mellom generasjonene. På samme måte som de eldre kvinnelige meddelerne fnyser av de yngre som fjerner kjønns hår, er de eldre mennene skeptiske til unge menns fjerning av kroppshår. De yngre mannlige meddelerne uttrykker maskulinitet gjennom andre praksiser som kan ta mer tradisjonell feminin form ved at de i større grad fjerner kroppshår og vier mer oppmerksomhet til eget stell og utseende.

Renhetens grenser

Kroppspleie og standard for hygiene, ritualer ved det å vaske seg, er tillærte vaner, formet av omgivelsene. Hva som er vanlig utfra behov og mulighet befester seg som normer (Engelsrud, 2006). Det de fleste reagerer på hos andre i spørrelistematerialet, er avvikende personlig hygiene og kroppslig fremtoning, være seg urenslighet, sterk parfyme- og svettelukt, eller kroppshår. Avvikene henger også sammen og påvirker hverandre. Folk som ser urenlige ut, lukter forstyrrende. Lukter man mye, bryter man normer og sosial forståelse om «orden». Man er «skitten». Kroppshår oppleves i tillegg som luktfremmende og kan dertil ses som en

skitten substans i seg selv. Reaksjonene på andres avvik forsterker dessuten behovet for å passe på sin egen fremtoning.

I meddelernes begrunnelser for å vaske seg ligger behovet for å gjøre og føle seg «ren». Vask og kroppsspleie kan også gi en opplevelse av velvære uavhengig av sosiale møter.

Definisjonen av «ren» er derimot subjektiv og følelsesbetont, utledet fra normer for hva som oppfattes som sosialt akseptabelt for omgivelsene. Følelsen av renhet trumfer meddelerens egentlig hygieniske argument for å stelle seg, og skaper i tillegg en ond sirkel med stadig økende behov for rengjøring eller hårfjerning. Dette er særlig tydelig for fjerning av kroppshår, der hårveksten synes å bli stadig mer påtrengende å fjerne for hver gang man gjør det.

Begrunnelsene for kroppsspleie varierer mellom hensyn til personlig hygiene og egne preferanser, påvirkning fra partner og omgivelsene. Disse begrunnelsene har ofte sammenheng med eller flyter over i hverandre. De kan altså ikke holdes strengt adskilt, siden det veksles mellom sosiale hensyn og forventninger, estetiske preferanser, egenopplevd velvære og rasjonelle hygieneargumenter. Som nevnt, er disse kategoriene heller ikke statiske når det gjelder ulike soner, idet rengjøringen av de ulike områder av kroppen begrunnes noe forskjellig.

Avvik fra vask eller hårfjerningsnormer skaper sterke følelser – av vemmelse og avsky. Tilsvarende gir redselen for at andre skal reagere, kommentere eller ta avstand fra en selv, sterke incentiv for å leve opp til idealet. Dermed er avvik også et potensielt effektivt middel for oppmerksomhet og politisk budskap. Men mens man kan være «uskyldig» uvitende om at man lukter, er kroppshår synlig for eieren og omverden. Å ikke følge normen om å fjerne kroppshår kan dermed oppfattes på flere måter; som en bevisst handling og protest, eller som latskap og urenslighet. Det blir tungt meningsladet.

5.1.1 Skitne menn og rene kvinner

Gjennom praktisering av kroppsspleierutiner, lærer man at forskjeller eksisterer, men man er også med på å reprodusere og befestede de samme normative praksisene. Kjønnforskjell danner en av de grunnleggende kategoriene i kulturen (Lie, 2010). Hva som skaper kjønnsdifferensiering, og innholdet i de kulturelle kategoriene kvinnelighet og mannlighet, er kontinuerlig gjenstand for diskusjon. «Sortering i kjønnskategorier er altså en viktig aktivitet

for å skape orden og mening i tilværelsen» (ibid., s. 162). Symboler er ikke bare avspeilinger av kulturen, de virker også formende. Det å skille, definere, sortere og trekke opp grenser, er ifølge Douglas (1996, 1997) en stadig pågående aktivitet, eller et kontinuerlig oppryddingsarbeid (Solheim i Douglas, 1997). Gjennom normative kroppspleiepraksiser kroppsliggjøres idealene, og slik stiller vi oss inn i samfunnet.

Kjønnsnormer og ideal viser seg i materialet på flere måter: i frekvensen av vask og pleie, spesialisert produktbruk og kompetanse, naturliggjøring i form av faste rutiner og «nødvendighet», samt i omtalen av praksiser og ideal. Selv om frykt for å lukte sjenerende uttrykkes sterkt, har begrunnelsene for kroppsstell en tydelig bakenforliggende sosial årsak. I streben etter å følge normen trer ideal og påvirkning frem. Idealene virker strengere for kvinner enn menn, samtidig er det lite variasjonsmuligheter for mennene. Utfra materialet kan det virke som at de kvinnelige meddelerne i sterkere grad er knyttet til kroppen enn det de mannlige meddelerne er. De sosiale konsekvensene for de mannlige meddelerne ved manglende stell er ikke like store. Å bryte med normene for renhet gjennom manglende vask eller hårfjerning, blir både meningsladet og negativt ansett sosialt.

Likt for kroppsvask og hårfjerning er som nevnt at behovet rasjonaliseres til å handle om personlig velvære, mens det er sosiale føringer som ligger bak. Stellet oppleves som individuelt konstruert og får en «nøytral» begrunnelsen, selv om det er formet av kulturelle normer og sosiale forventinger. Både renhet og synlighet er kontekstuel, avhengig av en bevissthet rettet mot de andre, og hvem man vil assosieres med.

I stor grad følges tradisjonelle kjønnsnormer blant meddelerne. Håret som fjernes på kroppen forbindes med en feminin praksis, mens kroppshår assosieres med maskulinitet. Det uttrykkes lite lyst eller rom for eksperimentering med kjønnsuttrykk gjennom stellet av håret på kroppen. Kvinnene begrunner i større grad enn mennene sine praksiser med estetikk hentet fra reklame og kommersielle skjønnhetsideal. Begrunnelser som bunner i estetiske hensyn berører mer eksplisitt følelser av feminitet. Bordo (1997) påpeker at vi ikke lenger gis verbale beskrivelser eller eksempler på hvordan en kvinne er eller hva feminitet består av. Isteden lærer vi reglene direkte gjennom kroppslig diskurs; via bilder som forteller oss hva slags klær, kroppsform, ansiktsuttrykk, bevegelser og oppførsel som kreves. Kvinnekroppen er symbolsk meningsladet og objektivisert i vestlig kultur (ibid.). Kroppspleien er i tillegg avhengig av teknologi for å muliggjøre kjønnsuttrykk gjennom kroppens fasade.

Konstruksjonen av den ideelle kvinne- og mannekroppen krever altså både spesifikk

kompetanse og estetisk praksis. Disiplin, kunnskap og organisering er nødvendig for å oppnå en bestemt «naturlig» fremstilling.

Kjønnsnormene kommer også til uttrykk i spørrelistematerialet ved at kvinnene beskriver utbrodert og ladet om sin kroppsspleiepraksis. Hårfjerningen er i de fleste tilfeller både gjentagende og omfattende. Begrunnelsen – hvorfor man må gjøre dette – tas som nevnt for gitt. Årsaksforholdene fremstår å stamme fra sosiale normer og kulturelle forventninger om hvordan kvinnekroppen skal være. At forventningen i seg selv er «unaturlig» er likevel noe flere informanter reflekterer over. Dette gir næring til deltakelse i en kroppsspleiediskurs som har negativ klang.

I den implisitte og eksplisitte fortellingen som kommer til uttrykk i spørrelistematerialet, fremstår kroppsspleien særlig for de kvinnelige meddelerne som strevsom og overdrevet. Det å strebe mot et utopisk skjønnhetsideal som ligger langt fra kroppens naturlige utseende som i «kampen mot uønsket hårvekst», blir samtidig en form for definerende kvinnelighet med negative konnotasjoner. Dersom alle klager over strevet med kroppsspleie, vil det å ikke finne det anstrengende skille seg ut. Noen uttrykker også nettopp lettelse over at de opplever at de er nærmere idealet ved for eksempel å ha lyse, tynne hår på kroppen og dermed slipper unna noe av strevet. Det å ikke måtte jobbe for å få en hårløs kropp, setter disse kvinnene på sidelinjen i det fellesskapet som mange kvinner deler rundt det å måtte anstrenge seg for å fremstå kvinnelig. De kvinnene som svarer at de i liten grad er plaget med kroppshår, deltar likevel i fellesskapet ved å si at det hårløse kroppsidealet er strevsomt og kroppshår en plage de må vokte seg for.

Vel så inkluderende som selve hårfjerningspraksisen er altså den negative omtalen av en påtvungen kroppsspleie. Når kvinner starter å fjerne kroppshår som tenåringer, trer de inn i et kvinnefellesskap, og blir samtidig deltaker i en negativt ladet diskurs for å møte sosiale forventninger. Ifølge Ambjörnsson (2004, Bordo, 1997, Toerien, Wilkinson og Choi, 2005) fremstår oppmerksomheten rettet mot kroppen som en vesentlig del av vestlig konstruert normativ feminitet, og produksjonen av feminine kjønnsposisjoner artikuleres nettopp gjennom forestillinger om den ideale kvinnekroppen. Fokuset på hårfjerning og kroppsspleie fungerer som likhetsskapende innen den homososiale gruppen og attraktivt i en heteroseksuell ramme. Det fungerer også avstandsskapende fra avvik mot kvinneidealet, og de som ikke følger den definerte normen. Disse forbindes dermed med «ukvinnelighet».

Mens de fleste av kvinnene svarer utfyllende på spørrelisten, er mange av de mannlige meddelerne svært knappe i sine svar. De gir uttrykk for ikke å bry seg eller ha kunnskap om kroppspleie og understreker eksplisitt likegyldighet til temaet. Flere av de eldre mannlige meddelerne (som det er flest av i materialet) holder mest mulig distanse til det som forbindes med kvinnelige praksiser. Noen ganger nærmest til det parodiske der mannlighet uttrykkes ved å la være å bry seg om sin egen kroppspleie. I stedet vektlegges fysisk bruk av kroppen. Det stellet som utføres begrunnes med å fylle en nødvendig funksjon, for eksempel å fjerne svette etter anstrengelse, noe som ytterligere understreker mannlige kvaliteter. Konsekvensen av manglende hårfjerning innebærer ingen risiko, men kan tvert imot forsterke mannligheten.

Barberer meg med såpe (gel), barberkost og høvel. Øre og nesehår blir tatt med saks av og til. Resten av kroppen får bare gro igjen...☺ (44705, mann, 63, navigator/snekker/taktekker)

Det er mulig meddeleren selv ser det komiske i sin egen formulering om å la «kroppen gro igjen» siden han legger til et smilefjes til leseren.

Også de mannlige meddelerne som fjerner kroppshår, begrunner det først og fremst med praktiske forhold og hygiene. Men selv om det er lite eksperimentering, finner jeg ikke at de mannlige meddelerne opplever skamfølelse knyttet til uønsket ansikts- eller kroppshår. Dette kommer noe mer frem i svarene om kroppsvask. Redselen for å lukte, eller i enda større grad ved å kommentere nedsettende om andres overdrevne renslighet, virker forsterkende på maskulinitetsfremstillingen. Uttalelser om hva de oppfatter er nødvendig for å holde en normativ standard for personlig hygiene indikerer samtidig at dette kanskje er et betent tema.

Med bakgrunn i Douglas' teorier fremhever Solheim (1998) hvordan kroppen kan forstås som et felt for grenseopplevelse. Både menn og kvinner forholder seg til den åpne kroppen, men Solheim hevder at kvinnekroppen står ovenfor en tvetydighet, der kroppen mangler grenser. Kvinnekroppen er anatomisk mer synlig, og den fysiske og symbolske kroppen er gjenstand for fokus i moderne vestlig kultur. Ifølge Solheim er den åpne og grenseløse kvinnekroppen en naturligjort sosial konstruksjon som har betydning for symbolsk meningsdannelse (ibid., s. 69). Det er mer sosialt risikabelt for kvinner å lukte og ha hårvekst enn det er for menn. Samtidig har ikke mennene noe stort handlingsrom når det kommer til å være opptatt av kroppspleie, med mindre det da har en funksjon og fremmer maskulinitet, som i forbindelse med hardt arbeid og trening. Kroppshår for kvinnene, slik det fremkommer i materialet, skaper en redsel for å være tape kvinnelighet. Men å være mannlig innebærer også å unngå å

oppfattes som urenselig for fortsatt å fremstå attraktiv. Ettersom renslighetsstandard og ideal henger sammen med attraktivitet og status også for menn, heves suksessivt forventningen til menns kroppsstell. Også mannlige kroppsideal er formet av kulturens flytende normer.

5.1.2 Alder og endring

Både når det gjelder kroppsvask og hårfjerning, er forskjellen i alder en vel så viktig dimensjon som kjønn. Normer for renhet og kjønnsideal reproduseres og befestes gjennom praksiser for personlig hygiene. Med tid kommer *endringer*; både på individuelt plan og kulturelt på samfunnsnivå. Nye «sannheter» kroppsliggjøres og uttrykkes gjennom daglige praksiser for kroppspleie, og viser hvordan ytre påvirkning, samfunnskrefter og kulturelle verdier – samtidens rådende ideal og normer – er flytende og endrer seg over tid.

Siden enkeltpersoner flest påvirkes av omgivelsene, får kulturelle sammenhenger følger for pleie og forming av kroppen. Hårveksten og kroppslukt er likevel også biologisk styrt. Et annet aspekt for endring er således det kroppslige. Hårvekst kommer ved kjønnsmodning for kvinner og menn. Likevel er hvordan det behandles kulturelt. Hvis hårfjerning hadde med renslighet og lukt å gjøre, ville rasjonelt sett menn hatt større behov for å barbere håret under armene. Når de kvinnelige meddelerne begrunner hårfjerningen med hygiene og opplevelse av renslighet, handler det om å holde orden på håret på kroppen for å fremstå ren, attraktiv og feminin. Implisitt ligger da idéen om hårløs renhet forbundet med kvinnelighet. Selv om det er fysiologisk naturlig med hårvekst, er håret malplassert på den sosiale kroppen.

Kjønnsuttrykkene kan fungere som et forsterkende skille på ulikhet mellom kvinner og menn, men kroppspleievanene ser også ut til å avhenge av alder. Her er det forskjeller i funnene når det kommer til vask av kroppen og hårfjerningspraksiser. Hos de eldre (og særlig de aller eldste) meddelerne, har standarden økt, mens de yngre meddelerne er så langt i livet mindre påvirket av de økonomiske samfunnsforholdene fordi forandringene for dem har vært få. Uavhengig av alder kommenterer mange av meddelerne at de forholder seg til en diskurs om renslighetsnorm, som i dag er «overdrevet», men de følger den ikke nødvendigvis opp i egen praksis. De individuelle hårfjerningspraksisene er nokså konstante gjennom livet. Behovene for hårfjerning oppstår tilsynelatende som følge av at hårveksten endres hos meddelerne. Forskjellene i oppmerksomhet og praksis får da et aldersaspekt ved at dette er formet av omgivelsenes gjeldende idealer ved start av behandlingen i forbindelse med det biologiske skillet ved kjønnsmodning, og siden kun blir justert etter *kroppens* endrede behov.

5.1.3 Norm og praksis

Maartmann (1998) finner at rasjonelle begrunnelser begynner å ta over for de symbolske i mellomkrigstiden. Utfra spørrelistematerialet fra 2014 er det klart at man ikke lenger vasker seg for å oppnå renselse i møte med høyere makter, men for å bekjempe bakterier og hygiene. Likevel er selve handlingen og resultatet det samme uavhengig av om begrunnelsen er symbolsk eller rasjonell. Fremdeles er handlingen preget av fast form og rekkefølge og tillærte føringer. Siden man vasker seg både ved behov og etter rutine, stemmer derimot ikke alltid praksis og norm overens. Klepp (2003) argumenterer for at ritualene i dag er like betydningsfulle som tidligere. «Forskjellen er at det hellige ikke lenger er gud, men noe annet som skal bidra til å holde samfunnet intakt» (ibid., s. 186). Det ligger altså dypere mening bak de tilsynelatende rasjonelle forklaringene for ønske om renselse. Disse rommer fortsatt kulturelle forestillinger om moral, men nå gjennom mer verdslige estetiske ideal.

Slik «det hviteste hvite var vaskens mål og målestokk» for klesvasken (Klepp, 2003, s. 210), kan man tenke seg at kroppen i dag måles i lukt og glatthet, og den moralske målestokken er byttet ut med mål for attraktivitet. I hvilken grad kroppen følger normer for renhet og estetiske ideal undergår en konstant evaluering gjennom sosiale krav. Klepp hevder at renhet uttrykkes estetisk og at opprettholdelsen av dette uttrykket for samfunnets orden er et kollektivt ansvar. Kroppsvask foregår i det private, men bedømmes av andre. Resultatet av kroppstell blir dermed offentlig og sosialt betinget. Klepp skriver at det estetiske språket endrer seg, og at fokus i dag er flyttet fra flekker til lukt for klærne (ibid.). Tilsvarende gjelder også for kroppstell: Usynlig lukt må beherskes, og synlig hår må for kvinnene bekjempes.

I spørrelistematerialet kommer det frem at det er viktig å fremstå ren og velstelt i møte med andre mennesker. Noen situasjoner er forbundet med større sosial risiko enn andre. Hvor negativt lukt og andre tegn på urenslighet oppfattes varierer, og er muligens gjenstand for forhandling. Dersom kroppen er ung, vakker og slank, kan man kanskje lukte mer svette eller ha på seg en flekkete genser? Står man nært det attraktive idealet, er mulighetene større for avvik fra normer. På en måte kan man overføre det moralske aspektet forbundet med husarbeid til det kvinnedominerte skjønnhetsarbeidet. Med kroppen som hus (Solheim, 1998), vil hår og smuss være inntrengende, fasaden holdes i orden med nøyaktighet og nådeløs kontroll. Protest, eller avvik fra ideal, møtes av sosiale sanksjoner fra de andre huseierne i

nabolaget. Både det å skrubbe gulv og pleie kroppen er praksiser som kan tolkes som forsøk på å opprettholde orden eller å gjenopprette renhet.

I likhet med Klepp (2003), som belyser hvordan det å hen vise til fall i sosial anseelse som konsekvens av manglende vask fungerer effektivt for å få mennesker til å stelle seg, argumenterer Ambjörnsson (2004) for at sosiale sanksjoner er et imperativ for å følge hårfjerningsideal. Hygieniske argument for vask innebærer både at det man ser og lukter, men også det man ikke ser eller lukter, kan være helsefarlig (Klepp, 2003). «Selv om vi har fått de hygieniske kravene under huden, sitter kravet om å fremstå som hygieniske og respektable langt dypere» (ibid., s. 212). Samtidig skjer det nok at ofte at stell unnlates fordi det ikke er synlig for andre. Dette kommer til overflaten i de kvinnelige meddelernes beskrivelser av at hårfjerningspraksisen går i dvale vinterstid.

Innsatsen for å gjøre kroppen skinnende ren og plettfri, lukt- og hårløs, i tråd med idealene, kan også oppleves lystbetont. Det er en aktiv handling som skaper orden i tilværelsen og bringer samsvar mellom den symbolske kroppen og omgivelsens rådende normer. Særlig de kvinnelige meddelerne rengjør, rydder og polerer kroppen sin for trygt å kunne møte andre «ren og pen».

I likhet med Klepps funn i besvarelsene fra spørreliste nr. 190 (2003), finner jeg at det er forskjell mellom de yngre og eldre meddelerne i hvordan de presenterer sin kroppspleiepraksis. De eldre skriver ofte med en implisitt forutsetning om at praksis og normer alltid er sammenfallende, «slik har jeg alltid gjort det». Tonen kan ha et visst formanende preg, for eksempel at «å dusje så og så ofte» holder. De utviser skepsis mot samtidige eller nye generasjoners ideal, selv om de beskriver endring i eget stell formet av omgivelsene i sin tid. Tross «ny kunnskap» fastholder de sin lærdom som korrekt.

Reaksjonene som uttrykkes overfor andres stell som er annerledes, rommer forakt for de som bryter med ideal og orden. Denne meddeleren moraliserer nærmest over redselen for å lukte støtende:

Undertøy må selvsagt skiftes, men vi har blitt offer for en kultur hvor vi er livredd for å lukte feil. Det er sjelden, svært sjelden, at du er sammen med noen som lukter svette. Ofte er det et større problem at personer bruker for mye etterbarberingsvann eller parfyme - alt med måte! (44722, kvinne, 64, konsulent)

For meddeleren er hennes preferanser om hvor grensene går for personlig hygiene selvsagte. Det fremstår som en sosial balanseøvelse å stelle seg akkurat passe og lukte *riktig*.

5.2 Praktiserte praksiser – «Kvifor gjer du det du gjer»?

I spørrelistebesvarelsene er det særlig to fremtredende diskurser. Det dreier seg om «renslighetshysteri» for vask av kroppen og «påtvungne skjønnhetsideal» i betraktningene om hårfjerningspraksiser. Når det gjelder kroppsvask, handler det om at «vi vasker oss for mye nå», samtidig som det er skam forbundet med å lukte. Antagelsen er at alle andre dusjer og vasker seg overdrevent mye, men dette gjelder likevel som oftest ikke for meddeleren selv. Når det kommer til hårfjerning, er det preget av en negativt ladet diskurs festet ved praksisene, særlig for kvinnene. Flere reflekterer rundt hårfjerningsideal som diktatoriske og unaturlige. At menn skal stelle ansiktshåret, men ellers la være å gjøre noe med kroppshåret, tas i stor grad for gitt. Det hårløse som mer «kjønnsløst» og i tråd med moderne renhetsideal slår ut forskjellig hos de yngre og eldre meddelerne. Både egen og andres kroppspfleiepraksiser kritiseres og ses som unødvendige, og kulturelle føringer trekkes frem for hvorfor man gjør som man gjør.

Videre forholder begge diskursene seg til en førende diskurs om kroppspfleie og ideal på samfunnsnivå, der overrenslighet og kvinnelig skjønnhetspress er særlig i fokus, noe som samtidig gir mennene lite spillerom. Meddelerne plasserer seg selv i denne diskursen gjennom refleksjon, og gjør seg til subjekt samtidig som de er objekt. Vel så viktig som meddelernes praksis, er derfor hva de sier at de gjør. Meddelerne forteller at de er bevisste både påvirkningen fra omgivelsene, mediefokus og førende normer når det kommer til kroppspfleiepraksiser og ideal for renslighet og hårfjerning. De som ikke følger ideal og normer for vask og hårfjerning, er klar over og begrunner det manglende stellet. At forklaring gis viser hvordan avvik krever forklaring. Ingen er helt likegyldige til sin egen eller andres kroppspfleie.

Det er selvsagt mulig at det er større avvik mellom norm og praksis enn det som fremkommer i svarene. Derfor er omtalen interessant å adressere nærmere. De yngre meddelerne er mer kritiske til egne valg og reflekterer med et utvendig blikk på sin egen praksis. Kritikken rettes dels mot seg selv, dels mot større samfunnsstrukturer. De yngre beskriver hva de faktisk gjør, mens de eldre meddelerne skriver i større grad om hva de «burde» gjøre.

Generasjonsforskjellene viser hvordan hygieneregler endrer seg i takt med kunnskapsnivået vårt, men samtidig stagnerer innen sin kulturelle ramme. Ved å følge tillærte praksiser trer man inn i og er del av et fellesskap. Man uttrykker kjønn, og skillet til «de andre» fungerer som en underliggende og forsterkende dynamikk.

Solheim påpeker at i motsetning til Simone de Beauvoirs teori, blir man født som kjønn ved at den anatomiske skjebnen oppleves som en symbolsk realitet (Solheim, 1998). Den økende seksualiseringen av kvinnekroppen – og dessuten mannekroppen – bidrar til å reprodusere forestillingen om den naturlige (heteronormative) kjønnsmotsetningen mellom kvinner og menn. Selv om reproduksjonen antar en ny form, holdes det fortsatt innenfor et «patriarkalsk kjønnsparadigme», og kan til og med ses som et «postmoderne» fenomen i seg selv (ibid., s. 99). Ifølge Solheim er kropp og kulturell mening knyttet sammen, og kroppen blir bærer av et «symbolsk meningsunivers», fordi kroppslige erfaringer og opplevelser nettopp ikke er meningsfulle i seg selv, de tilskrives og får betydning innen en bestemt sosial og kulturell sammenheng (ibid., s. 60). Objektiviseringen av kvinnekroppen og kroppsdiskurser med negative fortegn fremtrer dermed som sanne for meddelerne.

Det kan virke som de eldre meddelerne har et noe mer distansert forhold til kroppspress. Samtidig har de etablerte vaner som bunner i sosiale normer, mens de yngre (født på 1970–80-tallet) synes å ha et mer reflektert eller komplekst forhold til diskursen rundt normer og skjønnhetsideal. Dette viser også hvordan diskursen om kroppspleie har blitt formet og er en egen diskurs. Samtidig holdes refleksjonen så vel til feltet de beveger seg innenfor som til bevissthet om en større kroppsdiskurs. Dette er et paradoks ved at man bidrar til renslighetshysteriet gjennom praksis og omtale, gjennom å vaske seg for mye og fjerne hår unødvendig, mot bedre vitende og i negativt ladete termer. Videre reduserer en negativt ladet kroppspleiediskurs styrt av ubehag og plikt den følelsesmessige fasetten av velvære og rennelse.

5.2.1 Kroppslig symbolikk

It seems that the freedom to be completely relaxed must be culturally controlled (Douglas, 1996, s. 78).

I spørrelistesvarene begrunner ofte meddelerne kroppsstellet med praktiske forhold. Man vasker av seg skitten, gjør seg luktfri og anstendig til møte med andre mennesker. Ritualet

kan ses som at man markerer overgangen og gjør den private kroppen offentlig (Klepp, 2003). I likhet med praksiser for kroppspleie som tas for gitt, ligger det mye underforstått i beskrivelsene av eget stell og reaksjoner på andres personlige hygiene. Implisitt i virkelighetsforståelsen er kroppen som begrep og symbolsk forestilling. I teorier om kultur og kjønn omhandles ulike forestillinger om kroppen. Mens Douglas (1997) tar utgangspunkt i kroppen som overførbar til enhver samfunnsmodell, behandler Bordo (1997) kroppen som en symbolflate. Solheim (1998) ser på kroppen som et meningsunivers av sirkulerende symboler, der den kroppslige opplevelsen står sentralt.

Med referanse til Douglas hevder Bordo (1997) at individet selv gir kroppen dens mening gjennom daglige praksiser og handlinger, slik at det er en subjektiv prosess samtidig som de subjektive følelsene er sammenvevd i førende maktstrukturer (ibid., s. 90). Kroppsstellet – formingen (manipulering og presentasjonen) av kroppens ytre – er ifølge Bordo tekst. Praksiser for kroppspleie er tekstuell, og måten kroppen formes på, eller resultatet, har symbolsk og politisk mening, og vil ha ulik betydning utfra den gjeldende historiske konstruksjonen av kjønn (Shilling, 2003, Solheim, 2008). I spørrelistematerialet beskriver meddelerne langt på vei kroppsliggjøringen av idealer gjennom automatiserte handlinger i kroppspleiepraksiser. Slik blir konsekvensene av stellet et praktisk resultat av direkte sosial kontrollering (Bordo, 1997). Resultatene ses i kroppshår som kontrolleres og lukt som elimineres i besvarelsene.

Ifølge Solheim (1998) får kroppen som kulturell mening betydning for erfaringer og opplevelser. Kropp og kulturell mening er knyttet sammen (ibid., s. 60). Solheim synliggjør «hvordan våre kropper skrives inn i kulturen, samtidig som kulturen skriver seg inn i kroppen» (ibid., s. 61). I min oppgave er det relevant å se hvordan kulturelle normer og ideal har betydning for meddelernes kroppspleiepraksiser. Kjønnsfremstillinger skjer gjennom pleie av kroppen, som tekst og kulturelt meningsunivers. Å pleie sin egen kropp er en subjektiv handling, men de individuelle opplevelsene og tankene rundt personlig praksis er knyttet til deltakelsen i en kulturell sammenheng. I spørrelistematerialet er meddelerne både subjekter og objekter i konkrete og symbolske handlinger. Meddelerne beskriver hva de gjør, de forteller om hvordan de er påvirket av ytre omstendigheter og forventninger, og refererer til hvordan de selv er deltakere i å gi kroppspleien og resultatet symbolsk betydning.

Ifølge Solheim (1998) er det en asymmetrisk kjønnsorden der menn og kvinner er motsatte meningskategorier, men disse befinner seg ikke på samme nivå. Det kvinnelige er urent og det

mannlige rent. Overskridelser av denne dikotomiske grensen ved ulike praksiser blir oppfattet som «tap» av kjønnsidentitet for den andre. Slik fungerer også kroppsstell som et symbolsk skille på kjønn. I spørrelistesvarene er fortellingene som trer frem kjønnede. De omfattende beskrivelsene og meddelernes refleksjoner rundt egen praksis, basert på innprentede normer og ideal som legger føringer og leder til plikt- og skamfølelse, viser at dette er et tema som særlig berører de kvinnelige meddelerne. Hvis man bryter med idealet får det konsekvenser, for selvfølelse og velvære, og dette virker begrensende i møte med omgivelsene. Opplevelsen av frihet og autonomi forringes. Selv om omkostningene later til ikke å være like store for de mannlige meddelerne, beskrives få muligheter til eksperimentering og de holder seg innenfor relativt snevre maskulinitetsnormer. Derimot legger de mannlige meddelerne mer vekt på hva de *ikke* gjør, enn hva de gjør.

I spørrelistebeskrivelsene kommer det frem at kroppen er kjønned og håret på kroppen er kjønned. Praksiser og diskurser for kroppspleie; språk, kunnskap og kompetanse rundt hårfjerning og stell – det å være opptatt av kropp og utseende i seg selv – er også kjønned. Samtidig som språkbruken er følelsesmessig betont, bærer omtalen av praksisene for hårfjerning preg av en verdilading som er «omvendt kjønned». Adjektiv forbundet med kvinnelige egenskaper (myke, pleie, omsorg) er i opposisjon til den kontrollerende og aggressive krigføring kvinnene driver, mens mennenes myke pleie går på tvers av klassisk maskulin meningsladning. Det aggressive tonefallet mot kroppshåret for kvinner signaliserer en motstand mot «de-feminisering». I omtalen kommer det frem hvordan den kjønnede kroppspleiediskursen har en befestet posisjon i den kulturelle bevisstheten. Å la være å følge det hårløse idealet for kvinner oppleves som en risiko. For menn fremstår ikke det å avstå fra normative praksiser for kroppspleie like risikabelt, men mennene balanserer også på en stram line der de risikerer å «miste maskulinitet» ved å gjøre for mye.

5.3 Oppsummering

Gjennomgangen av spørrelistematerialet startet med å stille en rekke forsknings spørsmål. Her vil jeg kort oppsummere hva jeg har kommet frem til i arbeidet med denne oppgaven.

- Er praksiser for kroppsstell kjønnede?

Ja. I likhet med at kjønnsnormene er ulike for kvinner og menn, er kroppsspleien som utføres kjønnet utfra kulturelle betingelser og ideal.

- Hvordan kommer kjønnsnormer og ideal til uttrykk gjennom beskrivelser og praksiser for kroppsspleie?

Dette kommer til uttrykk på flere måter. I besvarelsene fremkommer kjønnsnormer og ideal både implisitt og eksplisitt, både i selve omtalen av praksisene for kroppsspleie og gjennom beskrivelsene av hva meddelerne gjør. Samlet sett fremkommer dette som tendenser som varierer beroende på kjønn og alder. Alder viser igjen ytre påvirkninger i sammenheng med samfunnsendringer.

- Hvilke behov og begrunnelser går igjen i meddelerens fortellinger om vask og hårfjerning?

Behovene som går igjen i begrunnelsene for å vaske seg og fjerne hår, er i hovedsak sosiale. De samfunnsøkonomiske forholdene spiller inn ved at hyppigheten og utstrekningen av kroppsvask har økt. Selv om behovene dels begrunnes med estetiske preferanser, er disse igjen kulturelt formet. Og bak begrunnelsen i «personlig velvære», ligger også sosiale forventninger. Med tilgjengelighet og høyere økonomisk standard er kravene for hygiene blitt høyere, og med det er et relativt omfattende personlig stell blitt alminnelig og forventet. Kroppsspleien er heller ikke personlig i den grad at praksisen er individuelt unik, men praktisert relativt likt i spørrelistematerialet. Det eksisterer normative føringer for hva som er sosialt akseptabel personlig hygiene og hvor, når og hvordan vask av kroppen og pleie skal utføres. Lista for renslighet er hevet og gjør det å være skitten sosialt uakseptabelt. Farene ved synlig skitt er dessuten overført til en ny usynlig, men felles fiende; lukt. I forlengelsen av økte renslighetskrav, er også hårfjerning blitt mer utbredt. Hårvekst på kroppen kan i tillegg til å oppleves som skittent, fremme lukt, og skaper usikkerhet i det «rene» dikotomiske skillet mellom kvinner og menn.

- Viser personlige hygienebeskrivelser normative tanker om renslighet?

Normative tanker om renslighet i beskrivelsene av praksiser for kroppsspleie, via rekkefølge og forventninger om renslighet for egen og andres del, uttrykkes ulikt avhengig av om man er hjemme alene eller i sosiale sammenhenger. Man tar hensyn til omgivelsene ved ikke å fravike normene for kroppsspleie for verken å støte andre eller bli stengt ute.

- Hva innebærer «renhet» som teoretisk begrep?

I teoretiske forstand kan det virke som begrepet «renhet» har en mindre sakral betydning, men forestillinger om renhet er like fullt førende for renslighetsnormer og praksiser. De personlige beskrivelsene av kroppsspleie viser at renhet har flere betydninger i dag. Renhet kan fremdeles handle om å bli fysisk ren utvendig, men også innvendig, som en subjektiv indre renselsesprosess. Helt konkret utføres vask med en rasjonell forklaring for et hygienisk formål, for å bekjempe synlig skitt, bakterier og oppnå en luktfri tilstand. Men vaskeritualet handler også om å forene estetiske preferanser med symboler for kjønn, status og gruppetilhørighet. Når den indre og ytre renheten samsvarer, det vil si at man ikke forstyrrer noen grenser for sosialt akseptabel renslighet med sin egen kropp, er man ren. Det gjør man ved ikke å lukte utover kroppens grenser og uten å bryte kjønnede normer, ved at man følger normative praksiser i tilnærming av idealer for sitt kjønn.

- Hvordan kommer renhetsfølelse til uttrykk i besvarelsene?

Gjennom velvære. Ved at meddelerne sier det er deilig å stelle seg, og at man vasker seg for andre. Velværet handler om å være trygg på at man anses som ren, pen og luktfri av omgivelsene.

- Hvilken betydning har kroppsspleie for personlig velvære?

På individuelt plan kan kroppsspleie gi en subjektiv følelse av renhet og velvære som oppleves genuin, men som likevel er underlagt sterke sosiale føringer, noe som kommer til syne ved brudd på konvensjonene og i fare for overskridelser.

Slik jeg ser det, er fortellingen som trer frem i spørrelistesvarene individuelle forhandlinger om kjønnsuttrykk og symbolsk renhet med et strukturelt bakteppe. Hvor mye hår kan man la være ustelt, hvor lenge kan man utsette kroppsvasken, hvor mye kan man lukte før omgivelsene reagerer eller det fører til eksklusjon fra fellesskapet? I måten meddelerne beskriver og omtaler egne praksiser for vask og pleie av kroppen på, kommer det frem hvordan samfunnsnormer og skjønnhetsideal påvirker måten å stelle sin egen kropp på. Dette blir en uendelig runddans der det er vanskelig å bryte ut av den sosiale takten.

Den betydningsbærende idéen i kroppsspleie ser ut til å være kroppen som et objekt, mens kroppens subjektivitet kommer i bakgrunnen. Pleie av kroppen kan oppleves som en ambivalent praksis, særlig for kvinner. Men rommet for menn er også svært begrenset når det kommer til å eksperimentere med et tradisjonelt maskulint uttrykk. At stellet skal gi velvære,

slik mange av meddelerne hevder, blir modifisert gjennom kritikken av, og forholdet til, påførte og egne ideal, både når det gjelder for kjønnsuttrykk og førende sosiale normer. Samtidig ser plikten ut til å overstyre tvil og eventuelt kroppslig ubehag ved for eksempel hårfjerning. Resultatet, en presentabel og attraktiv kropp, er viktigere. Kroppspleie er derfor ikke forbundet med utelukkende positive assosiasjoner, men kan også være ubehagelig og potensielt skadelig. Dette kan forstås utfra en tanke om at det å lide for skjønnheten gir gevinst. Denne idéen om nødvendig kroppspleie som sosialt glidemiddel kan være dypt internalisert. Slik fremstår fordelene som større enn ulempene ved å la være å følge normer og ideal. Når status, suksess og moral måles i utseende og fremtoning, gjelder det å ha kontroll på kroppen. Å etterstrebe idealet blir også både en form for sosial disiplinering og inkluderingspraksis. Lista for innsatsen på badet er hevet.

Litteraturliste

Primærkilder:

Spørrelistesvar fra Norsk etnologisk gransking (NEG), Norsk Folkemuseum: NEG 250 Pleie av kroppen – personleg hygiene (2014).

Litteratur:

Ambjörnsson, F. (2004). *I en klass för sig*. Stockholm: Ordfront.

Ashenburg, K. (2007). *The dirt on clean: An unsanitized history*. New York: North Point Press.

Basow, S. A. og O'Neil, K. (2014). Men's body depilation: An exploratory study of United States college students' preferences, attitudes, and practices. *Body Image*, 2014, Vol.11(4), 409-417. doi: 10.1016/j.bodyim.2014.06.009

Beauvoir, S. de (2000) [1949]. *Det annet kjønn*. Oslo: Pax.

Bolstad Skjelbred, A. H. (1972). *Uren og hedning*. Oslo: Universitetsforlaget.

Bolstad Skjelbred, A. H. (2006). Hva slags svar? Spørrelistes som metode og materialet som kilde. *By og bygd*, 2006 (4), 22-41.

Bolstad Skjelbred, A. H. og Moestue, A. (2006). Å stille spørsmål: Kunsten å lage spørrelistes. *By og Bygd*, 2006 (4), 100-109.

Bordo, S. (1997). The Body and the Reproduction of Femininity. I: Conboy, K., Medina, N. og Stanbury, S. red. *Writing on the body: Female embodiment and feminist theory*. New York: Columbia University Press, 90-110.

Douglas, M. (1997) [1966]. *Rent og urent: En analyse av forestillinger omkring renhet og tabu*. Oslo: Pax.

Douglas, M. (1996) [1970]. *Natural Symbols*. London: Routledge.

Engelsrud, G. (2010). *Hva er kropp*. Oslo Universitetsforlaget.

- Frykman, J. og Löfgren, O. (1994) [1979]. *Det kultiverte mennesket*. Oslo: Pax.
- Fyrand, O. (1987). *Håret vårt: Pleie, sykdom og psykologi*. Oslo: Tano.
- Gløtberget, M.R. (2017). *Betydningsfulle baderom: En studie om materialitet og renslighetspraksis*. [Masteroppgave i europeisk kultur]. Institutt for kulturstudier og orientalske språk, Universitetet i Oslo.
- Grønstad, L. (2015). Laurdagsvasken og morgondusjen. *Museumbulletinen* (79), 42-45.
- Haraway, D. (1988). Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective. *Feminist Studies* (14:3), 575-99.
- Harding, S. (2004). Rethinking Standpoint Epistemology: What Is “Strong Objectivity”? I: Hesse-Biber, S. N. og Yaiser, M. L. red. *Feminist Perspectives on Social Research*. Oxford: Oxford University Press, 39-64.
- Hesse-Biber, S. N., Leavy, P. og Yaiser, M. L. (2004). Feminist Approaches to Research as a Process: Reconceptualizing Epistemology, Methodology, and Method. I: Hesse-Biber, S. N. og Yaiser, M. L. red. *Feminist Perspectives on Social Research*. Oxford: Oxford University Press, 3-26.
- Holland, S. (2004). *Alternative femininities: Body, age and identity*. Oxford: Berg.
- Jansen, T-L. og Heggen, K. (2007). Renselsespraksiser, helse og moral. I: Engelsrud, G. og Heggen, K. red. *Humanistisk sykdomslære: Tanker om diagnoser og sykdom, helse og velvære*. Oslo: Universitetsforlaget, 97-127.
- Kjus, A. og Grønstad, L. (2014). Skriv fritt og selvstendig; skriftlige, kvalitative spørreundersøkelser. *Sosiologisk Tidsskrift*, 22(4), 383-393.
- Klepp, I.G. (2003). *Fra rent til nyvasket: Skittent og rent tøy*. Rapport nr. 2. Oslo: Statens institutt for forbruksforskning.
- Langeland, F. (2014). *Fra metro til retro? Maskuliniteter i norsk populærkultur på 2000-tallet*. [Doktoravhandling]. Det samfunnsvitenskapelige fakultet, Universitetet i Stavanger.

Lie, M. (2010). Tingenes kjønn: En utstilling om gjenstander og teknologi. I: Rogan, B. og Amundsen, A. B. red. *Samling og museum: Kapitler av museenes historie, praksis og ideologi*. Oslo: Novus forlag, 151-163.

Liliequist, J. (1999). Från niding til sprått: En studie i det svenska omanlighetsbegreppets historia från vikingatid til sent 1700-tal. I: Berggren, A. M. red. *Manligt och omanligt i ett historisk perspektiv*, 73-94.

Lorentzen, J. og Mühleisen, W. (2006). *Kjønnforskning: En grunnbok*. Oslo: Universitetsforlaget.

Malterud, K. (2003). *Kvalitative metoder i medisinsk forskning: En innføring*. Oslo: Universitetsforlaget.

Moestue, A. (2001). Spørrelistesvar fra NEG: En kommentar til Bjørg Selands refleksjoner. *Dugnad* (27), 71-73.

Møller, I. (2007). *Historier om den hårlösa betydelsen: Sex kvinnors opplevelser av borttagning av sitt kroppshår*. [C-uppsats]. Institutionen för samhälls- och beteendevetenskap, Mälardalens högskola.

Myrvang, C. (2009). *Forbruksagentene: Slik vekket de kjøpelysten*. Oslo: Pax.

Maartmann, C. (1998). *Kroppen som sjelens speil: En studie av den rene og kultiverte kroppen i mellomkrigstiden*. [Hovedoppgave i etnologi]. Institutt for kulturstudier, Universitetet i Oslo.

Maartmann, C. (2000). Alt vondt vasker vannet bort? *By og bygd*, 2000 (2), 23-36.

Nilssen, V. (2012). *Analyse i kvalitative studier: Den skrivende forskeren*. Oslo: Universitetsforlaget.

Ringdal, S. (2016). *Kroppens transformasjoner blant unge Agder-kvinner i New York i perioden 1945–1965*. [Doktoravhandling]. Institutt for kulturstudier og orientalske språk, Universitetet i Oslo.

Shilling, C. (2003). *The Body and Social Theory*. London: Sage.

- Smith, D. E. (2004). Women's Perspective as a Radical Critique of Sociology. I: Hesse-Biber, S. N. og Yaiser, M. L. red. *Feminist Perspectives on Social Research*. Oxford: Oxford University Press, 27-38.
- Solheim, J. (1998). *Den åpne kroppen: Om kjønnssymbolikk i moderne kultur*. Oslo: Pax.
- Solheim, J. (2007). *Kjønn og modernitet*. Oslo: Pax.
- Stenvik, B. (2011). *Skitt: Mennesket, møkka og kulturen*. Oslo: Pax.
- Sundt, E. (1975) [1869]. Om Renligheds-stellet i Norge. I: Christophersen, H. O., Christie, N. og Petersen, K. red. *Verker i utvalg: 9: Om renligheds-stellet i Norge*. Oslo: Gyldendal.
- Synnott, A. (1987). Shame and Glory: A Sociology of Hair. *The British Journal of Sociology*, 1987, Vol.38(3), 381-413.
- Thagaard, T. (2003). *Systematikk og innlevelse: En innføring i kvalitativ metode*. Oslo: Fagbokforlaget.
- Thorbjørnsrud, B. (1998). Da kroppen ble forskningsobjekt: Hvor ble det av kjønn, smerte og glede?. *Dugnad*, 1998(1), 25-47.
- Tiggemann, M. og Kenyon, S. J. (1998). The Hairlessness Norm: The Removal of Body Hair in Women. *Sex Roles*, 1998, Vol.39(11), 873-885. doi: 10.1023/A:1018828722102
- Tobiassen, A. H. (1988). Spørrelistesvar som del av kildetilfanget i etnologiske undersøkelser. *Norge*, 1988(31), 17-30.
- Toerien, M., Wilkinson, S. og Choi, P. (2005). Body Hair Removal: The 'Mundane' Production of Normative Femininity. *Sex Roles*, 2005, Vol.52(5), 399-406. doi: 10.1007/s11199-005-2682-5
- Widerberg, K. (1995). *Kunnskapens kjønn. Minner, refleksjoner og teori*. Oslo: Pax.

Elektroniske kilder:

Gulbrandsen, E. A. (u.å.). La håret gro i fred, gutter! *MinMote.no / Verdens Gang*. Hentet fra: <https://www.minmote.no/#!/artikkel/24292163/kommentar-la-haaret-gro-i-fred-gutter> [Lest 1. mai 2018].

Nordiska museet. (u.å.). *Hår: Om oss människor och vårt hår på huvudet, i ansiktet och på kroppen*. Stockholm: Nordiska museet. Hentet fra: <https://www.nordiskamuseet.se/utställningar/har> [Lest 1. mai 2018].

Norsk Folkemuseum (u.å.). *Norsk etnologisk gransking*. Hentet fra: <https://norskfolkemuseum.no/NEG> [Lest 1. mai 2018].

Norsk Folkemuseum (u.å.). *Å forske med NEG*. Hentet fra: <https://norskfolkemuseum.no/neg-tjenester> [Lest 1. mai 2018].

Norsk Folkemuseum (u.å.). *NEG spørrelister*. Hentet fra: <https://norskfolkemuseum.no/neg-sporrelister> [Lest 1. mai 2018].

Statistisk sentralbyrå (2018). *Tidsbruksundersøkelsen*. Oppdatert: 18. januar 2012. Hentet fra: <https://www.ssb.no/kultur-og-fritid/statistikker/tidsbruk/hvert-10-aar> [Lest 1. mai 2018].

Vedlegg

Vedlegg 1: Oversikt over meddelere og brukte svar

NEG-NR	KJØNN	FØDT	ALDER	YRKE	SITAT
44515	kvinne	1983	31	hjelpepleier/kulturvitenskapsstudent	3
44572	mann	1963	51	selvstendig	1
44587	kvinne	1950	64	arkeolog/viseadm. dir. i forskningsinstitutt	1
44593	kvinne	1987	27	student	2
44595	mann	1944	70	seniorrådgiver	1
44596	kvinne	1982	32	fruktbonde og illustratør	1
44597	mann	1972	42	overingeniør	1
44599	kvinne	1984	30	assistent/baseleder skole/aktivitetsskole	1
44606	kvinne	1966	48	ingeniør/lærer	1
44608	mann	1954	60	sekretær	1
44609	mann	1984	30	lektor	1
44610	mann	1946	68	maskinist	1
44617	mann	1944	70	kaptein offshorefartøy	1
44618	kvinne	1973	41	sivilingeniør	1
44619	kvinne	1955	59	professor	1
44626	kvinne	1975	39	blomsterdekoratør	1
44628	mann	1958	56	maskinist	1
44631	kvinne	1966	48	konsulent	1
44633	kvinne	1958	56	tegnelærer	1
44637	kvinne	1953	61	selvstendig næringsdrivende	1
44645	kvinne	1951	63	serveringsdame	1
44648	kvinne	1965	49	veterinær	1
44651	kvinne	1967	47	kunstner	4
44652	kvinne	1988	26	kundesentermedarbeider	2
44655	kvinne	1967	47	sanger/studiekoordinator	1
44656	mann	1946	68	trafikklærer	1
44658	mann	1982	32	historiker	1
44659	kvinne	1988	26	kundeservice	3
44661	kvinne	1984	30	student	1
44662	mann	1984	30	student	2
44669	kvinne	1948	66	bibliotekar/nå pensjonist	2
44670	kvinne	1955	59	logoped	1
44671	kvinne	1979	35	deltidsansatt, assistent, veterinærklinikk	1

44673	mann	1942	72	spesialpedagog	2
44675	kvinne	1949	65	kulturhistoriker	2
44676	mann	1942	72	maskinist, maskinarbeider og pensjonist	1
44679	kvinne	1968	46	servitør	2
44682	kvinne	1938	76	(ikke opplyst)	1
44683	kvinne	1928	86	musikklærer	2
44692	kvinne	1937	77	sekretær	1
44699	kvinne	1984	30	førstekonsulent	1
44700	kvinne	1949	65	journalist/informasjonsmedarbeider	2
44703	kvinne	1981	33	sosionom	1
44704	kvinne	1983	31	reisekonsulent	1
44705	mann	1951	63	navigatør/snekker/taktekker	2
44708	mann	1948	66	sjømann/redningsleder, pensjonist	1
44709	kvinne	1977	37	fryselageransvarlig	1
44710	kvinne	1973	41	familieterapeut	3
44712	mann	1983	31	seniorrådgiver	2
44713	kvinne	1949	65	kulturskolelærer	1
44716	mann	1957	57	avdelingsleder	1
44717	mann	1963	51	avd.leder/ingeniør	1
44718	mann	1953	61	kontoransatt	1
44720	kvinne	1946	68	kateket	1
44721	mann	1950	64	avd.sjef i det offentlige	1
44722	kvinne	1950	64	konsulent	2
44724	mann	1936	78	sjømann/verkstedarbeider	1
44725	mann	1937	77	rektor barneskole	2
44727	kvinne	1951	63	PP-rådgiver	1
44731	kvinne	1980	34	seniorkonsulent	1
44732	kvinne	1970	44	formidlingskonsulent	1
44733	kvinne	1971	43	adjunkt	1
44734	annet	1983	31	undersjef i en NGO	1
44735	kvinne	1988	26	(ikke opplyst)	1
44736	kvinne	1992	22	student og fundraiser	1
44738	kvinne	1990	24	student, humanistiske fag	2
44740	kvinne	1970	44	lektor	1
44751	kvinne	1985	29	tekstforfatter og kulturviter	2

44757	kvinne	1942	72	lærer	1
44769	kvinne	1964	50	kunsthistoriker	1
44772	kvinne	1960	54	lektor	1
44774	mann	1983	31	komponist	2
44776	mann	1971	43	produsent - konsulent	1
44792	kvinne	1976	38	servicemedarbeider/renhold, nå ufør	1
44798	kvinne	1973	41	journalist	1
44805	kvinne	1985	29	student (under attføring)	3
44809	mann	1961	53	inspektør, offentlig ansatt	1
44813	kvinne	1970	44	husmor	1
44814	kvinne	1964	50	faglærer	1
44822	kvinne	1967	47	webredaktør	1
44930	mann	1938	76	(ikke opplyst)	1
45005	kvinne	1952	62	sykepleier/skribent	2
45150	kvinne	1973	41	museumspedagog	2
45312	kvinne	1944	70	personalsjef	1
45423	kvinne	1975	39	(ikke opplyst)	1
45616	kvinne	1974	40	kommunikasjonsrådgiver	1
45619	kvinne	1967	47	advokat	1

Journal-nr.: 12/00101 - 109

AVTALE OM BRUK AV DOKUMENTASJONSMATERIALE

Denne avtalen regulerer plikter og retter når dokumentasjon innsamlet av Norsk etnologisk gransking (NEG) gjøres tilgjengelig for eksterne parter. Avtalen inngås mellom NEG og ekstern part (bruker).

Avtalen gjelder bruk av: NEG 250, PLEIE AV KRUPPEN

Opplysninger om bruker

Navn: INGVILO REFSUM

Postadresse: NANNESTADGATA 2B 0654 OSLO

Fakturaadresse:

Telefon: 9700 357

E-post: ingvild@idance.no

NEG gir brukeren rett til å bruke den innsamlede dokumentasjonen i forskning frem til avtalt dato: (maksimalt tre år) Lenger tidsperiode for oppbevaring av materialet må avtales med NEG med ny tidsangivelse.

Brukers plikter

INFORMASJON OM PROSJEKTET:

Før brukeren får tilgang på materialet skal følgende informasjon gis til NEG (føres i vedlagt skjema):

- Hvem leder prosjektet?
- Hvem skal utføre forskningen?
- Ved hvilken institusjon er prosjektet forankret?
- Hvordan er forskningen finansiert?
- Hva er målene og problemstillingene for prosjektet?
- Hva skal produseres, med NEG-svar som del av kildegrunnet (for eksempel artikler, monografier, utstillinger)?
- Når skal disse produktene etter planen være ferdige?

NEG har anledning til å offentliggjøre denne informasjonen om prosjektet på arkivets internettsider.

KONFIDENSIALITET OG DATASIKKERHET:

- Materialet er til personlig bruk og skal ikke distribueres videre. Alle personer som skal ha tilgang på det innsamlede dokumentasjonsmaterialet må inngå en separat avtale (denne avtalen) med Norsk etnologisk gransking.
- Bruker forplikter seg til å bruke materialet på en slik måte at det ikke kan skade opphavspersonens eller omtalte personers personlige forhold eller på annen måte være til skade for berørte parter.
- Papirdokumenter og datafiler skal oppbevares på et sikkert sted, som ikke utenforstående har tilgang til.
- Materialet skal slettes innen 1 mnd. etter dato for avsluttet prosjekt.

TILBAKEFØRING AV RESULTATER (se NESH forskningsetiske retningslinjer pkt. 47)

- **Sammendrag, referanse og eksemplar.** Når artikler / bøker / utstillinger er produsert skal NEG motta 1) et sammendrag som gjør rede for forskningsresultatene på en forsvarlig og forståelig måte, 2) en henvisning til hvor det fullstendige produktet er å finne samt 3) et eksemplar av fysiske produkter (bøker, avhandlinger, artikler). Hvis ferdige produkter ikke foreligger innen datoen som er satt for prosjektets avslutning, plikter brukeren å informere NEG om når og i hvilken form (/ hvorvidt) endelige resultater kan ventes.

BILDER:

- Det kan være **bilder** i svarene som kommer inn. Hvis du ønsker å offentliggjøre, vise frem eller på annen måte spre slike bilder må du først klarere med NEG om slik bruk av bildene er avklart med aktuelle rettighetshavere (fotografer, eiere, avbildede personer). Vi jobber med å få i stand en enklere ordning for klarering av bilder for offentliggjøring, men foreløpig må NEG kontaktes i alle slike tilfeller.

Ved oversendelse av materialet faktureres brukeren følgende sum: —

Dato: 5.10.15

Ingvild Refsum
(bruker)

Eli Chang
(for Norsk etnologisk gransking)

Denne avtalen utferdiges i to signerte eksemplarer.

Vedlegg til avtale om bruk av NEG-spørrelistesvar med journalnr.: 12/00101-109

INFORMASJON OM FORSKNINGSPROSJEKT:

- Hvem leder prosjektet?

INGVILD REFSUM

- Hvem skal utføre forskningen?

INGVILD REFSUM

- Ved hvilken institusjon er prosjektet forankret?

UNIVERSITETET I OSLO, SENTER FOR TVARRFAGLIG KJØNNSFORSKNING

- Hvordan er forskningen finansiert?

- Hva er målene og problemstillingene for prosjektet?

DOKUMENTASJON OG ANALYSE AV ENDREDE VÅSKEVANER

- Hva skal produseres, med NEG-svar som del av kildegrunnet (for eksempel artikler, monografier, utstillinger)?

MASTERPROSJEKT I GENDER STUDIES

- Når skal disse produktene etter planen være ferdige?

VÅREN 2017

Norsk etnologisk gransking

Oslo, juni 2014

Norsk Folkemuseum

Postboks 720 Skøyen

0214 Oslo

E-post: eli.chang@norskfolkemuseum.no

Spørjeliste nr. 250

PLEIE AV KROPPEN – PERSONLEG HYGIENE

Den som svarar på lista er samd i at svaret blir arkivert (anonymt) og blir brukt av forskarar i dag og i framtida. Brukarar av materialet pliktar å verne integriteten til opphavspersonen og eventuelt andre personar skildra i svara.

I 1994 spurde vi om korleis folk stelte seg tidlegare. Vi fekk inn lange og detaljerte svar om kva og kvifor ein vaska seg, raka skjegget, stelte håret og innreidde bustaden for å få stelt seg på 1920-talet og frametter. Mange som svara hadde levd ei stund, og skildra barndommen sin. No spør vi om korleis du steller deg i dag.

Skriv gjerne lange og detaljerte svar! Hugs, du treng ikkje svare på alt, hopp over spørsmål du ikkje kan eller ønskjer å svare på.

For NEG er det innhaldet og ikkje rettskrivinga som er viktig. Svar på det målføret du ønskjer. Det er dine opplevingar og minner vi vil høyre om. Les gjerne gjennom alle spørsmåla i undersøkinga før du byrjar å svare. Send oss svaret i posten eller bruk e-postadressa øvst.

Med vennleg helsing

Line Grønstad

konservator

Norsk etnologisk gransking

NEG 250: Pleie av kroppen – personleg hygiene

Om baderommet

Fortel om baderommet du brukar. (Baderomsmøblane, kva kunne vore annleis?)

Tidlegare var det mange som ikkje hadde bad og som stelte seg på kjøkenet eller andre stader. Korleis er baderommet du har no samanlikna med tidlegare bad eller rom du har nytta til kroppspleie?

Om tannstell

Korleis steller du tennene i det daglege? (Kva type produkt, kor ofte?)

For eit par generasjonar sidan fekk mange gebiss som ungdommar. Det er mindre vanleg i dag. Er det andre årsaker enn frykt for hol som ligg bak dine tannstellvanar? Fortel!

Om kroppsvask

Korleis vaskar du kroppen? (Når, kor ofte, korleis, kva type produkt brukar du, kva vaskar du fyrst og sist?)

I tidlegare tider vaska ein seg gjerne ved fest og høgtid, men lite elles. Kva tenker du om kvifor du gjer som du gjer?

Kva gjer du etter vasken? (Kva type produkt brukar du, kva skal til for at du kjenner deg ferdig på badet?)

Om hår

Kva gjer du med hår i andletet? (Augnebryn, bart, skjegg, øyrehår, nasehår.)

Kva med hår på kroppen? (Bryst, rygg, leggar og lår, under armene, kjønnsår, andre stader.)

Korleis steller du håret på hovudet? (Vask, pleie, hårprodukt, frisyre, mote.)

Generelt om pleie av kroppen

Kva skal til for at du skal kjenne deg vel?

Kva gjer at du gjer som du gjer?

Har det endra seg gjennom livet ditt?

Skjer det at du reagerer på korleis andre steller kroppen sin? Fortel!

Har du noko du ønskjer å legge til som har med temaet å gjere? For nokre var det kan hende eit vanskeleg tema å svare på. Korleis opplevde du det var å fortelje om vanane dine?

NORSK ETNOLOGISK GRANSKING - FØRSTEARK

Fylles ut og sendes inn sammen med svaret.

Navn og adresse blir ikke gitt videre til de som skal forske på svarene.

Navn:

Adresse:

Hvor bor du (fylke/kommune):

Fødselsår:

Yrke (evt. før pensjonsalder):

Opplysningene er hentet fra (fylke/kommune):

Vedlegg 4: NEG-spørreliste nr. 250: «Pleie av kroppen – personleg hygiene»

Om undersøkinga

I 1994 spurde vi om korleis folk stelte seg tidlegare, og vi fekk inn lange og detaljerte svar om kva og kvifor ein vaska seg, raka skjegget, stelte håret og innreidde bustaden for å få stelt seg på 1920-talet og frametter. Mange som svara hadde levd ei stund, og skildra barndommen sin. No spør vi om korleis du steller deg i dag. Materialet som kjem inn blir arkivert (anonymt) og nytta i forskning.

Skriv gjerne lange og detaljerte svar! Hugs, du treng ikkje svare på alt, hopp over spørsmål du ikkje kan eller ønskjer å svare på. Det er dine opplevingar og minner vi vil høyre om. Bla gjerne gjennom alle sidene i undersøkinga før du byrjar å svare.

Med vennleg helsing

Line Grønstad

Konservator

Norsk etnologisk gransking

NÅR DU VIL SENDE INN SVARET MÅ DU TRYKKE PÅ SEND INN-KNAPPEN PÅ SISTE SIDE. ANDRE SVAR BLIR IKKJE TATT INN I ARKIVET.

- Å svare kan ta ca. 30 minutt. Tida varierer etter kor mykje du ønskjer å dele med oss.
- Svara blir lagra anonymt ved Norsk Folkemuseum der Norsk etnologisk gransking held til.
- Dei kan nyttast til forskning no og i framtida.
- Brukarar av materialet pliktar å verne integriteten din og eventuelt andre personar du har skildra i svara.
- Skulle du ønskje å trekke tilbake svaret ditt, kan du når som helst be om at vi slettar det.
- Har du spørsmål, kommentarar til undersøkinga eller ønskjer å sende oss bilder, avisartiklar eller anna, er det berre å ta kontakt på eli.chang@norskfolkemuseum.no.

Baderommet

Fortel om baderommet ditt.

Stikkord: Baderomsmøblane, kva gjer du der, kva kunne vore annleis?

Tidlegare var det mange som ikkje hadde bad og som stelte seg på kjøkenet eller andre stader.

Korleis er baderommet du har no samanlikna med tidlegare bad eller rom du har nytta til kroppspoleie?

1. Fortel om baderommet

Skriv fritt og sjølvstendig. Det er di erfaring som er viktig. Hopp over spørsmål du ikkje vil / kan svare på.

Du kan bla fram og tilbake medan du svarar. Undersøkinga har seks sider:

BADEROMMET

Tannstell

Vask av kroppen

Hår på kroppen

Hår på hovudet

Generelt om pleie av kroppen

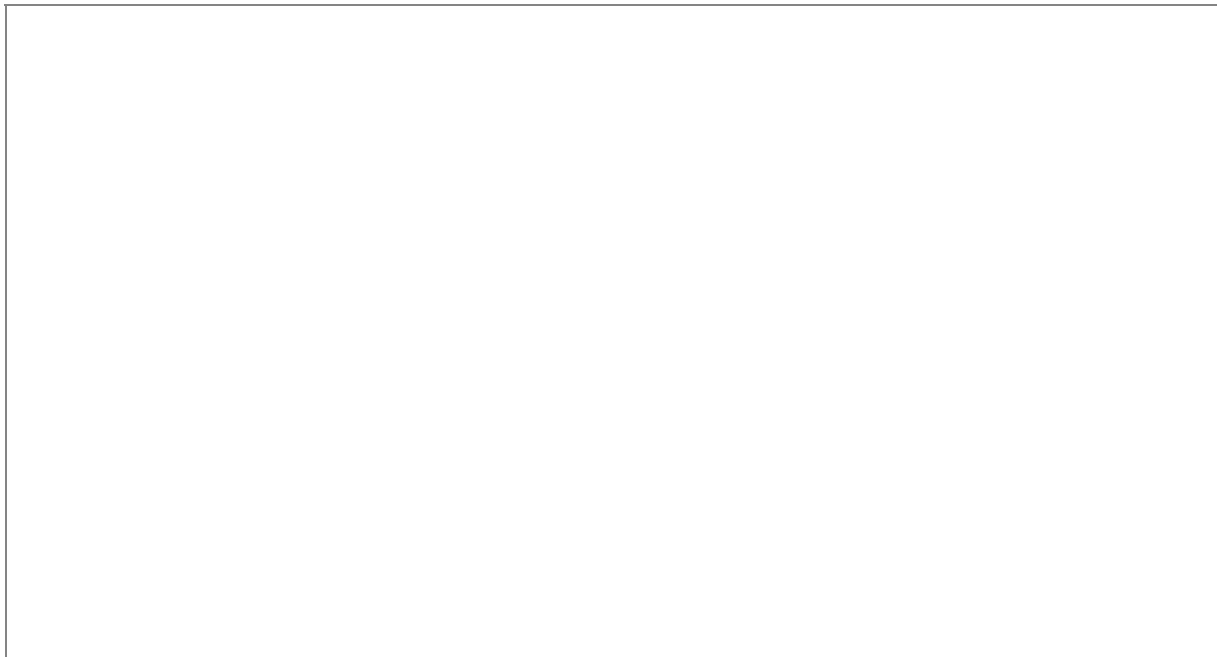
Tannstell

Korleis steller du tennene dine i det daglege?

Stikkord: Kva type produkt, kor ofte?

For eit par generasjonar sidan fekk mange gebiss som ungdommar. Det er mindre vanleg i dag. Er det andre årsaker enn frykt for hol som ligg bak dine tannstellvanar? Fortel!

2. Fortel om tannstell

Skriv fritt og sjølvstendig. Det er di erfaring som er viktig. Hopp over spørsmål du ikkje vil / kan svare på.

Du kan bla fram og tilbake medan du svarar. Undersøkinga har seks sider:

Baderommet

TANNSTELL

Vask av kroppen

Hår på kroppen

Hår på hovudet

Generelt om pleie av kroppen

Vask av kroppen

Korleis vaskar du kroppen?

Stikkord: Når, kor ofte, korleis, kva type produkt brukar du, kva vaskar du fyrst og sist?

Kva gjer du etter vasken?

Stikkord: Kva type produkt brukar du, kva skal til for at du kjenner deg ferdig på badet?

I tidlegare tider vaska ein seg gjerne ved fest og høgtid, men lite elles. Kva tenker du om kvifor du gjer som du gjer?

3. Fortel om vask av kroppen

Skriv fritt og sjølvstendig. Det er di erfaring som er viktig. Hopp over spørsmål du ikkje vil / kan svare på.

Du kan bla fram og tilbake medan du svarar. Undersøkinga har seks sider:

Baderommet

Tannstell

VASK AV KROPPEN

Hår på kroppen

Hår på hovudet

Generelt om pleie av kroppen

Hår på kroppen og i andletet

Kva gjer du med hår i andletet?

Stikkord: Augnebryn, bart, skjegg, øyrehår, nasehår.

Kva med hår på kroppen?

Stikkord: Bryst, rygg, leggar og lår, under armane, kjønnsår, andre stader.

Kva gjer at du gjer som du gjer? Har det endra seg gjennom livet ditt så lenge du har hatt hår?

4. Fortel om hår på kroppen

Skriv fritt og sjølvstendig. Det er di erfaring som er viktig. Hopp over spørsmål du ikkje vil / kan svare på.

Du kan bla fram og tilbake medan du svarar. Undersøkinga har seks sider:

Baderommet

Tannstell

Vask av kroppen

HÅR PÅ KROPPEN

Hår på hovudet

Generelt om pleie av kroppen

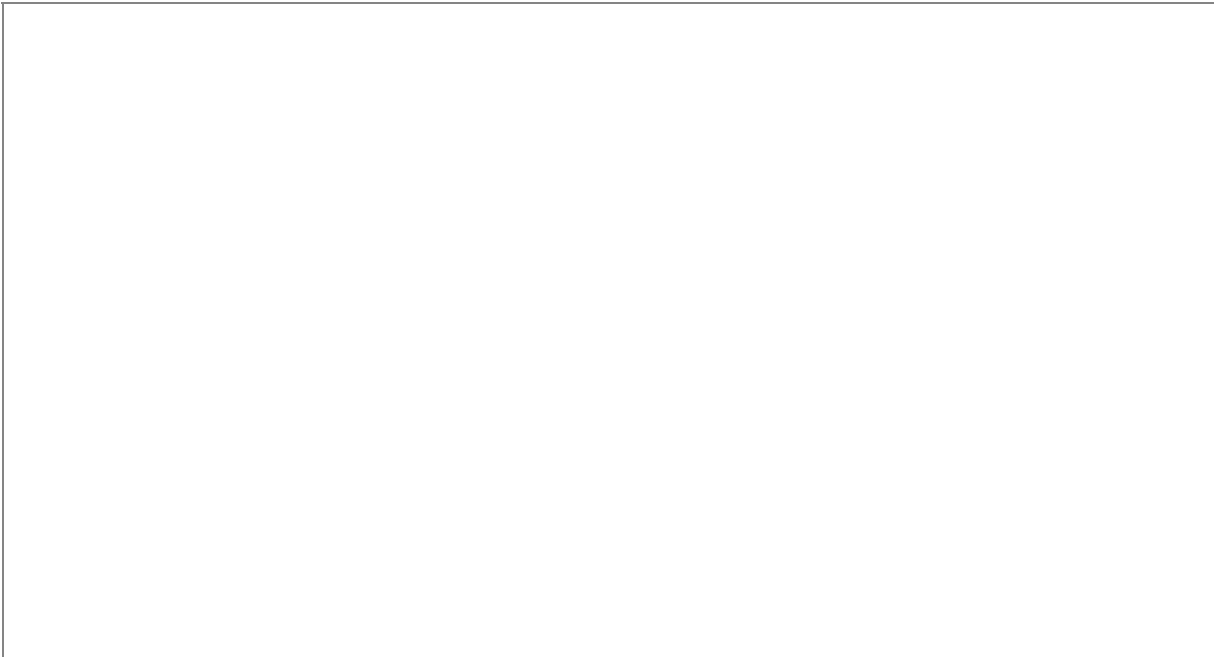
Hår på hovudet

Korleis steller du håret ditt?

Stikkord: Vask, pleie, hårprodukt, frisyre, mote.

Kva gjer at du steller det slik? Korleis har det endra seg med tida?

5. Fortel om stell av håret på hovudet

Skriv fritt og sjølvstendig. Det er di erfaring som er viktig. Hopp over spørsmål du ikkje vil / kan svare på.

Du kan bla fram og tilbake medan du svarar. Undersøkinga har seks sider:

Baderommet

Tannstell

Vask av kroppen

Hår på kroppen

HÅR PÅ HOVUDET

Generelt om pleie av kroppen

Generelt om pleie av kroppen

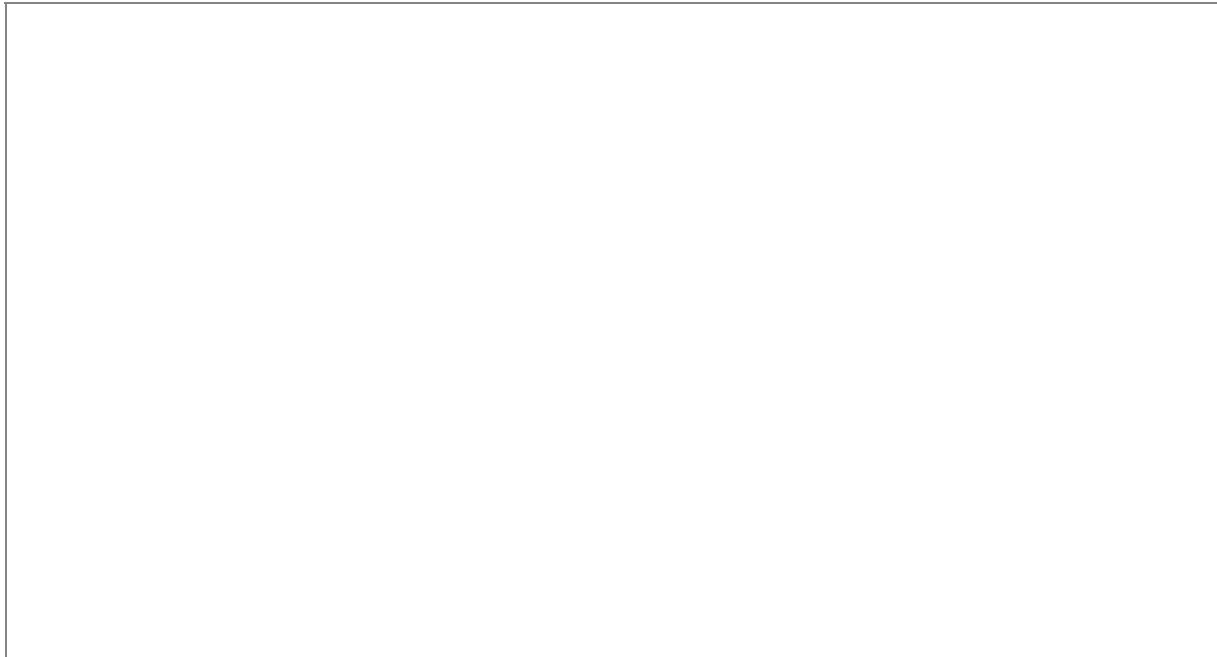
Kva skal til for at du skal kjenne deg vel?

Kva gjer at du gjer som du gjer?

Har det endra seg gjennom livet ditt?

Skjer det at du reagerer på korleis andre steller kroppen sin? Fortel!

6. Generelt om kroppspleie

Skriv fritt og sjølvstendig. Det er di erfaring som er viktig. Hopp over spørsmål du ikkje vil / kan svare på.

Du kan bla fram og tilbake medan du svarar. Undersøkinga har seks sider:

Baderommet

Tannstell

Vask av kroppen

Hår på kroppen

Hår på hovudet

GENERELT OM PLEIE AV KROPPEN

Har du noko du vil legge til?

Har du noko du ønskjer å legge til som har med temaet å gjere? Vi tar gjerne i mot kommentarar til undersøkinga også.

For nokre var det kan hende eit vanskeleg tema å svare på. Korleis var det for deg?

7. Kommentrarar til temaet og undersøkinga

Om deg som svarar

For å kunne samanlikne svara treng vi å vite litt om deg.

8. Kjønn

- Kvinne
- Mann
- Ønsker ikkje svare / Anna

9. Kva år er du født?

10. Yrke/tittel/stilling (eventuelt før pensjon)?

11. Kvar bur du? (kommune/fylke)

12. Kvar er det du fortel om henta frå, om det også er andre stader enn der du bur (til dømes England / Finnmark / Halden)?

Vil du skrive meir for oss seinare?

Alle som svarar er med i trekninga av flaxlodd.

Vi vil gjerne ha fleire faste meddelarar på våre undersøkingar. Dersom dette er fyrste gongen du skriv for oss, kunne du tenke deg å skrive meir?

Vi kjem ikkje til å bruke kontaktinformasjonen til noko anna enn å sende deg fleire undersøkingar. I løpet av året sender vi i alt 4-6 med ulike tema. Du svarar berre på dei du vil.

Vi vil ikkje lagre kontaktdetaljane dine saman med svaret ditt.

13. Kanne du tenke deg å få fleire undersøkingar frå oss?

Ja

Nei

For deg som vil skrive meir for oss

14. Kva er navnet og adressa di?

Namn:

Adresse:

Stad:

Postnummer:

E-postadresse:

For deg som ikke vil skrive meir for oss

Vi er pålagt å kunne finne att svara dine dersom du ber om det. For å finne igjen svar treng vi namnet ditt eller ein annan identifikator. Namnet blir ikkje gitt vidare til dei som skal bruke svara.

Alle som legg igjen kontaktdetaljane sine er med i trekninga av flaxlodd. Trekninga er det einaste vi vil bruke kontaktdetaljane dine til.

15. Kva er namnet og adressa di?

Namn:

Adresse:

Stad:

Postnummer:

E-postadresse:

Takk for bidraget ditt

Når du trykker på SEND INN-knappen blir svaret ditt inkludert i konservator Line Grønstad sitt planlagde forskingsprosjekt om pleie av kroppen. Det blir også tatt vare på i Norsk etnologisk gransking sitt arkiv ved Norsk Folkemuseum for framtidig forskning.

Svaret ditt er anonymt, og du kan når som helst be om at vi sletter det.